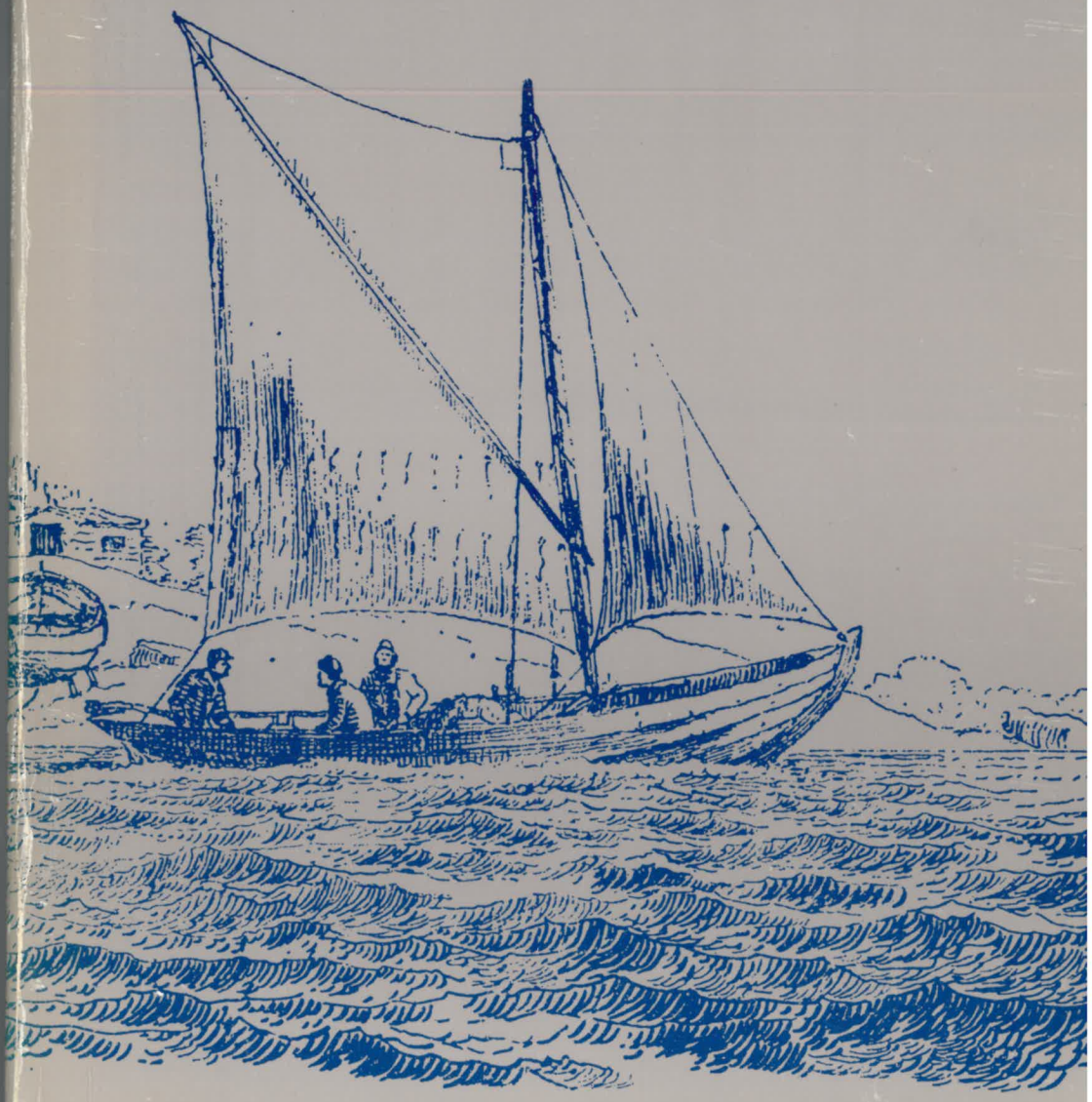
Margaretha Rosén

Hasslö borna

Skrifter utgivna av
Etnologiska sällskapet
i Lund

Hasslöborna

En livsform i förändring

Margaretha Rosén

Rosén, Margaretha
Hasslöborna. En livsform i förändring
Upplaga 1:1
ISBN 91-7900-316-8

Omslag och typografi: Lars Tempte
Omslagsteckning: Amiral Jacob Hägg
© 1987 Margaretha Rosén
Sandby Grafiska, Lund 1987

R M R Förlag i distribution
Box 503
351 06 Växjö

Till Britta Portinson

Innehåll

FÖRORD 9

INLEDNING
Syfte, målsättning och avgränsning 11
Bakgrund, material och fältarbete 13
Studiet av livsformer 18

BLEKINGE – ETT MÅNGFASETTERAT BONDELANDSKAP
Naturresurser och produktionsmönster under
1600- och 1700-talen 24
Handeln på landsbygd och i stad 28
Befolkningsutvecklingen 35
Befolkningsökning och social skiktning 37
Fiskenäringen 42
Fiske och Kungl Maj:ts beskydd 45
Villkoren för fiskenäringen förändras 49
Förordningarna omsätts i praktiken 50
Subventioner utlovas 56
Fiskarbrevens gåta 57

BÖNDERNA
Hasslö och omvärlden 61
Friköp och ett visst välstånd 67
Fördelning av öns resurser 73
En mikroanalys av differentieringsprocessen 76
Fiskarbondeliv 83
Bönderna går i land 89
Fiskarbondens livsform i analytiskt perspektiv 94
Friare näringsliv 95

FISKARNA
Att kasta loss från land 98

Det traditionella fisket 106
Tekniska nyheter prövas 107
Fiskets effektivisering 108
Aktiviteter under fiskeåret 114
Fiskarfamilj och fångstlag 118
Fiskarkvinnorna 122
Bena 123
Segla och ro 125
Sälja fisk 128
Hel och ren 135
Binda och böta 137
Fiskarens livsform i analytiskt perspektiv 140
När bonden får fisken av fiskarens korg;
och fiskaren brödet med bondens försorg 143
Arbetets innehåll 146

LIVET PÅ HASSLÖ
Familjen som symbol 150
Det sociala landskapet 151
Gemenskapens villkor 152
Ritualiserade gemenskapsformer 156
Värderingar och normer 159
Fabian Månsson 162
Att vara hasslöbo 165
Det nödvändiga nätverket 171
Att bli hasslöbo 174

SUMMARY AND CONCLUSION 181

NOTER 198

KÄLLOR OCH LITTERATUR 211

Förord

Denna avhandling har genomförts vid Etnologiska institutionen, Lunds universitet. Främst riktar jag mitt tack till professor Nils-Arvid Bringéus. Han har visat mig stort förtroende, stött min forskning och kritiskt granskat mitt slutliga manuskript. Som lärare och handledare har docent Orvar Löfgren betytt mycket för det färdiga resultatet. Med sin breda kunskap i etnologi och studier av fiskarkultur har han lotsat mig fram genom skrivandets vedermödor och uppmuntrat mig med sin aldrig sviktande optimism. Docent Jonas Frykman läste mitt manus på tidigt stadium och gav värdefulla anvisningar. Av professor Olof Hasslöf fick jag uppmuntran som styrkte mitt mod då arbetet tycktes mig övermäktigt.

Ett särskilt tack är jag skyldig professor Lars-Olof Larsson som granskat mitt manus med historikerns blick. Inom projektet Sydsvenska kustmiljöer bidrog universitetslektor Rune Bunte med stimulerande seminarier. Lärare, arkivarier, forskarkollegor och personal vid Etnologiska institutionen har under årens lopp betytt mycket för mig som resande doktorand.

Tjänstemän vid arkiv i Stockholm, Lund och Karlskrona, Blekinge museum, lantmäteri, biblioteken i Karlskrona, Ronneby, Växjö landsbibliotek och Växjö högskolas bibliotek har på skilda sätt underlättat min forskning, vilket också gäller sekreteraren vid Blekinge läns hushållningssällskap byrådirektör Bert Svanstein och fiskerikonsulent Hans I Svensson. Redaktör Margareta Tellenbach har bistått med korrekturläsning.

Forskningen har underlättats genom doktorandstipendium, stipendier ur fonden för Blekingsk hembygdsforskning, Ebbe Kocks stiftelse och Crafoordska stiftelsen. Bidrag till tryckningskostnader har erhållits från Blekingsk hembygdsforskning, Ebbe Kocks stiftelse och Gabrielle Jeanssons stiftelse. Till det tack som uttalas härför vill jag även foga ett varmt personligt tack till alla som på olika sätt har varit mig till hjälp och uppmuntran. I detta

tack innesluter jag min familj som har varit mitt fasta stöd under arbetets gång.

Till sist men inte minst vill jag tacka alla informanter och särskilt hasslöborna för deras enastående hjälpsamhet, vänlighet och tålamod med alla mina frågor. Detta tack riktar sig även till förvaltare Edvin Göransson. Han har varit till ovärderlig hjälp i många frågor och har följt mitt arbete med största intresse.

Ronnebyhamn och Växjö i juni 1987

Margaretha Rosén

Inledning

Syfte, målsättning och avgränsning

Etnologer har ofta fascinerats av ösamhällen, där de ibland menat sig finna en väl avgränsad kulturell värld, en slags funktionell helhet.

Detta är en avhandling om ett ösamhälle i Blekinge skärgård, inte långt från Karlskrona, fast tillräckligt avlägset för att te sig som en utkantsmiljö. Men min undersökning tar inte sin utgångspunkt i detta förhållande. Mitt övergripande syfte är att studera hur en fiskarbefolkning växer fram vid blekingekusten och med exemplet Hasslö visa hur en sådan maritim livsform gestaltas, återskapas och förändras under skiftande villkor. Denna process låter sig endast beskrivas i ett långt tidsperspektiv. Jag har valt en period från 1600-talets slut fram till andra världskrigets utbrott.

Blekinge var något av en demografisk och ekonomisk gåta för emigrationsutredaren och statistikern Gustav Sundbärg. Det är också en etnologisk gåta eftersom det inte tycks följa den allmänna utvecklingslinjen i Sverige i fråga om fiskenäringens framväxt. I Blekinge kan man nämligen *kameralt* identifiera ett antal jordlösa självständiga yrkesmän, s k saltsjöfiskare på landsbygden från 1700-talets mitt.[1] Den danske historikern Johannes Steenstrup tog i början av 1900-talet upp problemet "naar og hvorledes en Fiskerstand er opstaaet i de nordiske Lande" (Steenstrup 1905). I sin undersökning från medeltid till 1660 fann han ingenstädes en egentlig fiskarbefolkning utom möjligen i Bohuslän.[2]

Etnologen Olof Hasslöf menar att det är svårt att avgöra när och i vilken grad man på olika kustavsnitt kan tala om en egentlig fiskarbefolkning. Problemet "ligger bland annat däri att på många håll yrkesspecialiseringen eller rättare sagt arbetsfördelningen genomförts inom familjerna och därför icke kommer till

synes i de arkivaliska källorna som dessutom i övervägande grad äro av agrar karaktär".[3]

När forskare från olika discipliner började studera de marginella ekonomier som under 1700- och 1800-talens befolkningstillväxt och ekonomiska förändring växte fram vid sidan av den agrara hushållningen, aktualiserades det av Steenstrup ställda problemet.[4] Svårigheten att avgränsa fiskarbefolkningen gjorde att man ofta antog, att yrkesfiskarnas framväxt hade samband med övergången till marknadsinriktad och specialiserad ekonomi under 1800-talets sista årtionden, då fiskartitlar mera allmänt uppträder i kyrkobokföring och mantalslängder.[5] Etnologen Orvar Löfgren menar däremot, att "strandsittarna", de jordlösa fiskarna, är en produkt av den ekonomiska och demografiska strukturomvandlingen som tog sin början redan vid 1700-talets mitt (1977:49, 171).

I mina tidigare studier har just avgränsningen av den blekingska fiskarbefolkningen varit central. Jag vill här vidga denna diskussion genom att lyfta problemet från regional nivå – såsom lokalsamhällets sociala struktur, kameral registreringspraxis m m – till 1700-talets samhällsstruktur i stort. Inom vilka ramar var det möjligt för individen att agera? Vilka strategier kunde han använda för att skaffa sig utkomst och bilda eget hushåll?

Saltsjöfiskarna etablerar sig under en tid, när nästan alla landets invånare sysslade med jordbruk, samtidigt som det hörde till undantagen att någon livnärde sig enbart härav. Mångsysseriet kännetecknade 1700-talets samhälle, men i de merkantilistiska idéerna låg en aktiv strävan mot specialisering. Ett yrkesfiskarhushåll blir med nödvändighet högt specialiserat och får låg självhushållningsgrad. Att söka förutsättningarna för fiskarlivsformen blir därför en viktig målsättning i min undersökning.

Frågan om blekingefiskarnas kamerala klassificering vidgas därmed till ett helt knippe aspekter på det agrara samhälle i vilket de uppträdde.[6] En av frågorna gäller sambandet mellan folkökningen och uppdelningen i besutten och obesutten. Det finns olika åsikter om hur denna skiktning uppstod (se Winberg 1977:30; Hofsten 1986:164–169). Närliggande fenomen såsom hemmansklyvning har återkommande beskrivits, men endast i undantagsfall knutits till differentieringen (jfr Fridholm m fl 1976:42).

Det finns en ganska omfattande litteratur kring fiskesamhällens ekonomiska och sociala organisation både inom etnologi och socialantropologi.[7] En stor del av denna forskning har inriktats på förändringsprocesser från 1800-talets sista hälft och framåt, medan de som haft djupare tidsperspektiv behandlat de ovan nämnda klassificeringsproblemen.

Eftersom jag anser att betingelserna för fiskets expansion från mitten av 1700-talet bör sökas i ett tidigare tidsskede börjar jag i 1600-talets Blekinge och fortsätter fram till sekelskiftet 1800. Därefter riktas sökarljuset mot Hasslö. En pilotundersökning visade nämligen att öns näringsutövare under mycket lång tid omfattade hela skalan från bondefiskare till heltidsfiskare, något som gav unika möjligheter att följa fiskets utveckling och analysera en fiskarbefolknings livsvillkor och livsform. Hasslö framstår dessutom i tidsperspektiv som ett framgångsrikt fiskeläge.[8] Anledningen till att undersökningen avslutas omkring 1940 är främst att de följande krigsåren inleder så genomgripande förändringar på ön, att det kräver en egen studie.

Blekinge brukar historiskt sett räknas till de så kallade Skånelänen.[9] I avsnitten som behandlar befolkningsutveckling och social skiktning har jag därför valt att siffermässigt jämföra utvecklingen i de sydsvenska länen Blekinge, Kristianstad, Malmöhus och Halland. Redogörelsen för fiskenäringens utveckling sträcker sig däremot långt utöver Blekinges gränser, eftersom de kungliga förordningarna om fisket gällde hela riket, inklusive Finland, där jag dock inte följt nämnda centralstyrning.

Den sociala och kulturella miljö som avhandlingens centrala del ägnas är formad av Hasslös inbyggare, främst bönder och fiskare. Karlskrona stad utgör en betydelsefull bakgrund, men den valda avgränsningen gör att dess invånare här närmast har fått statistroller.

Bakgrund, material och fältarbete

En avhandling ändrar ofta karaktär under arbetets gång. Vid starten våren 1979 avsåg jag att bygga vidare på mitt tidigare undersökningsområde i Ronneby och Listerby socknar med utblickar i andra kustregioner där yrkesfiskare tidigt framträdde. Mitt intresse var då att finna sambanden mellan fiskartitlar och förutsättningarna för att bli klassificerad som fiskare. Målet var

att därefter söka levnadsvillkoren och livsformen för de människor som doldes bakom den kamerala beteckningen.

Arbetet bestod främst av arkivstudier kompletterade med intervjuer, en kombination som jag funnit givande. På en gård i byn Vieryd förvarades ett intressant arkiv innehållande köpekontrakt från 1702, lagfarter, undantagskontrakt, boupptecknin gar m m som välvilligt ställdes till mitt förfogande. Med detta material, lantmäterikontorets akter och husförhörslängder kunde jag följa gårdens och familjernas öden mellan 1750 och 1870. Det blev också en studie i arv- och jordfördelningsprinciper som differentierade befolkningen i jordägare och jordlösa. Jag kunde följa hur och när några av bondsönerna blev yrkesfiskare i området. En jämförelse med andra kustgårdar gav ytterligare kunskap om yrkesfiskarnas sociala och geografiska bakgrund.

Resultatet ledde mig in på den omdiskuterade forskningen kring agrarsamhällets omvandling. Jag behövde gå in i det blekingska 1700-talets bondelandskap för att se hur böndernas näringsmönster var beskaffat, om där fanns en varumarknad och om antalet jordlösa och obesuttna var stort.

I detta skede blev jag inkopplad på det tvärvetenskapliga projektet *Sydsvenska kustmiljöer* som startades av ekonom-historiker och etnologer. Jag utförde en pilotundersökning på Hasslö sommaren 1979. Ekonom-historikern Rune Bunte hade tidigare gjort en utförlig statistisk undersökning redovisad i *Fiskarsamhällen i Sydsverige* (1977) och blivit speciellt intresserad av nämnda ö.

Pilotstudien av Hasslö visade bl a att fiskarbondesöner övergår till heltids yrkesfiske ovanligt sent. Genom att ön hyste många aktiva fiskare och äldre f d fiskare samt några f d fiskarbönder och bondefiskare föreföll de etnologiska metoderna särskilt välägnade. Uppmuntrad av projektets medlemmar fortsatte jag ett intensivt fältarbete på Hasslö till långt fram på hösten, vilket jag kommer att redovisa närmare nedan. Lärdomarna från detta fältarbete styrde delvis insamlingen av mitt källmaterial. För att tillgodogöra mig befolkningens lokal- och personhistoria måste jag ha tillgång till excerpter från husförhörslängderna.

Kyrkobokföringen börjar 1801 för Förkärla dit Hasslö hörde fram till 1888.

Befolkningsuppgifter för tiden före 1801 kunde jag erhålla i skilda skattläggningsprotokoll och mantalslängder. Jordrevningsprotokollen (1670–71) ger utgångspunkten för en allmän

kunskap om gårdar, ägoförhållanden, antal (namngivna) bönder eller änkor som brukar en gård, naturresurser samt slutligen gårdens taxeringsvärde uttryckt i mantal. Från dessa källor kunde jag följa befolkningsutvecklingen fram till 1900-talet, där sekretessbestämmelserna satte en spärr. Pastorsämbetenas summariska folkmängdsredogörelser hade jag däremot tillgång till.

Genom att excerpera delar av husförhörslängderna fick jag ett bärande skelett till befolkningens lokal- och personhistoria som för dem var central och som visade sig värdefull för själva undersökningen. Därigenom har jag kunnat verifiera eller falsifiera många uppgifter som mina informanter givit när det gällt tid, släktskaps- och ägoförhållanden. Detta har ofta i hög grad intresserat dem och jag har kunnat ge små men välkomna gengåvor av information. Samtidigt vill jag betona att intervjuerna gav välbehövliga komplement till senare kamerala källor och fiskeristatistik.

På det regionala planet har det statistiska materialet givit upplysning om antalet jordlösa vid 1700-talets mitt och den fortsatta befolkningsutvecklingen och sociala stratifieringen. För att rätt kunna bedöma uppgifterna för Blekinge har jag jämfört dem med länen i det demografiska område Gustav Sundbärg hade inlemmat landskapet. Synpunkter på källorna har framlagts i texten och jag vill bara här betona faran av att dra slutsatser av förändringar, som kan bero på att redovisningen ändrats eller på felaktigheter i statistiken (se Hofsten 1986). Den största förändringen sker från och med 1860. Det blir då svårt för att inte säga omöjligt att skilja ut yrkesfiskare från binäringsfiskare, om man inte har möjlighet att få uppgifter av informanter från undersökningsområdet. Fiskeristatistiken som börjar föras 1881 ger då säkrare uppgifter än husförhörs- och mantalslängder.

Landshövdingarnas ämbetsberättelser för åren 1741–1762 har genomgåtts. Eftersom primärmaterialet saknas finns anledning till ett par kommentarer. Landshövdingen med sin dubbla lojalitet gentemot konung/riksdag och sina länsbor redovisar ibland jordbrukets ekonomiska tillstånd så prekärt, att man kan misstänka att skatterna från allmogen inte influtit som de borde. Manufakturer liksom fiskenäring beskrivs däremot som stadda i utveckling. Från och med 1748 redovisas fisket under § 6. En god källa är Gustaf Utterströms skrift Landshövdingarnas berättelser om länens tillstånd under 1700- och 1800-talen. Den ger

även en bra orientering om källäget.

Blekinge läns hushållningssällskap konstituerades 1814 i nära samverkan med länsstyrelsen och med landshövdingen som ordförande. Men något större intresse för fiskenäringen fanns inte de första årtiondena. Redovisningarna är knappa och först under 1800-talets andra hälft blir rapporteringen fylligare. Man har bland annat anlitat en kustchef, fiskeriintendenten i Stockholm och en organiserad verksamhet för fiskerinäringens främjande har åstadkommits. Brevväxlingen mellan Sällskapets styrelsemedlemmar, kustchefer och andra hushållningssällskap ger intressanta upplysningar om åtgärder som vidtagits eller borde vidtagas för att förbättra fisket, – dessa ses givetvis ur de styrandes perspektiv.

Många tidiga 1700-talsarkivalier förkom genom branden 1790 i Karlskrona. Sålunda saknas länskungörelser, pålysningsböcker och diarier. De senare finns först från 1768. Genom årstrycken eller acta publica som innehåller samtliga förordningar, kungörelser, stadgor m m som utkom under 1700-talet, kunde jag få vissa uppgifter. Dessa årstryck innehåller också instruktioner för exempelvis mantalskommissarier, landshövdingar och mallar för hur ämbetsberättelserna skulle föras (1742), vilka ger förståelse för hur ståndssamhället fungerade.

Lantmäterikontorets i Karlskrona befintliga kartmaterial är nästa stora källa. Stor- och enskiftesprotokollen ger mest upplysningar om människor och ägoförhållanden, byggnader och husflyttningar etc. Genom att jämföra dessa med laga skifteskartorna och protokollen ser man hur jord klyvs och nyodlingar tillkommer. Petter Geddas karta från 1684 visar varje jordboksenhet och även var det växer bok, ek, fur och gran. Peter Bursies skattläggningskartor är också mycket välgjorda och detaljrika. Protokollens upplysningar kan jämföras med jordrevningsprotokollet 1670/71 och ger då den förändring som skett.

Bouppteckningar är ovärderliga källor som jag ofta använt. De har visserligen brister, men känner man till dem, kan feltolkning ofta undvikas (se Bringéus 1974:62–95). I en del bouppteckningar från 1700-talet redovisas möbler och föremål in situ. Med tillgång till ett husesyninstrument kan man med hjälp av dessa båda källor nära nog rekonstruera ett hem (se s 70). Främst har jag haft användning av dem i studien av arv och hemmansklyvning i byn Tången. De anger det verkliga innehavet av mantalssatt jord, medan mantalslängden visar det kamerala. Lyckligtvis fanns ett privat gårdsarkiv med handlingar alltifrån gårdens skatteköp 1701, bouppteckningar, lagfarter m m, som möjliggjorde studien.

Traditionsuppteckningar från LUF-arkivet innehåller främst Ernst Kleins expedition (1932) med intervjusvar och foton. Mycket värdefullt material kommer från f d förvaltaren Edvin Göransson, som är född och uppvuxen på Hasslö. Jag har också konstaterat att LUKAs-arkivet innehåller intervjusvar från en hasslöundersökning 1959. "Amerikabrev" och tidningsartiklar har liksom traditionsuppteckningar givit stöd åt mitt intervjumaterial.

Fältarbetet på Hasslö har bestått i intervjuer, samtal och observationer, och jag har använt både strukturerade frågelistor och fria intervjuer. När meddelaren tillåtit och inte känt sig besvärad av bandspelaren har den fått registrera, i annat fall har jag skrivit ner svaren på mina frågor, ibland först före hemfärden eller vid hemkomsten.

Min erfarenhet är att det är felaktigt att styra intervjuerna för hårt. De sidospår berättarna själva kommit in på har ibland givit mer än mina frågor. Vidare är det viktigt att vid hemkomsten läsa anteckningarna och lyssna på inspelningarna, medan kontexten är i färskt minne. Ofta har jag kunnat komplettera oklara uppgifter via telefon och ibland har informanterna själva ringt upp mig för att berätta ytterligare minnen som dykt upp. Brevledes har jag också haft "samtal" med några informanter. Vissa uppgifter som ibland lämnats mig i förtroende har jag inte registrerat, varken i skrift eller på band.

Bandinspelning är ett oöverträffat medium, men risken finns att man drunknar i ett ofantligt ostrukturerat material ur vilket man inte förmår att sålla fram väsentligheter. En primär förutsättning är därför att finna goda informanter. Totalt är det ungefär 75 intervjupersoner, varav 56 bor på Hasslö med födelseår mellan 1892 och 1930. Samtliga utom fyra kvinnor är födda på ön. De flesta är utvalda via olika slag av rekommendationer och i några fall av en slump. I de fall det varit möjligt har jag sökt att noggrant registrera hasslöinformanternas sociala och geografiska bakgrund (data om föräldrar, mor- och farföräldrar) och levnadsförhållanden som kan tänkas ha relevans i sammanhanget.

Bland de 56 hasslöborna har 17 varit yrkesfiskare och 17 yrkes-

fiskarhustrur, 4 hemmansägare, 1 hemmansägarson, 1 småbrukare och 3 kvinnor som deltagit i familjens jordbruk. Vidare har jag talat med två kvinnliga immigranter, den ena född i USA. Dessutom hör 11 män med olika sysselsättningar till dem som jag haft mer eller mindre livlig kontakt med. Några av dessa har tillhört nyckelinformanterna.

För att få en sidobelysning av undersökningsfältet har jag intervjuat 9 personer boende på Aspö, Almö, Gö och i Kuggeboda. Vidare har jag haft goda kontakter med ett antal människor som vuxit upp på ön men av olika anledningar flyttat samt några personer i offentlig tjänst vilka i sitt arbete kommit i kontakt med hasslöborna.

Intervjumaterialet omfattar ungefär 70 timmars inspelning och cirka 400 skrivna A 4-sidor. Valda delar ur detta material har jag presenterat i form av direkta citat. Detta främst för att läsaren själv i någon mån skall kunna kontrollera riktigheten av de påståenden jag gör i texten, men även för att jag hoppas, att åtminstone några läsare genom språkets magi skall få en förnimmelse av verkligheten bortom orden.

Källkritik av intervjumaterialet har lagts in i texten i den mån jag kunnat. Vad mina informanter minns vet de endast själva och de berättar det de själva vill berätta. Spekulationer över hur minnesbilder förändras blir lätt kvasipsykologi. Folklivsforskaren måste kanske i ännu högre grad än andra forskare vara på sin vakt mot skrönor och skepparhistorier, och motmedel är erfarenhet och skepsis. Intervjumaterial och bandinspelningar förvaras tillsvidare av mig och kommer vid arkivering att vara skyddade genom fastlagda sekretessbestämmelser. Informanternas namn är ibland kodade och när de inte är utsatta, t ex i kortare utsagor i löpande text, hör de hemma bland de ovan nämnda hasslöborna.

Studiet av livsformer

I avhandlingen *Det glemte folk* (1983) har den danske etnologen Thomas Højrup bearbetat problematiken kring människors sätt att leva och de samhällsvillkor som är nödvändiga för olika livsformers existens. Han utgår från att det ställs essentiella krav på samhällsstrukturen för att den skall möjliggöra befolkningens liv

i konsistenta livsformer. Højrup mejslar ut ett materialistiskt analyssätt som utgår från betingelseförhållandena mellan begreppen livsform och existensvillkor.

Med livsformsbegreppet kan bestämda delar av en befolkning avgränsas och med existensvillkor anges bestämda strukturdrag i samhällsformationen. De består av ekonomiska, politiska, juridiska och ideologiska sociala relationer.[10] Problematiken utgår från en strukturell samhällsanalys, där livsformen *utläses* som en enhet, en fixpunkt för relationer från alla tre nivåerna i samhällsformationen. Dessa strukturdrag anger också uttrycken för ett särskilt materiellt livsmönster och en speciell ideologisk begreppsvärld i livsformen.

Föreställningsvärlden eller begreppsvärlden är livsformens inre existensbetingelse. Den strukturerar de begrepp som ingår i den specifika praxis, som utgör en livsform. Højrup kallar ett sådant *system av föreställningar som kännetecknar en livsform för en ideologi.* Livsformens ideologi bestäms av den funktion tankarna har som "tolkningsredskap" i vardagens handlingar. Ideologin har å ena sidan referens till den omgivande miljö den skall orientera sig i och tolka. Å andra sidan har den sin egen inre logik och ordning som tankebanorna följer (Højrup 1983:31).

Något förenklat kan man utgå från att olika livsformer är förankrade i olika produktionssätt, dvs förhållanden under vilka människor skaffar sig sitt uppehälle. För att lokalisera och avgränsa en livsform och dess samhälleliga bakgrund utgår Højrup från en modell för den samhällsformation som "svarar till situationen i Danmark och det övriga Västeuropa i dag". Med samhällsformation eller social formation ses samhället som en struktur av sociala relationer. Det betyder att denna struktur kan utläsas som olika former för ändamålsenlig praxis, dvs livsformer, burna och utförda av subjekt som handlar meningsfullt från var sina ideologiska begreppsvärldar.

Dagens samhällsformation innehåller samexisterande produktionssätt. Två grundtyper särskiljs: enkel varuproduktion och kapitalistisk varuproduktion. (I äldre samhällsformationer rör det sig om ett feodalt produktionssätt och dess samexistens och gradvisa övergång till enkel varuproduktion.)

Enkel varuproduktion karakteriseras av att producenterna (de arbetande människorna) själva äger sina produktionsmedel och de produkter de framställer. Dessa produktionsförhållan-

den förutsätter både särskilda organisationsformer och familjeideologier. Producenterna producerar var för sig ting eller tjänster (en samhällelig arbetsfördelning) för att kunna byta eller köpa sig till andra produkter. Produkterna blir därför varor och produktionen varuproduktion.

Ett kapitalistiskt produktionssätt karakteriseras av att de omedelbara producenterna själva varken äger eller besitter produktionsmedlen och därför inte heller den färdiga produkten. Däremot äger de sin egen arbetskraft som de ickeproducerande köper.

Dessa ekonomiska system eller produktionssätt är var för sig relativt självständiga reproducerande strukturer men förutsätter en rad andra ekonomiska förhållanden för att fungera. Båda har som förutsättning en varumarknad. Denna är i sin tur avhängig av ett juridiskt system som definierar människorna som rättsligt fria och lika medborgare, vilka kan äga och handla med varor, däri inbegripet föremål och sin egen arbetskraft. Eftersom båda baseras på varuproduktion förutsätts ett marknadsbyte av varor. Begreppet varuproduktion betingar alltså ett begrepp om juridiska sociala relationer som kan konstituera det juridiska regelmönstret. Om det etableras kontraktsförhållande mellan olika produktionsenheter och finansiella enheter, måste deras ömsesidiga rättigheter och förpliktelser vara fastlagda. Den juridiska nivån ger dem möjlighet att utformas i en rad varianter, där dessa förpliktelser är fastlagda som t ex aktiebolag, enskild firma etc. Sådana specifika juridiska förhållanden förutsätter i sin tur bestämda politiska förhållanden som också kan studeras och undersökas.

Inom det enkla varuproduktionssättet kan ett antal varianter urskiljas. Så är t ex lantbruket (familjebruket) en variant, där arbetsobjekt och arbetsmedel är oskiljaktiga. De inköps och ägs i den speciella form som jordegendom utgör. Denna är underkastad särskilda juridiska strukturdrag som är välkända i historiskt perspektiv.

I fisket har inte arbetsobjektet varuform. Fiskelagen kan därför inte köpa de fiskevatten de utnyttjar "ute till havs". Den juridiska skillnaden mellan egendomsrätt och bruksrätt till havet är en existensbetingelse för havsfiskarna, men resulterar samtidigt i att de i princip stöter samman i jakten på samma byte (Højrup 1983:278–79). Denna variant kallas enkel fångstvaruproduk-

tion. På detta sätt kan man med teorins hjälp skilja ut de olika varianterna, så att det blir möjligt att få syn på alla de principiella skillnader som döljer sig i materialet. Övergångarna och samexistensen emellan dessa varianter är väl ägnade att belysa förändringsprocessen på Hasslö och att rikta fokus på dess strukturella innehåll.

Højrup betonar att detta inte är en "teori" i den bemärkelsen att den på grundval av s k lagmässigheter, vilka vilar på generella aprioriska definitioner, används till att finna "orsakerna" till de samhällsförhållanden man vill analysera. Det är ett analyssätt, ett sätt på vilket man med inspiration från det empiriska begreppsmaterialet som skall förklaras, kan konstruera begreppsstrukturer som genomlyser de förhållanden man vill förklara. Analyssättet ger möjlighet att analysera befolkningens levnadssätt i dess principiellt olika särpräglade former. Det ger möjlighet att finna varianter och undervarianter av produktionssätten och deras sociala praxis, dvs livsformerna. Det rör sig därför om en medveten begreppskonstruktion och en löpande prövning och korrektion av begreppslogiken. Den innehåller inga föreställningar om extraktion av ett givet yttre objekt eller ett postulat av kausala förhållanden. Dess begrepp kan inte ges annat innehåll än det som de tilldelas logiskt och definitionsmässigt i kraft av funktion, innehåll och den plats som de intar i den samlade begreppsstrukturen.

De tre kartlagda livsformerna i *Det glemte folk* innehåller var och en sina organiserade livsmönster med särskilda familjeformer m m och får i förbindelse härmed sina ideologistrukturer, t ex bestämda karriärsperspektiv, solidaritets- eller självständighetsideal och uppfattningar av arbete och fritid. Ingen av dessa livsformer uppträder som regel i ren form utan i varianter. En livsform som är förankrad i enkel varuproduktion kan kompletteras med lönearbete i det kapitalistiska produktionssättet, men kan i analysen ideologiskt särskiljas som tillhörande en av dessa eller utgöra en blandform.

Om jag skall sammanfatta den vetenskapliga problematiken vill jag främst peka på att den är *kulturell*. Att den är kulturell betyder framför allt att den riktar in sig på att kontrastera olika levnadssätt för att lokalisera de inbördes motsatta begreppsvärldar som spaltar en befolkning i olika "kulturer".

Den tjänar till att finna de olikheter som *inte* bara är frågan om

grader och bedömningar utan som vilar på principiellt olika existenssätt och begreppssystem i folks vardagsliv. Man kan inte förutsätta att ett lands hela befolkning skall kunna leva under samma samhällsvillkor, eftersom det finns flera skilda och inbördes olika livsformer med var sina speciella förankringar i samhällsformationen. Begreppen livsform och livsvillkor etableras och specificeras begreppslogiskt i och med varandra.

Den viktigaste metodprincipen är att problematiken görs både kulturell och materialistisk. *Kulturell metod* innebär att den enligt ovan tar sin utgångspunkt i historiskt varierande livsformer som förstås som konkreta, meningsfulla och inbördes motsatta former för vardaglig praxis. *Materialistisk metod* innebär att man tar reda på vilka olika villkor, dvs vilka strukturer som måste finnas utanför livsformen för att den skall fungera som dess logik kräver, för att den skall kunna vara strukturerad, organiserad och sammansatt som den är och för att den skall kunna reproducera sig som den gör.

Det handlar om ganska bestämda funktionssammanhang mellan livsformerna och deras materiella betingelser, dvs deras tidigare nämnda *existensvillkor* som ligger i deras förankring i speciella produktionssätt och de andra villkoren, som benämns *randbetingelser,* och utgörs av exempelvis varumarknad, resurser i mark, jord och hav. Utgående i och från det empiriska material man fått fram i studien kan man analytiskt specificera de nödvändiga villkoren för olika livsformer och livsformsvarianter. Det är nämligen mycket sällan som en livsform uppträder i ren form.

Arbetsgången är heuristisk och tar sin utgångspunkt i livsformen, genom att kartlägga och systematisera dess strukturella sammanhang, att ta reda på hur den fungerar och vilka förutsättningar och villkor som måste finnas för att den skall kunna existera. Med andra ord, livsformerna måste kartläggas var för sig för att vi skall kunna studera hur de fungerar som kulturella system (se vidare Højrup 1983 a:472–495, 1983 b:15–50).

För en blekingeforskare som historiskt sett står med ena foten i Sverige och den andra i Danmark känns det helt i sin ordning att äga lundensisk forskarutbildning och hämta idéer från andra sidan Sundet. Johannes Steenstrup ställde tidigt det problem som blev mitt huvudsyfte och Thomas Højrups vetenskapsteoretiska synsätt och behandling av likartade problem gjorde att jag kom

att använda mig av detta perspektiv för att kartlägga en livsforms uppkomst och utveckling. Dels kommer jag att använda det för att undersöka befolkningens livsmönster och dels för att studera utvecklingen av de politiska, juridiska och ekonomiska existensvillkoren i samhället för den ifrågavarande livsformen. Analyssättet bör ge möjlighet att systematiskt arbeta med två helt olika källtyper och det bör kunna förklara hur och på vilket sätt nya livsformer blir möjliga dvs uppkommer och växer fram i samhället.

När jag nu startar med att måla upp Blekinges naturresurser och kulturlandskap med breda penseldrag är min avsikt inte främst att ge en passande inramning och introduktion till Hasslö utan framför allt är det de olika villkoren för yrkesfiskarnas livsform jag söker.

Blekinge – ett mångfasetterat bondelandskap

Naturresurser och produktionsmönster under 1600- och 1700-talen

De naturresurser som Blekinges bebyggare genom århundraden utnyttjat, gav tidigt kulturlandskapet en karakteristisk profil. Denna har sedan gammalt beskrivits som tre bygder.[11]

Skogsbygden sträcker sig norrut mot smålandsgränsen, som var riksgräns fram till år 1658. Där stod skogen tät, mest fur men också bok, ek och gran, även om den senare ännu ej hunnit förmörka landskapsbilden.[12] Bebyggelsen var gles, byarna små och på ensamgårdar med vidsträckta arealer satt oftast tvenne brukare. Marken var starkt stenbunden men mullhalten hög.[13]

Brukarna av denna mark kan vi kalla skogsbönder. Deras sädesodling förslog sällan till eget behov, men de svedjade skogen för lyckodlingar[14] och brukade den även som betesmark för extensiv boskapsskötsel samt hamlade lövträd till vinterfoder. Under goda ollonår inköptes smågrisar från Skåne, "fetades" i ollonskogarna och såldes eller slaktades till julen. De bönder som saknade bok- och ekskog kunde ackordera ut svinen till dem som hade sådan skog på sina hemman. Den stora "Kungsskogen" utmed smålandsgränsen var dock tillgänglig för alla. Humleodlingen var koncentrerad till västra Blekinge och hängde samman med större odlingsdistrikt i nordöstra Skåne, dit skörden såldes.

Skogsprodukter nyttjades förutom till husbehov tidigt i varubytet. Landskapets läge vid Östersjön, ett handelns hav från tidig medeltid, medverkade till att bönderna blev indragna i en varumarknad (Wallin 1973). Pottaska brändes och var under en tid en stor exportprodukt.[15] Timmer, bjälkar och sparrar forslades till kusten, främst på vintervägar, och skeppades till skogfattiga provinser på andra sidan Östersjön. Furuskogen skattades hårt

under 1700-talets andra hälft, då virkespriserna steg och ett litet hemman kunde sälja timmer för 200–300 daler årligen[16] (Cronholm 1750–57).

Ett trappsteg nedanför skogsbygden ligger *dalbygden*, ett kuperat område med ganska stora höjdskillnader och genomskuret av ådalar. I kontrast till skogsbygdens små åkerlappar stod dalbygdens jordbruk, där Augerum-Ramdala och Jämjö socknar i östra samt Listerlandet i västra Blekinge hade de största sammanhängande åkerarealerna. Ängarna hade under 1700-talets första hälft börjat tagas i anspråk till åker och skogen svedjades till "lyckodlingar", som sedan lades ut till betesmark. Nyodlingsprocessen kunde iakttagas från landsvägarna: "man kan resa halva och hela fjärdingsvägar förbi ideliga nybrutna sädesåkrar" (Cronholm 1750-57). När betesmarken blev otillräcklig, skaffade man boskapslegor i skogsbygden, ett symbiotiskt system baserat på ekologiska olikheter mellan de båda bygderna.

Trots att området var den bästa odlingsbygden, var endast de största gårdarna självförsörjande i fråga om brödsäd. Däremot började havre odlas, när gästgiverierna inrättades utefter den stora genomfartsleden för att förse hästarna med foder, s k gästerihavre.

I samklang med det näringspolitiska systemet stod odling av växter som kunde användas som råvara i inhemsk produktion. Hit hörde sedan gammalt humlen och från 1720-talet tobaken (KP 29/2 1724). Efter att först ha odlats i häpnadsväckande mängd av Karlshamns och Sölvesborgs borgare, togs odlingen upp av bönderna i västra Blekinge (Tidström 1756). Listerbygdens allmoge skeppade de torkade tobaksbladen till Karlskrona, Kalmar och Kristianstad (Hermelin 1773). I Blekinge tog Karlshamn och Karlskrona med flera spinnerier emot råvaran och tillverkade rulltobak och kardus.[17]

Att tobaksodlingen fick sådan omfattning får inte enbart tillskrivas centraldirigeringen. Man hade nämligen prövat att odla tobak tidigare. Medan det år 1699 fanns tre spinnerier i Karlshamn med råvara från Amsterdam, infördes år 1707 tobak till staden från landsbygden (Rosengren 1928,II:163–67). Liksom vid pottaskebränningen fanns förmodligen en tradition att bygga vidare på – tobaksodlingen var tidigare känd i Skåne och troligen även i Blekinge. Nu kunde husbehovsodlingen bli kommersiell.

När priserna på tobak sjönk under slutet av 1700-talet övergick bönderna till att odla lin, hampa, frukt och potatis. Hampa användes till segelfartygens trossar och tåg samt till fiskredskap. Linfrö såldes till städerna, "så mycket som svarar mot deras kronoutskylder" (Hermelin 1773).

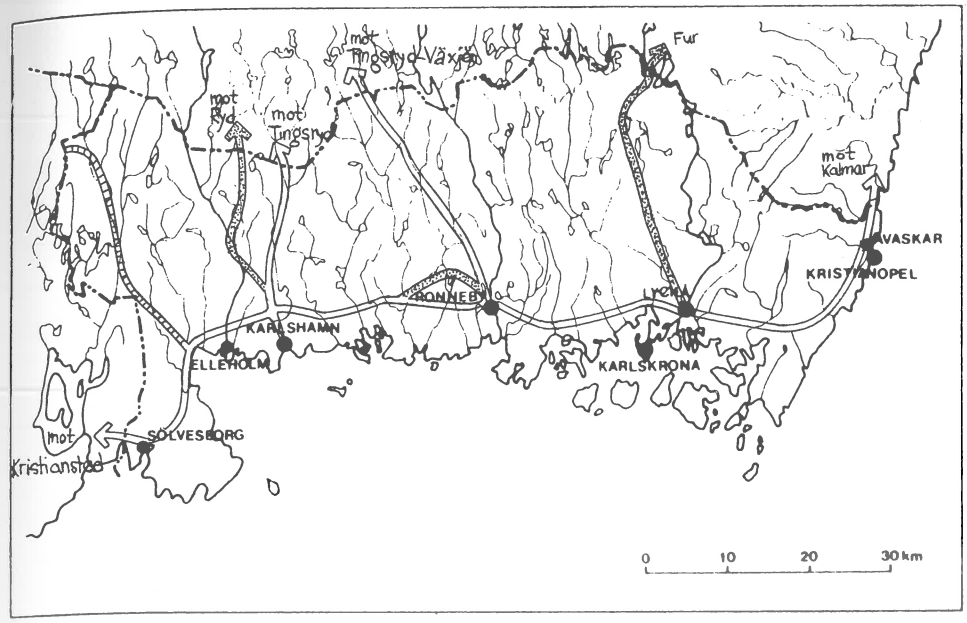
Skogen hade också stor ekonomisk betydelse i dalbygden. Under slutet av 1600-talet hade pottaska bränts på flera ställen i dalbygden och lantmätare noterade på tidiga 1700-talskartor, att på vissa platser fanns endast "stänkesböker" (enstaka bokar) kvar. Blekinges klimat och jordmån gav emellertid snabb återväxt av lövträd, som framförallt gav ved men även råvara till många nyttigheter. I mitten av 1700-talet hade tillverkningen av silltunnor blivit så stor, att landshövdingen 1755 begärde åtgärder mot användning av ek och bok för detta ändamål.

Strandbygden omfattar skärgården med dess öar samt en någon kilometer bred zon av fastlandet. Topografiskt kan det beskrivas som det område där dalbygden sänker sig ned i havet. Höjdryggarna bildar först uddar, sedan öar, skär och grundklackar, där de fortsätter under vattenytan, medan dalsänkorna möter havsvikarna. Ekonomiskt och kulturellt var det heterogena området orienterat mot både land och hav.

Strandbygdens bönder var oftast bönder och fiskare i kombination. För dem vars ekonomi hade sitt fokus i den maritima sektorn använder jag beteckningen fiskarbönder. De bedrev omväxlande strand-, kust- och havsfiske, somliga även fiske utanför landets gränser: "de som bo i rätta skären i Blekinge fara ofta under Bornholm", heter det i jordrevningsprotokollet för Listers härad 1685–87.

De odlingsbara områdena var i strandbygden mera begränsade än i dalbygden. Gångna tiders hårda skogsavverkning hade på många ställen resulterat i jordflykt, men kalmark noteras endast på Torhamnshalvön (Björnsson 1946:30, 32). Strand- och kärrängar samt bördiga ängsmarker bevuxna med ek, bok och andra lövträd gav bättre förutsättning för boskapsskötsel än för jordbruk. I undersökningen av Johannishus fideikommiss liknar Dagny Torbrand boskapsförflyttningen till strandbygden vid en sydlig form av fäbodväsen.

Källorna är alltför ofullständiga för att ge en klar bild av boskapsskötselns ekonomiska betydelse i strandbygden. Strödda uppgifter tyder på att den under danska tiden viktiga utförseln

Karta över Blekinge med samtliga städer från medeltid och 1600-tal markerade. Underlaget sammanställt av Gun Wilstadius, Blekinge museum.

Viktigare vägar i Blekinge på 1600-talet. Ofylld sträckning: huvudvägar sedan medeltiden. Grå sträckning: vägar som anlades eller fick ökad betydelse under 1600-talet. Tvärstreckad sträckning: gammal väg som inte byggdes ut till körväg förrän på 1700-talet. (Efter J Sandström Blekingeboken 1973.)

av levande boskap och hästar avtog när svenska myndigheter stängde småhamnarna och höjde tulltaxorna. Avsikten var att stävja den tidigare bondeseglationen och smugglingen. Trots förbud och en sträng bevakning av strandridare fortsatte ändå en viss bondeseglation (Hasslöf 1966:82–92).

I mitten av 1700-talet introducerades potatisen i Blekinge. Odlingen kom först igång i dal- och strandbygden. Den sandiga jorden gav goda skördar och snart odlades potatis även i skogsbygden, särskilt på svedjemark. Verkligt marknadsinriktad blev potatisproduktionen när husbehovsbränningen frigivits 1787.[18]

Skogsbygd, dalbygd och strandbygd utgör tre ekotyper[19] med sinsemellan otydliga gränser. Eftersom olika områden hade överskott på vissa produkter och brist på andra uppstod ett varuutbyte, som underlättades av de korta avstånden. Många socknar

sträcker sig tvärs över landskapet – från skogsbygdens nordgräns till strandbygdens hamnar.

På samma sätt som Blekinges största godsbildning, Johannishus fideikommiss, utnyttjade hela det ekologiska registret för att godset skulle fungera som en ekonomisk enhet, kompletterade de tre ekotyperna varandra i Blekinge som helhet.

Vägarna var liksom socknarna orienterade i nord-sydlig riktning och utgjorde sedan tidig medeltid viktiga förbindelser för handel och kulturkontakter mellan Värend och Blekinge liksom för handelsutbytet med främmande länder (s 27). Kustvägen från Skåne mot Kalmar förband kyrkbyar och städer samtidigt som den anslöt till vägarna mot Småland. Men länge var havet den bekvämaste transportleden. Det var till strandbygdens kustzon vägarna från norr ledde. Här fanns gott om naturliga hamnar som erbjöd lä och var tillräckligt djupa för dåtidens fartyg.

Handeln på landsbygd och i stad

Spannmålsbrist och handel med säd är känd från 1500-talet och förekom troligen ännu tidigare (Wallin 1973:91). Det är en öppen fråga om bristen tidigt drev fram handeln eller om bönderna fann att försäljning av skogsprodukter och inköp av säd var mera lönsam än egen sädesodling. I varje fall var spannmålsköp ett säkrare sätt att trygga årsbehovet än egen odling med täta missväxter. Kunde inköpen kompletteras med billigt rostocköl, salt m m var en sådan handel än mer lockande.

Men sädesbristen var i viss mån fiktiv. Synen på Blekinge som en provins, som inte ens var självförsörjande med säd kan ha varit uttryck för en form av "ekologisk etnocentrism" hos myndighetspersoner eller agrara företrädare som vant sig vid att se åkerbruket som så betydelsefullt för allmogen, att det borde prioriteras framför alla andra sysselsättningar. Man spårar denna inställning i en av Hushållningssällskapets första skrifter.

Allmogen är oförskräckt, tilltagsen, öppenhjärtig och frikostig, men lättsinnig, utsvävande och mera fallen för handel och sjöväsende, än för lantmannayrken.

Det står utom tvivel att bönderna i Blekinge har ägnat sig åt en marknadsinriktad produktion. Böndernas handel är föga ut-

redd, liksom den inre handelns utveckling (jfr Heckscher 1949 II,2:704; Fridholm m fl 1976:44). I det följande vill jag därför skissera de handelsförbindelser bönderna var involverade i. Framför allt vill jag belysa vilka marknadsmässiga villkor, som fanns för ett större antal obesuttna yrkesfiskare på den blekingska landsbygden; i städerna fanns redan yrkesfiskare, nämligen fiskarborgarna.[20]

Enligt ekonomiska doktriner med rötter ned i medeltiden borde all handel, sjöfart och de flesta hantverk vara förlagda till städerna.[21] Visserligen gavs eftergift för lokala frimarknader men flödet av varor och i förekommande fall pengar, skulle styras av städernas borgare. Motivet för detta torde främst ha varit beskattningen men även tanken att producenter och konsumenter skulle mötas utan fördyrande mellanhänder.

Det var tillåtet för bonden att saluföra "vad i bondens bo växer och faller".[22] Handeln med egen vara och köp till eget husbehov var alltså lovlig. Däremot hade inte bonden rätt att köpa upp andra bönders varor och tillsammans med egna föra dem till städerna, s k "vorprang". När nu bonden var både leverantör och avnämare i den inre handeln, var det hart när omöjligt att upprätthålla de rigorösa handelsbestämmelserna.

Bönderna undvek, i den mån det gick, städerna och den i deras ögon förhatliga tullen.[23] Många bönder hyste stark ovilja att förlägga sin handel till städerna också för tulltjänstemännens omilda uppträdande. Därtill kom det faktum, att böndernas handel var djupt rotad. När de nya städerna tillkom under 1600-talet med syfte att bl a göra slut på landsköpet, betraktades de av bönderna som konkurrenter. Detta motsatsförhållande upphörde inte förrän med näringsfrihetens införande.[24]

Köpmännen i städerna å sin sida föredrog att ta egna initiativ istället för att förgäves vänta på bönderna innanför tullportarna. Borgarnas landsköp, eller "vorköp" var liksom böndernas "vorprang" en vanlig företeelse på den svenska landsbygden med anor från 1500-talet och tillbaka till medeltid.[25]

I vilken utsträckning bönderna bedrev faktisk handel, d v s handel som näringsfång, går inte att utröna. Transaktionerna undandrog sig oftast kontroll. Men av de ofta återkommande besvär borgarna framförde till landshövding och riksdag, kan man sluta sig till att den olaga handeln var vanlig. Magistraten i städerna försökte också på olika sätt att stävja den genom olika för-

ordningar. "Strandridare och utridare", ett slags ridande tullpoliser, bevakade och beslagtog varor som inte i laga ordning infördes till städerna för att vägas, mätas och förtullas.

Riksrådet Christer Bonde uppmärksammade att förköp utanför tullarna var vanligt. Han menade att det var en inrotad vana från dansk tid, och att borgarna själva delvis bar skulden därtill. De hade helt enkelt vant bönderna vid att bli uppsökta hemma på sina gårdar, dit köpmännen medförde varor i utbyte mot lantmannaprodukter.

När svenska regeringen införde lilla tullen, undvek bönderna städerna i ännu högre grad. Det är därför förståeligt, att borgarna tillförsäkrade sig handelsvaror på landsbygden, för att dessa inte skulle avyttras på annat håll. Det verkar som om konkurrensen om varor också var hård. Utländska köpmän opererade på landsbygden och utgjorde liksom västgötarnas gårdfarihandel ett hot mot städernas köpmän.

Karlshamn och Karlskrona var stapelstäder och därmed baser för utrikeshandeln. Genom dessa städer förmedlades inte endast Blekinges utan också en stor del av Smålands handel. Karlshamn, tidigare Bodekull, erhöll stadsprivilegier 1668. Staden hade relativt bra kommunikationer med övriga Sverige och var nederlagsplats. Östersjöhandeln var livlig och Karlshamn blomstrade som handelsstad under 1700-talet. Köpmännen i staden var också skeppsredare med fartyg destinerade till England, Frankrike och Spanien men främst till de tyska och holländska hamnstäderna.[26] De kommersiella förbindelserna förde med sig kulturella impulser. Köpmanssöner fostrades målmedvetet in i yrket, ofta genom flera års vistelse hos köpmän i Lübeck och Amsterdam. Denna kulturkommunikation satte spår bland stadens borgerskap. Resenärer lade märke till att "stadens rådande umgängeston" erinrade om Lübeck (schweizaren J G Kerner 1802) och var mera glad, uppriktig och vänlig än i de flesta småstäder (Linnerhjelm 1797).

Här kunde allmogen erbjudas olika slag av utländska varor, från salt och spannmål till kaffe, tobak, vin, "lybska skorpor och kramvaror" och dyrbara tyger av sammet, siden och kläde. Sammet och siden ingick också i allmogens folkdräkter. Att bönderna hörde till konsumenterna av utländska varor framgick av den nedan beskrivna tullfria handeln i Lyckeby under 1600-talet (s 34).

Handeln gick alltså genom grossister, som åtnjöt kredit i Amsterdam, Hamburg, Lübeck och andra städer (Jensen 1970). Dessa grossister sålde varorna till återförsäljare, "krämare", vilka tillbytte sig eller köpte varor från bönderna, speciellt trävaror och pottaska, med vilka varor de betalade grossisterna, som i sin tur var exportörer (jfr Boqvist 1978:124–127). Till denna export hörde skogs-, lantmanna- och järnvaror från Småland (Rosengren 1928,II:56). Handelssystemet fungerade under slutet av 1600- och 1700-talet enligt nedanstående schema:

Mellan 1683 och 1716 översteg tullinkomsterna för Karlshamn och Karlskrona betydligt Kristianstad, Landskrona och Hälsingborg (Rosengren 1928,I:58–59). Under det Stora nordiska kriget skedde en nedgång för handeln, vilket dock inte märks förrän efter 1711.

Handelssystemet torde inte ha förändrats nämnvärt under mitten och slutet av 1700-talet. Vad gäller relationen mellan borgare och bönder anser Rosengren, att bonden ofta levererade sina produkter till en bestämd köpman, som försåg honom med förnödenheter och "då så erfordrats försträckt honom med pengar". Varor har sedan tagits som likvid. Några klagomål från allmogen över ekonomiskt beroende av köpmän har inte Rosengren funnit.

I blekingehandeln finns inslag av både bytestransaktioner och kontant- eller kredittransaktioner. Christopher Cronholm framhåller, att bonden tvingas inte att taga varor i betalning, "när han inte behöver eller vill ha, utan får sin fulla betalning i pengar".[27]

Karlskrona som fick stadsrättigheter 1680 hade livlig handel med Amiralitetet och flottan. Särskilt under krigsåren blev det ett stort uppsving både för staden och dess köpmän liksom för den blekingska allmogen. Allt vad man kunde producera av livsmedel fraktades dit, främst per båt av strandbönderna. För tillförseln av spannmål fick hela södra Sveriges sädesproducerande bygder svara. Småland stod för en del trävaror, tjära, järn och spik. Under mitten av 1700-talet var tillgången god på både säd, kött och fisk. Trots detta var varorna dyra, konstaterar Hülphers,

Karlskrona stad år 1709. Från ett kopparstick av J v d Aveelen. I sydväst, bortom den troligtvis förskönade bebyggelsen, syns öarna Aspö, Bollöarna och Hasslö.

vilket säger något om den stora omsättningen i amiralitetsstaten. Denna handel, liksom en betydande frihandel med utländska kramvaror och en export som dock avtog in på 1700-talet, gav borgarna goda förtjänster (Bromé 1930).

Genom inflyttade hantverkare, timmermän, officerare och ämbetsmän av olika slag samt fartygens skiftande besättningar förmedlades kulturnyheter till Karlskrona. Cronholm beskrev på 1750-talet staden som ett mindre Stockholm, "ty vad där sker i större lyster, sker alltid här i icke så mycket mindre grad. Från andra orter inte endast i Blekinge, bör man komma till Karlskrona för att lära sig leva."

Karlshamn hade knappt med livsmedel, i varje fall får man det intrycket, när man tar del av alla regler och förbud borgerskapet lyckades upprätta. Innehållet i följande kungörelse kan vara dikterat av en verklig brist på lantbruksprodukter i landskapet, orsakad av vargarnas skadegörelse på boskapsstocken under 1720-talet. Men det kan inte uteslutas att livsmedelsflödet tagit andra vägar:

Ur 1:mo"...Att ingen köper mera än ett lispund smör eller ost i sänder, så framt flera äro tillstädes, som därav åstunda, och att ingen köper mera än han till sitt hushålls tarv har nödigt, så länge någon annan är som mindre än sitt behov fått.."

Redan tidigt i stadens historia var magistraten mån om att genom bestämmelser ordna livsmedelsförsörjningen och handeln. Fiskarborgarna var sedan 1672 skyldiga att tillhandahålla färsk fisk på stadens fisktorg vissa veckodagar, ett påbud som upprepades flera gånger. Under ett visst antal timmar måste såväl stadens fiskare som fiskarbönderna utbjuda fångsten till borgarna, innan de hade rätt att avyttra den till landsbygdens allmoge. Överträdelse medförde konfiskation av varan och 4 mark smt i böter.

Fiskarborgarna och fiskarbönderna stod i ett konkurrensförhållande till varandra. De senare hade paradoxalt nog större möjlighet att avyttra fångsten än stadsfiskarna. Bönder från inlandet, Skåne och Småland, besökte nämligen strandbygden och tillhandlade sig fisk och sill i större partier, som sedan såldes inåt landet. Detta var landsköp och egentligen strängt förbjudet, vilket framhölls redan i stadsprivilegierna § XXV. Trots upprepade förbud fortsatte denna handel. Vid 1700-talets mitt erhöll emellertid allmogen frihet att förbyta sill och torsk i andra län (KBÅ).

Landsköpet verkar ha tilltagit under slutet av århundradet. I Listers och Östra härader var bönderna särskilt begivna på "resor och handel":

...då jordbrukaren, som här av många övas först reser till lands omkring, ofta i tider då jordbruk och bärgning fordrade dess närvaro hemma, och uppköper fläsk, gryn, ärtor, päron och äpplen och Gud vet allt mera, kör därmed till lastageplatsen, hyrer båt därtill och äntligen förer det till städerna (KBÅ 1792).

I en skrivelse konstateras att "snart sagt, ingen skillnad är mellan lant- och stadsnäringar":

Prångleri och lantköp drivas uppenbarligen utan tilltal och ansvar, så av enskilda personer som ämbetsmän, dels i landsorten boende och dels från publika verk, som av- och kringsända uppköpare.

En förnyad besvärsskrivelse från Karlshamns borgare framfördes vid riksdagen 1800. I denna heter det, att lagarna hade förlorat all verkan och betydenhet. Särskilt oroande var skärgårdsbornas utvidgade kusthandel:

vilken tagit sådan överhand, att handlande borgerskapet knappast kan åtkomma nödiga lantmannavaror för egna behov. Drängar, torpare och bönder handla om varandra med den största oinskränkning. Befriade ifrån passtagande och tullbetjänters inseende äro de uti första tillfället att med sina stora öppna båtar avföra landets produkter, såsom ost, smör, fläsk och talg, till Bornholm och andra danska platser, oberäknat den myckenhet av ved, som på detta sätt utur riket föres och undangår allmänna behovet och egna manufakturinrättningar (Rosengren 1928,II:261).

De många små hamnarna efter kusten stängdes för all bondehandel utom vedförsäljning, när provinsen blev svensk (Hallenberg 1927:18), men förbudet gick ej att upprätthålla. Utanför lagens råmärken försiggick en handel med både in- och utländska fartyg. Det rörde sig också om en bondeseglation bl a till de danska öarna och främst till Bornholm (Swensson 1971). Exempel på tidig "smyghandel" i stor skala, som förefaller att ha ägt rum ganska öppet, är den som bedrevs på Lyckeby gästgiveri under 1660-talet:

Man strömmade hoptals dit såväl ända upp ifrån Småland som från landsbygden runt omkring med landets egna produkter, såsom spannmål, pottaska, smör, ost, fläsk, humle, fisk och oxar. Dessa varor sålde man till främmande, som lågo där, eller lät man utföra dem på hyrda farkoster till främmande orter... istället hemfördes vin, öl och andra kramvaror (Hallenberg 1929).

Källmaterialet kan ge en överdriven bild av handeln på landsbygden, eftersom vi inte har några uppgifter om dess omfattning. Men de ofta förekommande klagoskrifterna och förbuden tyder på att den måste varit besvärande för borgarna. Vi ser också, att merkantilismens idéer om sträng boskillnad mellan land- och stadsnäringar var svåra att förverkliga, inte minst i Blekinge: materialet förmedlar ett starkt intryck av böndernas förmåga att finna vägar förbi de rigorösa handelsregleringarna. Denna förmåga tillhörde med all säkerhet ett väl inlärt mönster, överfört genom många generationer (se Larsson 1975:107).

Det fanns alltså i Blekinge under denna period inte endast en inre handel utan även fjärrhandel med grannlandskap och utrikes orter, som enligt många utsagor tilltog mot slutet av 1700-talet. Det producerades sålunda varor och tjänster, vilket både betingade och betingades av en ökande befolkning.

Befolkningsutvecklingen

Ur demografisk synpunkt var Blekinge motsägelsefullt. I statistikern och emigrationsutredaren Gustav Sundbärgs ögon framstod landskapet som "en av våra egendomligaste bygder" (EU V:4). Dess särställning utmärktes på olika sätt, men kanske främst genom dess höga dödstal (EU:87). "Den demografiska trapetsens" svängningar[28] mellan födelsetal och dödstal gav likafullt en enorm folkökning. Blekinge passade därför inte riktigt in i någon av de demografiska regioner han indelat Sverige i. Mellan 1750 och 1850 ungefär tredubblades befolkningen i Blekinge (HS,I tab 5), vilket var en tillväxttakt som betydligt översteg landets i övrigt. Sundbärg hävdade, att Blekinge före år 1850 var ett inflyttningslän i högre grad än grannlänen och han förmodade, att inflyttningen företrädesvis skedde från Småland (EU:88).

Detta förhållande uppmärksammade Cronholm redan på 1700-talet och liksom många andra påtalar han också bristen på tjänstefolk, en brist som "skulle äventyrat avelsbruket för många", om man inte kunnat skaffa pigor från Småland och drängar från Skåne. Om inflyttning talar också husförhörslängderna sitt tydliga språk. I min undersökning av fiskarnas sociala och geografiska ursprung i Ronneby sockens strandbygd fann jag många exempel på att ungdomar från växjötrakten och södra Småland sökte sig ner till de små fiskelägena som pigor och fiskedrängar, gifte sig efter några år och bildade nya hushåll. Den extra arbetskraft, som kunde erfordras i dessa fiskarhushåll, togs ofta också från Småland (Rosén 1975).

Bristen på arbetskraft, menade Cronholm, bottnade dels i den blekingska ungdomens anställning i städernas hantverk och manufaktur och dels i utvandring till Danmark, Livland, Preussen, Holland och Tyskland, där högre löner lockade. Även i Skåne och Halland omtalas en utflyttning till Danmark under denna tid. I samtliga fall rörde det sig om både emigration och arbetsvandringar. Hur stor denna utflyttning i verkligheten var kunde samtidens statistiker inte riktigt få klarhet i. Sundbärg prövade också det tillgängliga materialet och fann, att under tiden 1751–1800 rörde det sig om mellan 1300 och 1500 personer årligen för hela landet. Omflyttningen utgjorde nämligen den äldre befolkningsstatistikens svagaste punkt (Heckscher 1949,I:64; jfr Rosander 1967:32–50).

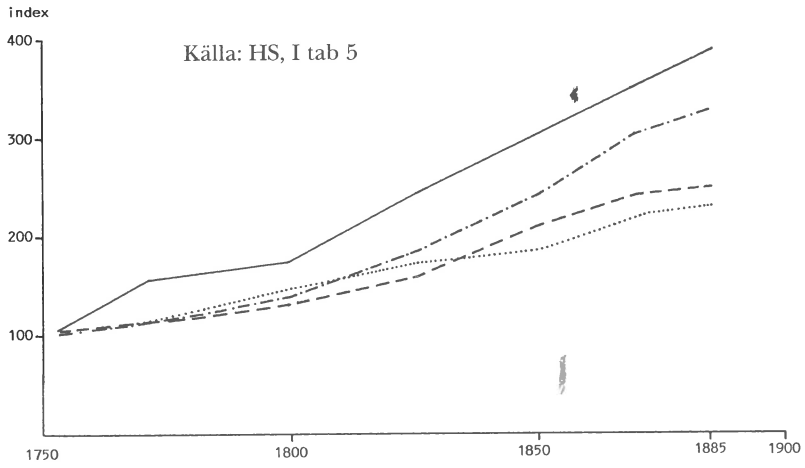

Diagram 1. *Befolkningstillväxten* i de sydsvenska länen Blekinge, Kristianstad, Malmöhus och Halland, 1750–1885.
——— Blekinge, – – – Kristianstad, – · – Malmöhus, · · · · Halland

I Blekinge finner Sundbärg "ett i hela Sverige nästan enastående förhållande", nämligen att befolkningen på landsbygden växte snabbare än i städerna (EU B 1908:319). Det är anmärkningsvärt sett mot det faktum, att Blekinge år 1805 var det mest urbaniserade länet i landet och Karlskrona var Sveriges tredje stad (HS,I tab 6, 7). Urbaniseringsgraden i Blekinge, dvs antalet stadsinvånare per 1000 invånare från landsbygden var 281 år 1805 mot riksmedeltalet, som endast var 106 (Wirén 1975).

Eftersom Sundbärg ansåg, att Blekinge intog en särställning inom den västsvenska regionen, kan det vara av intresse att se i vilken grad och i vilka avseenden länet avviker från sina grannlän i väst. Befolkningstillväxten framgår av diagram 1.

Sundbärg förmodade, att folkökningen i Blekinge var hastigare än vad jordbrukets egen utveckling kunde bära, och att en överbefolkning inom vissa regioner därför förelåg. Han frågade, varför befolkningen i Blekinge dröjde längre än sina småländska grannar att avhjälpa detta befolkningstryck genom emigration (EU B 1908–13:319–320).

Det dröjde till mitten av 1800-talet innan den demografiska bilden ändrades. Utflyttningen från landskapet hade nu börjat.

Det var både arbetsvandringar och emigration till Danmark, Holland, Östersjöprovinserna och Amerika, som kom befolkningskurvan att långsamt plana ut. Agnes Wirén har ingående behandlat emigrationens förlopp och bakgrundsfaktorer fram till 1870, en period som utgör initialskedet i Blekinge (Wirén 1975). Emigrationsförloppet och utvandrargruppernas struktur fram till nämnda år kom att likna det totalsvenska. Men på en punkt finns en skillnad. Utvandringen till europeiska länder, framför allt Danmark med Bornholm, spelade en betydligt större roll. Dit reste övervägande ogifta emigranter och arbetsvandrare av båda könen, medan man ofta for till Amerika familjevis.

Emigrationen tog verklig fart under slutet av 1800-talet och fortsatte långt in på 1900-talet. Under denna tid bidrog Blekinge med 40 000 av den över en miljon människor, som emigrerade från Sverige.[29]

Sammanfattningsvis kan noteras att Blekinge var ett inflyttningslän fram till mitten av 1800-talet. Den tidigare utvandringen av tjänstefolk under 1700-talet är här intressant mest ur den synpunkten att en kontinuitet ifråga om målorter kan iakttagas under emigrationen på 1800-talet. Vi kan här tala om en flyttningstradition. Särskilt gäller detta Danmark och Bornholm. Utflyttningarna dit får oftast ses som arbetsvandringar och fiskefärder. I historiskt perspektiv ingick dessa som en naturlig del i kustbefolkningens livsmönster allt ifrån den tid Blekinge hörde till Danmark (jfr Bromé 1930,I:55,507).

Befolkningsökning och social skiktning

Som nämnts skedde under perioden 1750–1850 närmare en tredubbling av Blekinges folkmängd, vilket medförde en förskjutning i jordbruksbefolkningens sociala sammansättning (Wohlin 1909). Allmänt känt är att när Sveriges folkmängd under samma tidsspann fördubblades, ökade bondebefolkningen endast blygsamt, medan antalet obesuttna personer mångdubblades (jfr Winberg 1975:17). Mindre kända är de regionala variationerna i denna strukturomvandling, och därför fortsätter jag att jämföra Blekinge med grannlänen. Det som intresserar mig är den sociala sammansättningen av jordbruksbefolkningen omkring år 1750, och hur den sociala differentieringsprocessen förlöpte.

Som källor har använts Statistiska centralbyråns "Minnesskrift" (SCB) och Emigrationsutredningen (EU:IX,XI).[30] En jämförelse mellan dessa källor visar klart, att det föreligger stora svårigheter att få jämförbara tal för de olika socialgrupperna över tid. För att komma underfund med varför rubriker i tabellerna ändrades, nya tillkom och två sociala kategorier, som redovisas i var sina kolumner, under en period sammanräknas, har jag studerat tabellformulären, som utkom 1748–1855 och som fastställdes av Kungl Maj:t på tabellkommissionens förslag.[31] En del förändringar har följt på Kungl Förordningar, som varit relaterade till sociala förhållanden,[32] andra åter är mera svårförklarliga. Något svårbegriplig är också Wohlins användningar av "yrkesgrupper, yrkesberäkningar, yrkesrubriker" etc. Hans försök att pressa in befolkningen i yrkeskategorier har blivit en försåtlig tankefälla, som lätt förvränger vår uppfattning av socialstatistiken. Ståndssamhällets beteckning eller rubricering som bonde, torpare, inhyseshjon och backstugusittare är kriterier på individernas relationer till kronan, dvs deras juridiska och politiska status (jfr Winberg 1977:38). Den kan först jämföras med 1900-talets yrkesstatistik efter Tabellverkets och Tabellkommissionens omläggning (1858). I takt med samhällets förändring växer den "moderna" befolkningsstatistiken[33] fram och redovisar, om än med en viss fördröjning, ett ökande antal yrken, som efter näringsfriheten (1864) fick utövas utan särskilda privilegier och tillstånd. Som exempel visas nedan hur fiskaryrket frigörs från den mantalssatta jorden och först 1870 redovisas som ett yrke:

1751–1772	Strandsittare och sjöfaret friskt folk, dock ej hemmansbrukare
1775–1800	Bönder som jämte lantbruk idka andra näringar, såsom fiske etc. A: Fiskare och skärkarlar
1805–1820	Skärbönder och fiskare. (Fiskarna förs i städerna till hantverkarna och på landsbygden till bondeståndet)
1825–1855	Skärbönder, som icke äga åkerbruk, utan idka fiske som egentligt näringsfång
1860	Fiskare utan egentligt åkerbruk
1870	Fiskare

För att få jämförbara tal under den studerade perioden har endast manliga huvudpersoner medtagits. Innan jag redovisar resultatet, vill jag framhålla, att man inte ens med största noggrannhet kan undvika felaktigheter. Dels ligger de i källmaterialet och dels i osäkerhetsmässiga definitioner av socialgrupperna. Detta gäller särskilt 1700-talets uppgifter. Vad vi kan få är riktvärden och tendenser i utvecklingen.

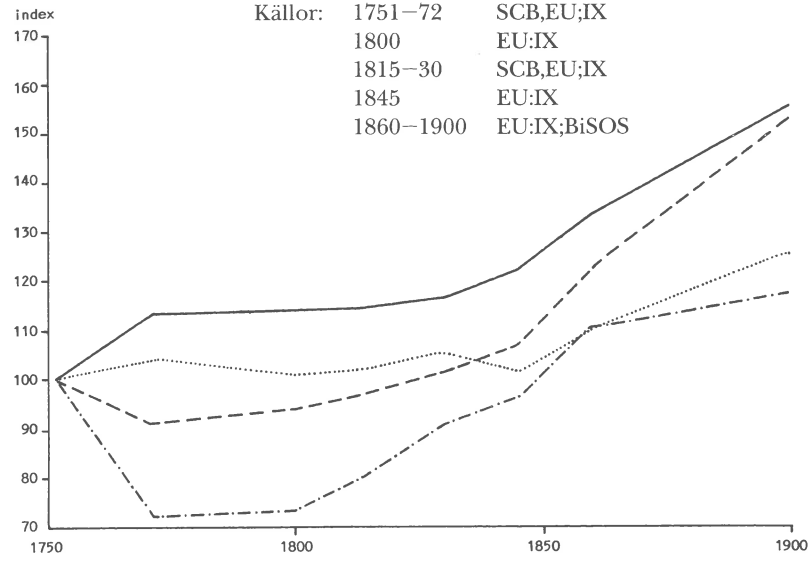

Diagram 2. Ökningen av antalet *bönder* i Blekinge i jämförelse med Kristianstads-, Malmöhus- och Hallands län, 1751–1900.
——— Blekinge, – – – Kristianstad, – · – Malmöhus, · · · · Halland

Böndernas antal i Blekinge län i jämförelse med Hallands län och skånelänen är lägst under hela perioden, något som är naturligt, eftersom länet är minst och har ett lägre befolkningstal. Deras numerär ökar med en tredjedel i Blekinge län, en femtedel i Kristianstad län, en tiondel i Malmöhus och Hallands län. Diagram 2 visar att tillväxten är störst i Blekinge och snabbast från 1800-talets sista hälft.

Torparna[34] är anmärkningsvärt få (117) i Blekinge 1751 i jämförelse med skånelänen. Deras antal ökar snabbt med över 1000 på 50 år och är 3600 år 1860. Diagram 3 visar ökningen i relation till de andra länen. Skillnaden mellan Blekinge och de övriga länen beror alltså på att torpargruppen är exceptionellt liten i Blekinge 1751.

Inhyseshjonens antal är också lågt (390) i Blekinge år 1751.[35] Här sker en kontinuerlig tillväxt tillsammans med backstugusittarna, som först uppträder i 1773 års formulär. Mellan 1830 och

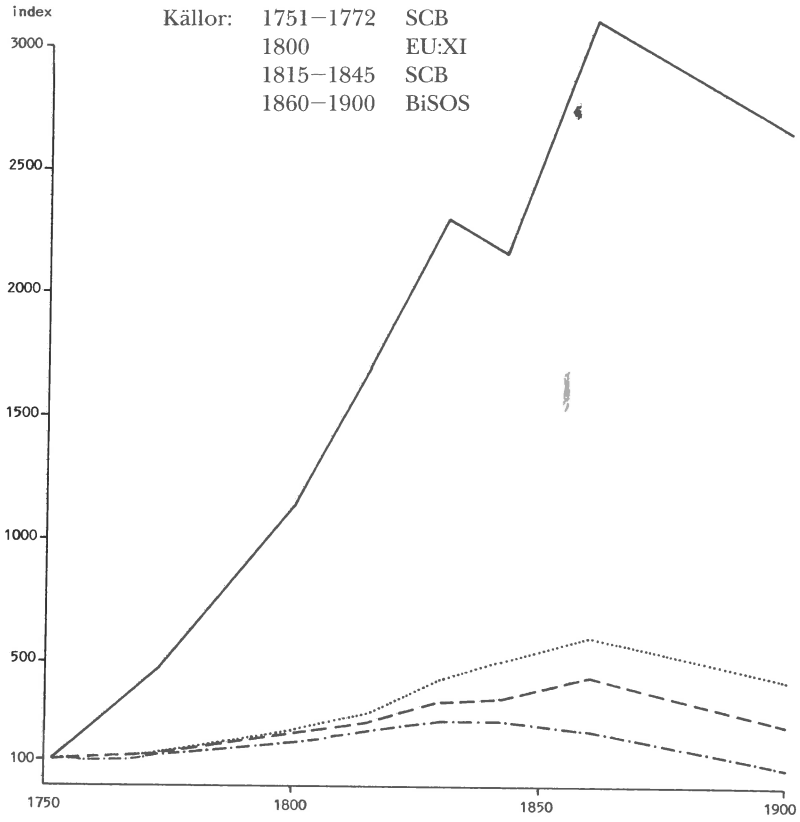

Diagram 3. Ökningen av antalet *torpare* i Blekinge i jämförelse med Kristianstads-, Malmöhus- och Hallands län, 1751–1900.
——— Blekinge, – – – Kristianstad, – · – Malmöhus, · · · · Halland

1845 ökar antalet med 687 och är 3572 år 1855. Se vidare diagram 4.

Jämföres länen tidsmässigt finns likheter från 1815 till 1900. Kulmen för backstugusittarna och inhyseshjonen nås efter 1800-talets mitt.[36] Torpbildningen avslutas däremot olika. I Malmöhus län börjar tillbakagången redan efter 1845, medan nya torp anläggs fram till 1860 i de andra länen.

Sammanfattningsvis kan konstateras, att enligt de statistiska uppgifterna för 1700-talets mitt, var de obesuttna i Blekinge förvånansvärt få, både i absoluta tal och i jämförelse med Hallands län och skånelänen. Att av detta dra slutsatser beträffande tryck-

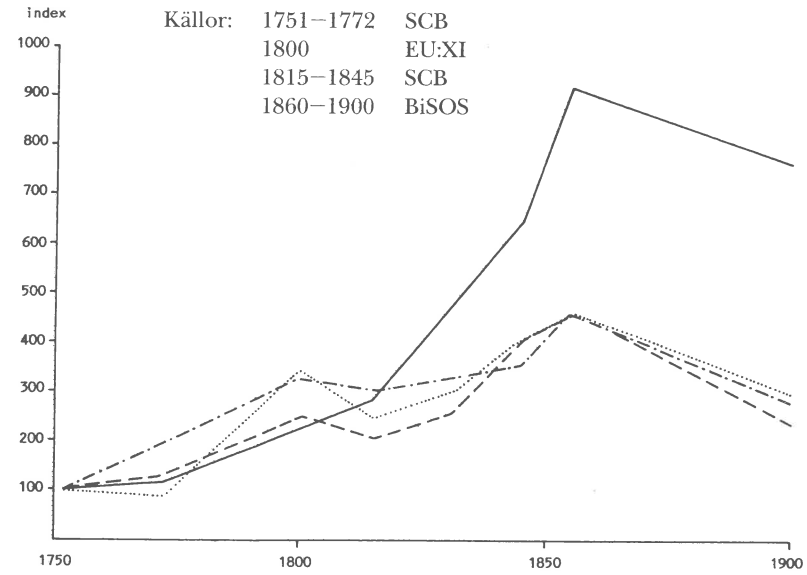

Diagram 4. Ökningen av antalet *inhyseshjon* och *backstugusittare* i Blekinge i jämförelse med Kristianstads-, Malmöhus- och Hallands län, 1751–1900.
——— Blekinge, – – – Kristianstad, – · – Malmöhus, · · · · Halland

et på jordresurserna anser jag dock mycket vanskligt. I ett samhälle där jordinnehav var en nyckel till ekonomisk och social frihet, måste odlingsbar jord alltid vara eftertraktad och värd ett pris. I Blekinge fanns emellertid en rad förutsättningar för att öka jordens ekonomiska potential, så att den kunde delas av ett större antal människor, dvs den intressanta process som döljs bakom det negativt laddade begreppet hemmansklyvning. Statistiskt visas jorddelningen i tabell 1, men jag vill understryka, att den inte ger en rättvis bild av vare sig areal eller bärkraft, främst på grund av nyodling. Inte heller framgår att en viss polarisering sker, i mindre grad inom den egentliga bondeklassen, men genom att städernas köpmän, ämbetsmän och ståndspersoner medelst köp bildar de större gårdarna och de små herrgårdarna.

I kontrast mot de större gårdarna står den hart när otroliga mängd utkantsbosättningar, som uppkom under 1700- och 1800-talen i skogsbygd, dalbygd och strandbygd (jfr Jönsson 1976). I dalbygden, särskilt i Mjällby och Mörrums socknar i sydväst samt på Ramdalaslätten och Torhamnshalvön i sydost låg potatisodlingens centra. Där bidrog det obesuttna "potatisfol-

År	Antal hemman och hemmansdelar i mantal mindre än 1/16	1/16–1/4	1/4–1/2	1/2–1	mer än 1	Summa
1750	2	119	642	1095	163	2021
1810	241	2864	1494	267	41	4907
1840	720	2814	1412	303	39	5288
1865	1696	3026	1281	346	38	6387

Tabell 1 är baserad på uppgifter från Blekinge läns Hushållningssällskap (1964:31). Den visar utvecklingstendensen mot små jordbruk.

ket" till den enorma produktion av potatis som Blekinge kunde uppvisa.[37]

Städerna med sjöfart och handel samt manufakturer hade också en viss förmåga att suga upp de obesuttna och deras arbete. Inte heller kan man bortse från den tidens offentliga sektor, den militära med flotta och fortifikation, polis, tull och lotsväsende. Utrymmet för en befolkningstillväxt förefaller ha varit mer tänjbart i Blekinge än på de flesta andra håll i Sverige, men vi skall gå vidare för att se om Gustav Sundbärg hade fog för sitt antagande:

> Från den ekonomiska statistikens synpunkt är Blekinge nära nog en gåta; man har svårt att fatta vid jämförelse med andra landsdelar, huru denna befolkning kan tillvinna sig sin bärgning. Såväl åkerjord som kreatursstock måste i förhållande till folkmängden betraktas såsom otillräckliga, om man mäter dem med det övriga Sveriges mått... Ersättningen skulle då lämnas av fisket (EU B 1913).

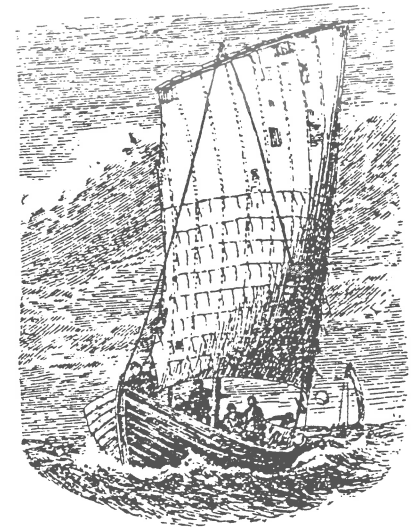
Fiskenäringen

En stor del av varuutbytet i strandbygden utgjordes som nämnts av fiskvaror, men vår kunskap om fisket före 1700-talets mitt är ganska fragmentarisk. Tiondelängderna ger en viss inblick i fiskets betydelse utefter blekingekusten. Vid 1600-talets slut betecknades Gö, beläget på en halvö i Edestad och Listerby socknar, sydost om Ronneby, som ett betydande fiskeläge.

Gö var ett frälsegods[38] och omfattade 17 hemman, vilka brukades och beboddes av 30 bönder samt två änkor, alltså mellan 30 och 32 hushåll. Jordrevningsprotokollet från 1670 visar, att jordbruket gav omkring en tunna säd på varje åttondels hemman,

den största gården hade åtta kor och de minsta en ko och gemensam häst med grannarna. Samtliga var noterade för husbehovs- och salufiske. Strandfisket har varit uppdelat. Om våren fångades lekande mört, gädda och abborre i ryssja. Under vår och höst kunde också abborre ljustras. Till tre av hemmanen fanns "ålhommestånd". Den ena anges kunna ge 1/2 tunna ål per år, det andra med två hommestånd gav 2–3 fjärdingar ål årligen och var skattlagt till 16 öre smt om året.

Havsfisket brukades av alla "efter det ligger så uti Salta sjön, och brukar de att fara med vrakekor, och slå sig fyra ihop om en vrakeka"[39] (se vidare s 119). Man fiskade sill och torsk. Sillfisket var ett speciellt drivgarnsfiske, som i Blekinge och Skåne benämns vrakning. Det bestod i att med båten fastgjord i de sammanlänkade garnen driva för vind och ström under nattens mörkaste timmar. Vrakfisket kan följas tillbaka till medeltiden i samband med "de stora sillfiskena vid skånekusten" (KL 1956:328;

Vrakekan hade ett stort flygande loggertsegel som även kallades råsegel, fast rån satt asymmetriskt. "Ingen annan rigg skulle vara så gynnsam både för detta fiskesätt och för båtens välsegling som just den här avbildade genuina vrakekans . . . Men en vrakeka måste seglas med den yttersta påpasslighet, ty dess styvhet minskas högst betänkligt, när krängningen blir så stor att masten lutar åt lä, och skulle seglet slå back, kantrar båten ögonblickligen om det är frisk bris" (Smith 1899:135).

Wallin 1973). Vrakekan var odäckad, omkring 30 fot (9 m) lång och försedd med råsegel. Den anses som urtypen för blekingsekan (Smith 1899:135. Se s 43).

Hällevik, ett annat av Blekinges äldre fiskelägen, var anlagt på frälsegodset Skinnebergs mark under dansk tid. Godset hade sin förnämsta inkomst av fisket, som drevs av anställda fiskare, och handeln med fiskvarorna stod under godsherrens kontroll (Weibull 1945). Under 1600-talets slut fanns där fyra permanentboende fiskare, men under fångstsäsongen ökades antalet av ditflyttade gårdmän[40] och inhyseshjon (Björnsson 1946:73,112).

I de äldsta sjökorten finner man ofta beteckningen "fiskeläger" vid strandbebyggelse, vilket antas uttrycka dess temporära användning. På Hanö finns husgrunder från ett sådant säsongfiskeläger (se Atterman 1977). Det besöktes av fiskare från fastlandet som med hushåll och medhavd boskap stannade så länge om hösten som vädret tillät. De betalade tomtpengar och gräsgäld till Sölvesborgs slott samt "dryg avgift för sill och torsk för var båt" (Cronholm 1750–57). Deras sociala hemvist är inte klarlagd, troligen var det gårdmän och inhyses som resten av året var sysselsatta i jordbruket.

Under 1600-talet och början av 1700-talet var fisket på landsbygden så fast knutet till jordbruket, att man utan överdrift kan säga, att det dominerades av bönder med söner, drängar och gårdsfolk. De anpassade fisket efter årstid, växlande fiske- och skördelycka, konjunkturer och fas i livscykeln. Men det fanns också stora variationer i det intresse som ägnades fisket och de orsaker som låg bakom intresset. Om bönderna i Danmark skriver Rasmussen (1968:258): "I visse tilfælde kunne det være en ubetvingelig lyst til fiskeriet, der fik bønderne til at forsømme deres bondegerning." Där jorden var lättbrukad och hemmanen låg på obekvämt avstånd från havet, föredrog man kanske åkerbruket. Men Christopher Cronholm fick under sina resor i landskapet på 1750-talet ett intryck av att den manliga delen av befolkningen, även inåt landet, gärna "levde på sjön" antingen som sjömän eller fiskare. Han skriver: "Sjön och bondelevnaden är dem kärare än allt annat" (Cronholm 1750–57).

Fiske och Kungl Maj:ts beskydd

Om man uppfattar havet som en naturgeografiskt given, fri och outtömlig resurs, öppen för alla som förmår utnyttja den, är det svårt att förstå statsmaktens ingripande i fisket, påpekar Thomas Højrup. Istället bör man fråga sig vilka relationer som kan tänkas binda dessa storheter vid varandra.

Højrup finner att, när centralmakten under senmedeltiden konsoliderades och kungen fick köpstäderna under sitt beskydd med deras näringar i form av handel, hantverk, sjöfart och fiske, övertog han också beskyddet av invånarnas bruk av och fria färd på vägar och vatten. Han garanterade därmed säkerheten på farvattnen genom att beskydda de sjöfarande mot sjörövare, lokala spärrar och andra fientliga hinder samt uppehöll landets yttre och inre fred. Motprestationen var tull och andra avgifter från köpstäderna (Højrup 1983:261).

Det sagda gäller Danmark och därmed Blekinge fram till 1658, och många företeelser tycks för övrigt ha gått parallellt i Sverige. Gustav Vasa hävdade ivrigt kronans överhöghet över vattnet (jfr bl a SOU 1925,19; Plaenge Jacobson 1978:76,177).

Det centrala strukturdraget i utnyttjandet av "Saltsjön", var alltså kungens beskydd. Med en allt starkare administration under 1600-talet kunde centralmakten gripa in med mer detaljerad beskattning av fisket; resultatet visade sig bl a i 1670–71 års jordrevning. (se s 62)

Ett liknande strukturdrag tog sig uttryck i en s k "försvarslagstiftning", som grundades på kungens beskydd av ett antal olika, väl definierade grupper i samhället.[41] Denna lagstiftning hade också sitt ursprung i medeltid och upphörde först 1885. Från början var det adelsmännen, som "försvarade" sina underlydande mot utskrivning till krigstjänst. Kungen beskyddade städernas borgare, bönder och andra privilegierade socialgrupper. För detta Kungl Maj:ts beskydd som tillförsäkrades medborgarna uttogs en skyddsavgift mellan 1719 och 1883.[42]

Institutionen "laga försvar" delade samhällets medlemmar i två kategorier: de som genom sin sociala och ekonomiska status direkt och uttryckligen "ägde konungens hägn och beskydd", och de som måste förvärva beskydd genom s k förmedling. Förmedlat beskydd erhölls vanligtvis genom att ta årstjänst hos någon som hade eget beskydd. Den anställde blev då som det hette för-

svarad, dvs befriad från utskrivning, arbetsgivaren ansvarade för att han eller hon blev mantalsskriven, betalade skatt, fick arbete och uppehälle samt i förekommande fall åldringsvård. Avtalet mellan den anställde och arbetsgivaren reglerades i tjänstehjonstadgan, som årligen upplästes från socknarnas predikstolar.

I 1739 års tjänstehjonstadga för städer och landsbygd föreskrivs: "På landet bör icke eller någon så undandraga sig årstjänst som ej haver lantbruk å hemman eller torp, själv idkar manufaktur och bergverk eller därvid tillåteligen brukas." Näringslagstiftningen och laga försvarssystemet var sammanlänkade och bestämde hur invånarna registrerades, alltså under vilka beteckningar de återfinns i mantalslängderna. Även om en person hade fiske som huvudnäring, är det inte troligt, att han registrerats som fiskare.[43] I de flesta kustregioner var det inte heller möjligt att leva enbart på fiske vid denna tid. Oftast blev det en kombination av två eller flera sysselsättningar. Ett vanligt alternativ för obesuttna var jordbruksarbete och fiske eller sjöfart och fiske. Som sjöman erhöll man laga försvar under den tid som man var införd i sjömansboken. Under mellanperioderna gällde det att skaffa sig beskydd på annat sätt (se vidare Rosén 1979:41–52).

Myndigheterna arbetade energiskt under 1700-talet på att separera fiske och jordbruk i syfte att få bärkraftiga hemman med ökad jordbruksproduktion. Intensivare fiske skulle förbättra livsmedelsförsörjningen, öka nationalinkomsten genom minskad import och ge staten skatteintäkter.

Det kanske förefaller som det skulle varit lätt att få till stånd denna specialisering, särskilt som befolkningsökningen utövade ett tryck på jordresurserna. Men den problematik vi möter i 1700-talets försök till centraldirigering är slående lik de svårigheter som möter projekt för teknologisk och ekonomisk utveckling i dagens utvecklingsländer. Varje ingrepp utifrån är dömt att misslyckas, om det inte kan anpassas till lokala förutsättningar och intressen. Mot denna bakgrund är det intressant att se vilken högst växlande framgång de storstilade planer hade som drogs upp i Stockholm.

Den 14 oktober 1723 upplästes inför Rådet en skrivelse från riksens ständer angående "Fiskeriernas uppkomst" och huru "Fiskerier av svenska undersåtar kunna inrättas och idkas, särdeles i Väster- och Östersjön", som resulterade i en kunglig förordning 17 mars 1724 angående Fiskerierna i Riket. "Vi nogsamt

vid eftersinnande besinne", att för hela rikets fördel fiskerierna bäst kunna inrättas och idkas i Västersjön. Man valde alltså att först vända sig till de "västerut liggande provinser, såsom Bohus, Halland och särdeles Fjärehärads boarna". Dessa borde ha goda förutsättningar för ändamålet.

Man riktade sig till tre olika grupper: intressenter, som kunde investera i buyser, fartyg på 40–50 läster, för fiske "under Engelska vallen", skut- och backefiskare samt inskärsfiskare.

Samtliga erhöll tillstånd att bruka enrolleringsmanskap. Manskapet, liksom andra som antogs, erhöll Kungl Maj:ts beskydd och befriades från värvningar och utskrivningar i både freds- och krigstid. Olika privilegier och förmåner utlovades såsom hjälp med timmer till fiskarnas hus i de fiskeläger som med bistånd av landshövdingarna skulle anordnas, gratis virke till skutor och backebåtar under fyra års tid m m.

Vilken effekt denna förordning fick för Bohuslän, torde inte vara undersökt. I ett riksdagsprotokoll kan man läsa, att förordningen inte haft åsyftad verkan: "dock kan ej vara obekant, att nyttiga fiskerier mer till- än avtagit, samt att invånarna på några ställen visat dig därför mycket hågade och gjort början" (RB RoA 4/12 1746). Däremot har Lennart Hennel i en undersökning visat, att landshövding Wilhelm Bennet gjort ett allvarligt försök att under 1730-talet i Halland göra fiskare av halländska båtsmän (Hennel 1970:101).

I Halland hade man nämligen inrättat båtsmanshåll, därför att enrolleringsmanskapet inte höll måttet. Istället för båtsmanstorp i inlandet skulle nu genom böndernas försorg bostäder byggas ute vid kusten. Härigenom skulle man vinna sjövant folk till flottan, som också kunde bedriva fiske. Registrering och kontroll över dessa båtsmän-fiskare fick man på köpet. Fiskare från Skåne och Bohuslän anlitades för att lära ut fisketeknik, men försöket blev totalt misslyckat. Båtsmännen rekryterades från inlandet och blev aldrig överens med vare sig fisket eller havet. Dåliga fångster, drunkningsolyckor och rymningar blev resultatet. Särskilt motvilliga var båtsmännen i Fjäre härad. Till dessa hade landshövding Bennet knutit sin förhoppning men måste 1737 konstatera:

> ingen båtsman i synnerhet i Norra kompaniet därest han förmodat bästa sjömansskapet funnits som vetat eller tilltrott sig att ro en båt över en å mycket mindre förstått att segla eller idka fiskeri (Hennel 1970:115).

Bönderna anhöll i en besvärsskrivelse att få saltsjöfiskeriet upphävt, och Kungl Maj:t lovade att bifalla hallänningarnas önskan till "Michaelis-Messo tid år 1740", om det icke kunde bära sig.[44] I riddar- och adelsståndet upplästes den 17 mars 1747 ett betänkande angående försäljning av fiskredskap och båtar från hallandsprojektet för att "kronan därigenom kunde få någon ersättning för sina på detta fiskeri använda ansenliga penningar". Kort därefter föredrogs ett betänkande från Anders Nordencrantz, som under hösten utnämnts till kommerseråd. Av detta framgick att ett nytt fiskeprojekt var under utarbetande.

Nordencrantz förslag var mera realistiska än de tidigare genomförda. Han ansåg nämligen, att de som skulle bedriva fiske måste tilldelas så stort stycke land, att de kunde sätta upp nödvändiga fiskarehus "liksom förordningarna tillägger dem vissa kvadratalnar land som gruvor upptaga". Han tog alltså modell från bergshanteringen. Vidare ansåg han, att folkets tillväxt borde befordras genom tidiga giftermål, "varav även fiskeriernas uppkomst mycket dependera, så att folket ifrån barndomen däruti bliver inövat"; så föreslog Nordencrantz riksens ständer att sådana personer, som angiva sig till fiskeriers idkande, borde bli skattfria några år. Han upprepade också att "det månde vara fördelaktigare att idka fiskerier i öppna sjön än vid stränder och skär, för att kunna fiska större del av året – även när lekstimmen lämnat stränder och havsband. Därför borde man i den kommande förordningen om strandfiskerier i Östersjön även uppmuntra folket att uppsöka och göra sig kunniga om fiskens gång samt därefter inrätta fartyg och fiskredskap. Om inte så skedde, befarade han, att östersjöfiskerierna aldrig blev "rätteligen brukade eller tillräckliga".

Denne politiker hade insikt i vilka betingelser som var oundgängliga för enkel fångstvaruproduktion. Svårigheten låg tydligen mest i infogningen i den rådande samhällsformationen och en samtidig tillpassning till de olika lokala förhållanden, som rådde längs rikets kuster och stränder. För att få kännedom om dessa hade man redan under 1730-talet gjort en enkät bland länens hövdingar.

Villkoren för fiskenäringen förändras

Den nya kungliga förordningen angående fiskeriernas upphjälpande utkom den 10 maj 1748 och följer i stort Nordencrantz propåer.

De tre första momenten i förordningen ger tillåtelse åt var och en, underförstått alla med laga försvar, att hålla fiskare, dvs anställa och ge dem förmedlat försvar. På kronolägenheter var det landshövdingen och på frälseägor frälsemannen, som hade ansvaret. I moment fyra meddelas, att fiskare kan få hugga båtvirke i kronoallmänningar.

Det femte momentet utlovar kungens beskydd över fiskarna och "de som dem med fiskande betjäna", och "må av värvarna icke antastas, ej heller vara utskrivningar underkastade, så länge de hålla fiskeriet i riktigt stånd, och vardera är försedda med tolv skötar, samt femhundra stycken torskkrokar, eller i brist på torskfiske, annan däremot svarande fiskredskap; "I följe varav ingen strandsittare bör tålas, som icke anskaffat sig ovanskrivna fiskredskap, eller håller sig till något läge, eller strandägarnas fiskelag, utan kommer en sådan, igenom vederbörandes handräckning, att drivas ifrån stranden med sitt hus, på det de vilka ej med fiskande vilja umgås, må arbeta i landet..."

Sjätte momentet vänder sig till dem, som "av fiskeri ärnar på något ställe göra någon inrättning, liksom den, vilken till den änden redan kan ha sig någonstans nedsatt, måste, så vitt han vill njuta ovannämnda förmåner och försvar tillgodo, inom år och dag, ha fiskredskapen i full och försvarlig ordning".

I kungörelse den 8 september 1752 utvidgades författningarna för fiskare att äga frihet och tillstånd att bosätta sig på kronoägor utan avgifter. Flera förmåner infördes i form av penninghjälp allt efter omständigheterna, hjälp med byggnadsvirke och premier för olika slags fisken, främst sill- och strömmingsfiske. Denna kungörelse förstärktes av 1754 (8/4) års reglemente för havs- och skärfiskerierna i riket angående premier med flera detaljbestämmelser om fordringarna för att erhålla sådana. En nyhet är att landshövdingarna uppfordras att ha noga tillsyn över de anlagda fiskerierna samt att uppmuntra jord- och strandägare att inrätta fiskelägen.

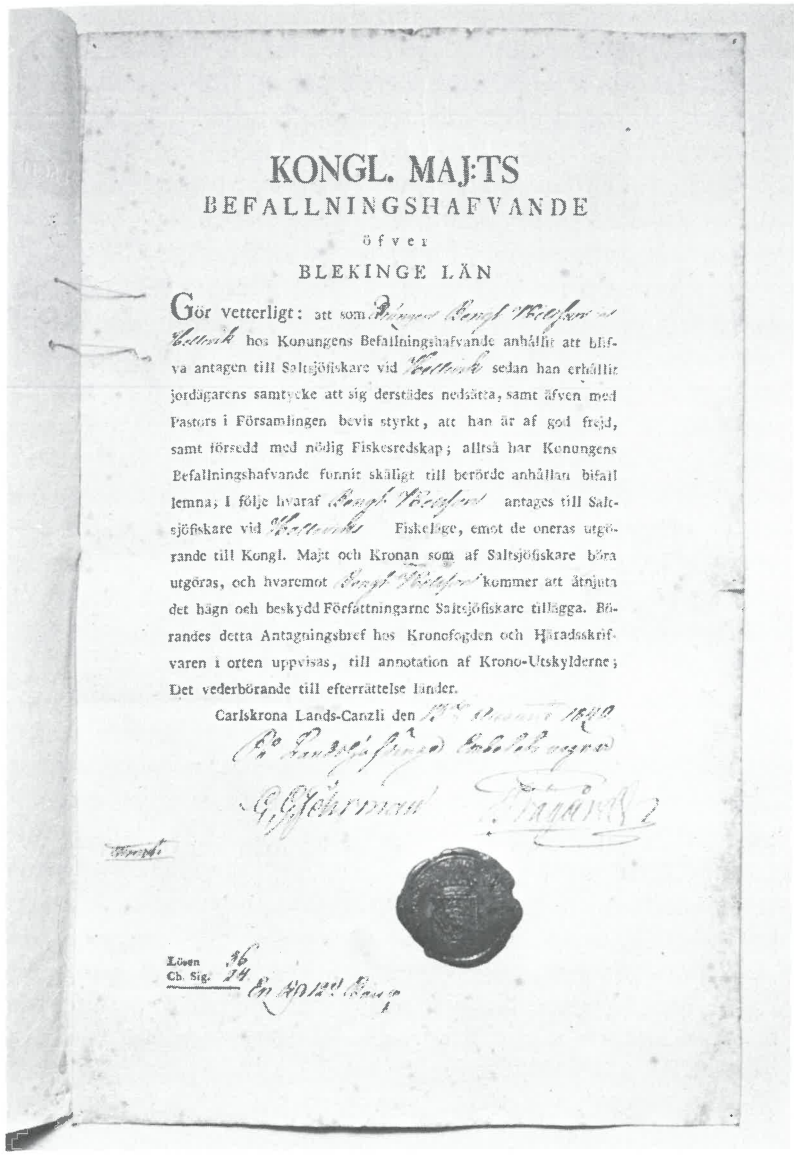
Förordningarna omsätts i praktiken

Redan 1751 kunde Blekinges landshövding Lars Dahlman i sin ämbetsberättelse konstatera, att han fullgjort sina åligganden: "Alltsedan Eders Kongl Majts. Nådiga förordning av d 10de maj 1748 utkom angående fiskeriens upphjälpande, och allmogen fått frihet blekingssill och torsk till en stor del i andra län förbyta, har detta näringsmedel mycket förkovrat sig, och åtskilliga som kunnat visa tillräcklig fiskredskap, samt någon ledig plats vid sjöstranden, fått tillstånd sig där nedsätta, jämväl till deras vrakekor och andra fiskbåtar njutit utsyning på ek till båtvirke emot skälig betalning, varigenom fiskares antal allt mer och mer sig ökar,..." Förordningen följdes som synes noggrant av Dahlman, som i fortsättningen också nämner några svårigheter som därvid uppstod.

Däremot berättar inte landshövding Dahlman, hur han rent formellt löste problemet med det nya fiskaryrkets infogning i samhället. Detta framgår av en annan femårsberättelse långt senare: "Fiskerierna idkas av hemmansägare och torpare i skärgården, dels huvudsakligen av så kallade saltsjöfiskare, som boende på fiskelägen i skärgården erhålla Eders Kongl Maj:ts befallningshavandes antagningsbrev och i berörde egenskap skattskrivs sedan de styrkt sig ha bostad samt nödiga båtar och fiskredskap" (KBÅ 1828/32).

De som ansökte att bli "saltsjöfiskare" försågs alltså med ett antagningsbrev eller som Blekinge landskansli också benämnde det: fiskarfullmakt, fiskarbrev eller gärningsbrev, se s 51. Antagningsbrevet gav innehavaren det synliga beviset på relationen mellan Kungl Maj:t och saltsjöfiskaren. Det visade också, att han hade samhällets förtroende, både socialt och ekonomiskt att etablera sig som egen näringsidkare på landsbygden i analogi med de vid denna tid "lovliga" hantverken som utövades av skomakare, skräddare och smed. Motprestationen framgår av texten:"..emot de oneras utgörande till Kongl Maj:t och Kronan som av saltsjöfiskare böra utgöras", samt ett viktigt syfte: "Börandes detta antagningsbrev hos kronofogden och häradsskrivaren i orten uppvisas, till annotation av kronoutskylderna."

Ansökningsakten, som bestyrker, att kraven för saltsjöfiskare uppfyllts, består av tre handlingar: ansökan, intyg från jordägare och betyg från pastor i församlingen. Själva ansökan ställdes till

KONGL. MAJ:TS
BEFALLNINGSHAFVANDE
öfver
BLEKINGE LÄN

Gör vetterligt: att som [...] hos Konungens Befallningshafvande anhållit att blifva antagen till Saltsjöfiskare vid [...] sedan han erhållit jordägarens samtycke att sig derstädes nedsätta, samt äfven med Pastors i Församlingen bevis styrkt, att han är af god frejd, samt försedd med nödig Fiskesredskap; alltså har Konungens Befallningshafvande funnit skäligt till berörde anhållan bifall lemna; I följe hvaraf [...] antages till Saltsjöfiskare vid [...] Fiskeläge, emot de oneras utgörande till Kongl. Majt och Kronan som af Saltsjöfiskare böra utgöras, och hvaremot [...] kommer att åtnjuta det hägn och beskydd Författningarne Saltsjöfiskare tillägga. Börandes detta Antagningsbref hos Kronofogden och Häradsskrifvaren i orten uppvisas, till annotation af Krono-Utskylderne; Det vederbörande till efterrättelse länder.

Carlskrona Lands-Canzli den [...]

Löen 16
Ch. Sig. 24

Antagningsbrev eller fiskarbrev utfärdat år 1840 för drängen Bengt Nilsson i Hällevik. Blekinge läns museum, Karlskrona.

länets landshövding och stöder sig på bifogade handlingar med formellt likartad avslutning: "varföre jag vågar ödmjukeligen anhålla om att som saltsjöfiskare bliva antagen". Jordägarens intyg visade, att drängen eller inhysesmannen erhållit kontrakt på tomtmark på 49 år eller livstid, ägde hus och del i vrakeka samt nödvändig fiskeutrustning. Prästbetyget utvisar förutom födelsedata, civilstånd och skattskrivning även att sökande hade god frejd, var känd exempelvis "för nykterhet och en kristelig levnad samt vördsamt brukat nådemedlen". Ibland intygade också prästen, att den sökande hade båt och övriga redskap.

Blekinge landskansli införde ansökningarna i diariet samtidigt med att antagningsbrev utfärdades. Alla påträffade ansökningar för perioden har beviljats.

De som erhöll antagningsbrev registrerades med fiskartitel i husförhörs- och mantalslängder, eftersom de skattskrevs som fiskare. Koncept på antagningsbrev hänvisar till den Kungl förordningen 1748 och Kungl Maj:ts Kungörelse 1752.[45]

En intressant fråga är huruvida antagningsbreven var unika för Blekinge eller om de förekom i andra landsändar – förordningen riktades ju till alla Sveriges landshövdingar.

Jag har därför sökt igenom landskansliets i Göteborg- och Bohus län supplikjournaler åren 1800, 1810 och 1820; landskansliets ekonomidiarium år 1833 i Kristianstad län, måldiariet för år 1833 i Malmöhus landskansli. Även husförhörslängdernas registreringar har genomgåtts från skilda socknar i dessa län, samtliga med negativt resultat. Däremot finns i Hallands landskanslis supplikdiarium för år 1840 två ansökningar (se vidare förteckning: Källor).

I Västernorrlands län ordnade landshövding P A Örnsköld försvarsbrev för strandfiskare "sedan de uppvisat tingsrätternas bevis om ägande nödig fiskeredskap, därtill erhållit mitt tillstånd" (KBÅ 1765/66; Plaenge Jacobson 1978:24).

År 1776 ansökte bröderna Rasmus och Jöns Andersson Borste, att få bygga bostäder och inrätta fiskerier mellan Steglebäck och Kalkugnen utanför Landskrona samt fångsten i staden försälja. Tillstånd gavs med reservation att platsen inte fick göra intrång på stadens betesmark. Bröderna blev skattskrivna fiskare vid Kronlejet, där liksom vid Kalkugnen en fiskarbebyggelse växte fram och blev grunden till det senare fiskarsamhället Borstahusen (Andersson m fl 1976; A III a:43. LLA).

Som svar på en ansökan om tillstånd att anlägga två fiskelägen på Ölands norra udde i Gjetterums by, där befintliga ödegårdar skulle rymma 20 fiskare, får landshövdingen i Kalmar län, von Roxendorff, detta beviljat (KB 5/12 1758). En kontroll visar, att tillståndet av någon anledning aldrig utnyttjades (Hl 1768–1835).

John Granlund beskriver i sin studie "How fishermen became burghers" hur den sociala strukturen bland fiskare i Norrala socken i Hälsingland förändrades under perioden 1750–1850. De två dominerande socialgrupperna inom fisket var fiskarborgarna och bondefiskarna. Dessa började få konkurrens av utanvidsmän, torpare och jordlösa, som tilläts arrendera bondefiskerier. Tillstånd att nedsätta sig som strandsittare måste beviljas av sockenstämman, som skedde exempelvis 1819 i Norrala, när en fiskarson beviljades sådana rättigheter (Granlund 1955:148).

Författningarna rymde emellertid flera alternativ. I en skrivelse från Gävle stads fiskerskap till Kungl Maj:t som inkom redan 1773 anhåller det om hägn och beskydd. Dess medlemmar ansåg sig ha kommit i kläm genom de nya förordningarna från åren 1748, 1752 och 1754 samt den senare fiskeristadgan 1766. De fick nu inte vara ensamma om sina privilegier utan klagar över att vem som helst tilläts att inflytta i hamnarna, *blott han betalar skatt till jordägarna* (SOU 1925, 19:66).

Förflyttar vi oss från Gävleborgs län ner utefter östersjökusten, skulle vi säkert finna flera exempel på hur särskilt sockenstämman tillämpar sin rättighet från 1817 att efter prövning ge obesuttna fiskare etableringstillstånd. Jag stannade slumpartat i Östergötlands län, närmare bestämt i S:t Anna skärgård, och fann att en sockenfiskare inflyttat och registrerats år 1817. De två övriga som klassificerats som fiskare är skrivna under Thorönsborgs frälsegård (Hl S:t Anna sn 1813–23).

Efter 1700-talets mitt ändrades i viss mån situationen för de obesuttna. För att minska den ständigt påtalade bristen på arbetskraft till jordbruket möjliggjorde man tidiga giftermål genom att tillåta mindre hemmansdelar, inrättandet av torp och uppförandet av backstugor (se not 34). Den senare förordningen tog form i 1802 års värvnings- och 1805 års legostadga och tillåter frihet från tjänstetvång för bl a de "å landet gifta samt å visst ställe mantalsskrivna och boende, där de till arbete sig förbundet och ärligen sig försörjer". Backstugusittarna är en parallell till strand-

sittarna. Båda erhöll tillstånd att på enskild mark eller byallmänning uppföra sig bostad (jfr KF 1748, mom V). Strandsittarna kunde utan att investera i båtar och föreskrivna fiskeredskap delta som lottkarlar i fisket. De hade laga försvar hos jordägaren eller byalaget, på vars mark de satt och som i sista hand ansvarade för deras kronoutskylder (jfr Lundsjö 1975). Börje Hanssen fann vissa skillnader i status. Han skriver: "Ekonomiskt och juridiskt var emellertid inte fiskarhusen jämställda med gatehus utan hade en självständig status" (Hanssen 1952).

Sålde en bonde sin gård och istället ville bli saltsjöfiskare, måste han söka fiskarfullmakt. Ett tydligt exempel på statusbyte och hur systemet fungerade finns från 1770 års ekonomidiarium:

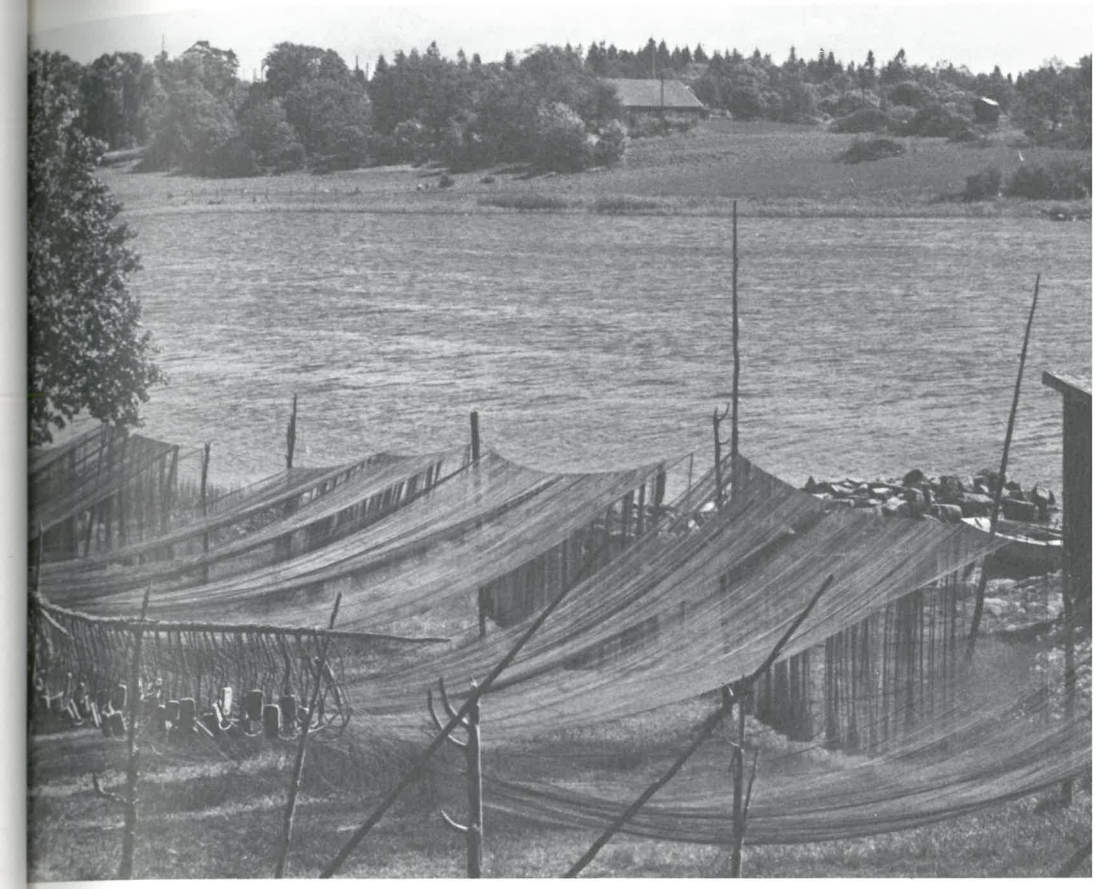
> Fullmakt för förre bonden Petter Bengtsson att vara fiskare, som sålt sin hemmansdel i Stiby... I åberopan av Kongl Maj:ts förordning 1748 som Kongl Maj:ts brev den 8 september 1752, så varder Petter Bengtsson Saltsjöfiskare, så länge han fullgör vad ovannämnde Kongl Maj:ts nådiga förordnande påbjuda.[46]

Årstjänsten skärptes efter 1811, och Arthur Montgomery ifrågasätter, om backstugusittarna ägde laga försvar, eftersom arbetsinrättningar och spinnhus var överfyllda med försvarslösa (Montgomery 1934). Helt klart gällde fortfarande, att arbete i sig inte gav laga försvar, utan att obesuttna måste välja en strategi som både gav möjlighet att överleva och passade in i de lagstiftade kategorierna. Valmöjligheterna var beroende av den lokala ekotypen och den ekonomiska strukturen.

I Västernorrlands län konkurrerade fiskarborgare, bönder och strandsittare om fiskevattnen och hamnplatserna. Ett antal obesuttna slog sig ner vid kusten för att utnyttja havets resurser för sin överlevnad. Men de var som tidigare framkommit i det närmaste rättslösa gentemot de övriga grupperna av bönder och fiskarborgare. Därför utrustade landshövdingen dem med synliga bevis i form av försvarsbrev, enligt 1748 och 1752 års kungliga förordningar.[47]

I Blekinge nämns inga strandsittare, åtminstone förekommer inte den beteckningen i de kamerala källorna eller i husförhörslängderna, men naturligtvis fanns det obesuttna som gärna ville slippa årstjänst och bli självständiga fiskare.

Landshövding Dahlmans dilemma, då han skulle genomföra centralmaktens beslut, framgår av fortsättningen på hans ämbetsberättelse: "...svårigheten att få platser på öar eller vid sjöstranden hindrar mycket, i ty alla sådana platser är i hemmanstal satta, och av äldre fiskare samt deras barn innehavas som, av förtrytelse och fruktan, att genom flera fiskare prisen kunde falla, *icke gärna ifrån sig lämna någon plats...*"

Strandägare upplät arrendemark åt saltsjöfiskarna och nya fiskarbosättningar tillkom längs kusten. Sillgarn på tork vid Dragsnäsviken. Foto från 1950-talet. Nils J Nilsson.

Kronojorden i Blekinges strandbygd hade i viss utsträckning förvandlats till skattejord genom friköpen med början vid sekelskiftet 1700, och därför fanns få goda kronolägenheter att anvisa.[48] Fiskarbönder var redan etablerade på välbelägna platser

och såg sig hotade av den nya gruppen av obesuttna fiskare. Ett antal bönder skrev till och med en anhållan till landshövdingen att antagningen av saltsjöfiskare skulle upphöra.[49]

Men hur var det med fiskerätten? Den enskilde jordägarens företrädesrätt till strandfisket kodifierades inte förrän i 1766 års fiskestadga. Därför är det naturligt att inte fiskarfullmakten berör denna. Endast en person har noterats, som i sin ansökan samtidigt anhållit om att få begagna såväl in- som utskärsfisket. I arrendekontraktet nämns dock ingenting om detta. Förmodligen var det en individuell uppgörelse mellan jordägaren och fiskaren. För övrigt hade inte rätten till strandfiske den avgörande betydelse för saltsjöfiskaren i Blekinge som den hade längre upp utefter östersjökusten, eftersom vrakfisket efter sill försiggick "i rum sjö" och utanför jordägarens landgrund. Strandfisket kunde däremot bli aktuellt, när väder och vind omöjliggjorde havsfärder. Enligt traditionen verkar sedvanerätten från dansk tid också ha gällt i stor utsträckning. Landshövding Dahlman sätter inte heller fiskarböndernas avoghet mot de nya fiskarna i samband med fiskerätten.

Men de strandägare som av olika anledning inte hade speciellt stort intresse i fiskandet bedömde situationen annorlunda än fiskarbönderna. De förra såg vissa fördelar med arrangemanget och upplät arrendemark, varefter nya fiskarbosättningar tillkom längs kusten.

Subventioner utlovas

Det var inte endast på landsbygden fisket skulle ge flera människor bärgning, städerna skulle också ha sin del. Landshövding H C Strömfelt, Dahlmans efterträdare var ivrig förespråkare för s k fiskerisocieteter.[50] Uppmuntrade av löften om statliga subventioner sammansköt Karlskrona borgerskap och ståndspersoner den avsevärda summan 40 000 daler smt till startkapital. Man lät bygga fiskehus och salteri på kronoön Malkvarn samt utrusta ett större fartyg, vrakeka och fembordsekor för fiske i Östersjön. Arbetskraft anställdes och man siktade även på fiske i Nordsjön (KBÅ 1755; jfr Bromé 1930).

En liknande societet bildades i Karlshamn, där det redan 1751 fanns ett fiskebolag med köpmän som intressenter. Ett antal bå-

tar med anställda fiskare fick Hanö som huvudstation, där man hade upplag av tunnor och salt. De första årens vinst av fisket täckte knappast omkostnaderna. Motgången ansågs bero på svåra stormar och fiskarnas motvilja mot företaget. Man uppfordrade stadens egna fiskarborgare att ansluta sig men utan resultat.

Landshövding Strömfelt försökte på sina resor att både enskilt och genom ortens domare på olika sätt övertala landsbygdsfiskarna att lämna sitt överskott till bolaget, som tillhandahöll kärl och salt, men också de vägrade samverka och avstyrkte istället dessa inrättningar.

Karlskronaborgarnas satsning på östersjöfisket blev inte heller långvarigt. I landshövdingeberättelsen från 1755/56 framhävs "den välsignelse och nytta som på dessa för Karlskrona gjorda fiskeriinrättningar följt", men trots detta hade snart ön Malkvarn sålts med all utrustning och kommit i privat ägo – med förlust av halva kapitalet (KBÅ 1760).

Något bättre gick nordsjöfisket med det utlovade lokaliseringsstödet, som det kanske skulle kallats idag. Med fiskebuyser[51] från Karlshamn och Karlskrona prövades fiskelyckan vid Shetland och bohuskusten,[52] men när premierna uteblev två år i rad, lade man ner verksamheten efter 1758. Kanske borde man i riksdagen lyssnat till Nordencrantz varning 1747:".. sådana kompanier och intressentskaper endast grunda sig på en stor betjäning och fiskande för lön, vilket aldrig tjänt till något annat än att onödigtvis förstöra en hop penningar..."[53] (RB RoA 17/3 1747).

Fiskarbrevens gåta

Historikern Sigbrit Plaenge Jacobson anser att 1748 års reglementen aldrig kom att få den betydelse i praktiken som avsetts, och att därför en ny kungörelse utfärdades år 1752 (Plaenge Jacobson 1978:19).

Min uppfattning är att man kan se betydelsen först i ett längre perspektiv. Det viktigaste var att de politiskt-juridiska villkoren för en fristående fiskenäring fastställdes.

Så vitt jag kunnat finna var landshövdingarna i Blekinge och Västernorrlands län ensamma om att ge ett större antal jordlösa fiskare gärnings- och försvarsbrev. Att det skulle vara hugskott av ett par excentriska och nitiska makthavare är uteslutet. I Ble-

kinge fortlevde systemet i över hundra år och slopades först i samband med näringsfriheten (1864). Enbart registreringstvång skulle knappast fungerat, eftersom författningarna möjliggjorde olika strategier för den obesuttne och jordfattige, som önskade att bli och vara fiskare, vilket kommer att behandlas längre fram. Systemet måste ha haft en funktion som passade in i de lokala förhållandena som rådde i Blekinge och som tilltalade både de sökande och de styrande. Att hela institutionen med försvars- och gärningsbrev är dold för oss beror på att den på sin tid ansågs så självklar, att den inte föranledde några längre kommentarer.

I Blekinge landskansli noterades anmälningarna i ett diarium samtidigt som antagningsbrev utfärdades. 1768 års diarium är det äldsta bevarade. Min avsikt var till en början, att föra undersökningen vidare genom att medelst de kamerala källorna mera noggrant bestämma dessa saltsjöfiskares geografiska och tidsmässiga uppträdande i Blekinge. Trots mödosamt sökande i de enorma folianterna återfann jag endast omkring 350 beviljade ansökningar. Det tidiga källmaterialet visade sig ha stora luckor. Först efter 1825 blir serien av ekonomi- och supplikdiarier obruten. Blekinge läns Hushållningssällskap uppger, att enligt svaren på en rundfråga fanns 461 skattskrivna fiskare år 1826 (Wachtmeister 1914:391). 35 år senare var antalet 573, alltså en ökning med 112 (BHH). Att jag under samma tid funnit 281 beviljade ansökningar torde med hänsyn till avgång och nyrekrytering ge en rimlig relation. Tendenserna i materialet pekar på en stark koncentration av fiskarbrev till Listerhalvön, en svagare i ronnebyområdet och en i övrigt ganska jämn spridning över hela blekingeskärgården. Med reservation för källmaterialets ofullständighet visar siffrorna en tydlig ökning av antalet ansökningar under tjugoårsperioden 1830—50. Mina ihärdiga försök att lösa fiskarbrevens gåta gav nya problem. Varför det exempelvis endast gick att återfinna fyra ansökningar från Hasslö var ett mysterium som jag får anledning att återkomma till.

Frågan varför man i Blekinge kan kameralt identifiera jordlösa eller obesuttna fiskare på landsbygden som självständiga yrkesmän redan från 1750-talet, anser jag dock vara nöjaktigt besvarad. Fiskarbreven var en produkt av myndighetsbeslut, analoga med gärningsbreven, som utfärdades för landsbygdens hantverkare. De legaliserade fiskare som fristående yrkesmän i ett samhälle, som saknade näringsfrihet. Därigenom gav de implicit

fiskaren en social, ekonomisk och juridisk status att äga Kungl Maj:ts beskydd. Denna sociala relation återgäldade fiskaren genom att själv ansvara för sina utskylder. En viss kontroll över det fria och rörliga fisket kom också till stånd. Givande fasta fisken beskattades, men böndernas rörliga fiske var svårare att få skattemässigt grepp om. Sannolikt fanns dylika hänsynstagande med i bilden, vilket fordrar ytterligare undersökning. Uppenbart är att statsmakten ville minska och helst förbjuda en stor del av det mångsyssleri som hängde samman med jordbruksnäringen på de allra flesta håll i landet, annars är det svårt att inse varför just kombinationen jordbruk-fiske borde stävjas.

I en bok med titeln "Den svenske fiskaren eller välment underrättelse om det i Sverige nu för tiden brukeliga fiskeri" (Schultze 1778) är avsikten tydlig att på det ideologiska planet verka för en specialisering av fisket.[54]

Författaren konstaterar först, att det ännu fattas kunskap och "åhoga" (håg, lust) för att fiske som en särskild näringsgren skall bli inkomstbringande. Men han är ändå övertygad om fördelarna med att separera jordbruk och fiske. Särskilt fisket bör drivas separat och inte blandas med andra näringar, allra minst åkerbruk. Därför hade ordspråk myntats såsom:

Den åker som gödes med fiskafjäll,
ger sällan bröd till julekväll;

och vidare:

Fiskenot i myllig hand,
hämtar föga fisk till strand

Avsikten var alltså inte att hindra bonden "att nedlägga sina små fiskebragder i sjön, sedan han låtit ingenting vara eftersatt på landet". Men eftersom åkerbruket krävde all tid och uppmärksamhet var det bäst:

När bonden får fisken av fiskarens korg;
och fiskaren brödet med bondens försorg.

För att befästa fiskaryrkets status, heder och värde påminner författaren om att Jesu lärjungar var fiskare till yrket, att kejsar Augustus plägade meta och att den lastfulle kejsar Nero lät fånga

fisk, om än med gyllene och purpurfärgade nät. Skött på rätt sätt skulle fisket inte endast gagna fäderneslandet, utan även göra dess idkare rika och förmögna.

För Blekinges kustbönder var myndigheternas inställning ingen nyhet. I Mjällby hade de redan hundra år tidigare fått en allvarlig erinran av Kungl Maj:t att väl sköta åker och äng och inte "ligga på havet och plumpa". Sedan dess hade allmogens handlingsutrymme som vi sett, blivit utökat, men mellan myndighetsideologi och befolkningspraxis var ännu en avsevärd klyfta. Den amerikanske socialantropologen Eric R Wolf (1971) beskriver förhållandet sålunda:

> ... att böndernas värld inte är oordnad, utan välordnad och har sina speciella organisationsformer. Dessa varierar dessutom från en bondebefolkning till en annan. Ingen enkel formel kan tillämpas på dem alla. På grund av att man bortsett från detta har månget välmenande beslut, som fattats på högsta nivå, mynnat ut i intet – det har stupat på de barriärer som böndernas livsmönster ställer upp. Dessa kan inte skönjas från samhällets högsta utsiktspunkter, men de utgör inte desto mindre samhällets infrastruktur och kan inte avlägsnas genom önsketänkande.

Det är kring denna problematik som undersökningen till stor del har kretsat. Det är också delvis samma frågor vi skall söka svaren på när vi i nästa kapitel går in i hasslöbornas värld. Vi skall se hur den världen var ordnad och hur Hasslös inbyggare själva agerade utifrån de förutsättningar som stod dem till buds.

Bönderna

Hasslö och omvärlden

Hasslö ligger uti sjön, 1/2 mil från landet, är en 1/2 mil lång och vid pass 1/2 mil bred. Ön är alldeles utan skog. Där finns allenast något smått eneris till bränsle men inget gärdslefång. Detta måste de köpa från landet tillsammans med annan skog de behöver. Uti gärdena står här och var en och annan ek. Svinsollon får de leja för på landet. Mulbetet är gott och är samfällt för alla som bor på denna ö. Bollö uti sjön kan föda 100 kreatur, därför särskilt skatta 1 000 spetfisk.[55]

Fiskeri är gott uti havet. Med notdräkter, nättjande, stödjande, gäddestakar, torskande och sillfång och all annan redskap som de mäkta sig att hålla, bekomma de fisk till nödtorftigt hushåll och salu.

Inga andra härligheter finns på denna ö.

Så presenteras Hasslö i 1671 års jordrevningsprotokoll.[56] Jordrevning kallas en inventering och skattläggning av samtliga jordfastigheter. Den utfördes häradsvis åren 1670–72. En detaljerad jordrevningsinstruktion angav principerna för skattläggningen. Främst skulle hänsyn tas till åker och äng, vilka beräknades i tunnor utsäde och lass hö, därefter hur mycket boskap som kunde hållas samt vilka ytterligare "härligheter" ett hemman kunde nyttja såsom skog, fiske, vattenfall, svinsollon etc. Om strandhemman som bedrev fiske stadgades, att om fisket ej särskilt skattlades, skulle istället varje skäppeland jord och varje lass hö taxeras till 12 öre. Om fiske bedrevs till husbehov eller avsalu, skulle det taxerade beloppet inkluderas i räntan eller räknas in i mantalet, om gården saknade åker och äng.

Ålfisken och notdräkter skulle skattläggas efter den taxa och pris som i orten emellan bönderna var brukligt.

Bönderna i Förkärla socken, dit Hasslö hörde vid denna tid, hade klagat över skattetrycket och det fanns åtminstone hos vissa personer inom den svenska administrationen en medvetenhet om, att ifall villkoren var sådana, att bönderna inte kunde existera på gårdarna blev det heller inte några skatteintäkter. Det kunde också vara svårt att städja kronobönder. Jordrevningen skulle

Hemman på Hasslö enligt 1671 års jordrevning.

Hemman Brukare	Utsäde tunna/ skäppa	Hö lass	Bo-skap	Häs-tar	Får	Svin	Fisk till salu	Mtl	Skatt daler öre smt	Under Grev-skapet F
Lille Horn Öde[1]	2:1	5 1/2	–	–	–	–	–	1/4	6:30	(F)
Store Horn Pär Knutsson Knut Pärsson	3:3	10	16	3	20	10	+	3/8	12:12	(F) 2 drag[3]
Brewich Oluf Olufsson	4 1/2	11	12	5	16	8	+	1/2	14:8	F
Ibm Anders Olufsson Oluf Pärsson	3	8	8	1	14	3	+	1/3	9:24	F
Åhrswijck Pär Pärsson	2:3	4	8	2	12	4	+	1/4	7:4	F
Ibm Henrik Andersson	3:2	6	8	1	10	6	+	1/3	9:24	F
Ibm Måns Pärsson	3:1 1/2	6	10	1	8	4	+	1/3	9:18	F
Byrum Anders Larsson 1/2 öde	4	6	4	1	10	2	+	1/3	11:8	2 drag
Ibm Lars Knutsson Pär Knutsson Helt öde 1666–68[2]	4	6	5	1	8	4	+	1/3	11:8	2 drag
Tanghen Gijse Olsson 1/2 öde Helt öde 1666–68	1:5	6	–	–	–	–	–	1/8	6:12	
Sandhewedh Lars Snedker Helt öde	1:2	3	–	–	–	–	–	1/8	4:4	F
Sandhewedh Kirsten Håkons. Helt öde	1:2 1/2	3	–	–	–	–	–	1/8	4:10	F
Sandhewedh Pär Olufsson Helt öde	1:2 1/2	3	–	–	–	–	–	1/8	4:10	Ogra-verat

1) Brukas av två bönder från Aspö som skattar för gården.
2) Under tiden gården var helt öde brukades den samfällt av hasslöborna för gräsgäld. Begreppen öde, 1/2 öde och helt öde jfr Österberg 1971.
3) Dragon – fotsoldat till häst F) Under grevskapet. Sölvesborgs grevskap hade rätt till räntan.

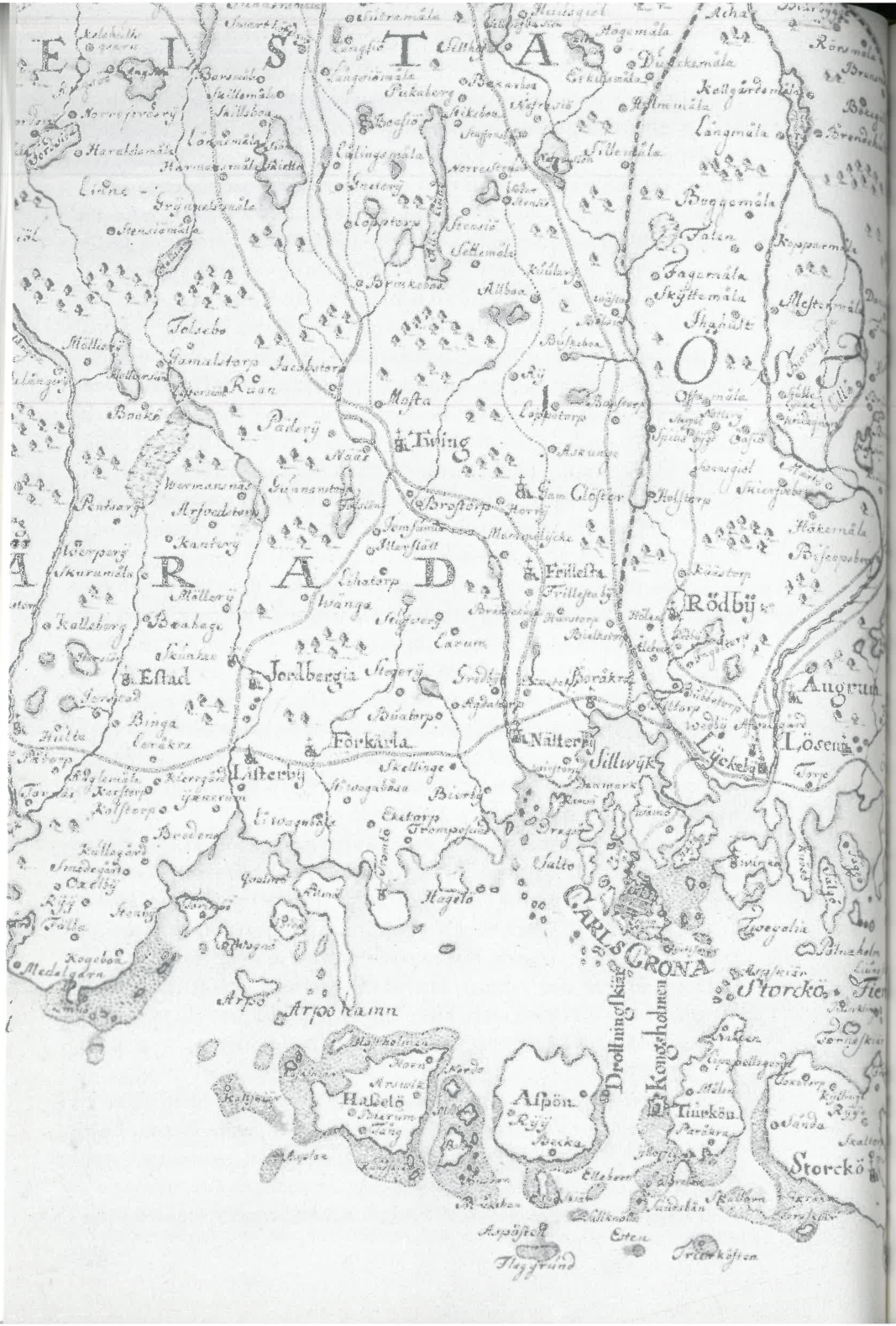
rätta till de värsta missförhållandena, och man ansåg att allmogen inte borde ha sämre villkor än på den danska tiden. I jordrevningsprotokollet infördes de skatter och pålagor som bönderna blivit avkrävda och mantalet för varje hemman fastställdes (mantal se s 67). För hasslöborna var förhållandena osäkra och de måste med alla medel värna om sina rättigheter gentemot såväl kronans som grevskapets fogdar. Sölvesborgs grevskap uppbar nämligen vid denna tid räntan från nio av öns tretton gårdar. En vidsträckt betesmark på de kronoägda Bollöarna strax öster om Hasslö var en viktig tillgång. Nyttjanderätten till den kunde hasslöborna hävda genom ett kungligt brev från år 1601. Det är en försäkran om Kungl Maj:ts beskydd. Christian IV av Danmark tillåter sina undersåtar att bruka nämnda Bollöar mot en årlig avgift till Kronan. "Ty förbjude Vi våra fogdar, ämbetsmän och alla andra... att våra undersåtar på Hasslö häremot förfång göra..."[57] Relationen mellan konung och undersåtar definieras här helt i linje med de tidigare berörda strukturdragen.

Tretton år hade gått sedan freden i Roskilde, i vilken befolkningen i de gamla danska provinserna tillförsäkrats att "bliva vid deras vanliga rätt, lag och gamla privilegier och friheter oturberade och obehindrade, såvida de icke löpa eller strida 'contra leges fundamentales av Sveriges krono' ". Den svenska lagen hade redan smugits in vid sidan av den danska och under 1680-talet ersattes bondedomarna av uppsvenska fackmän. De vanligaste målen var under 1600-talet av ekonomisk art och gällde ofta tvister om ägogränser (Sandström 1973:158).

I nordostlig riktning inom hasslöbornas synkrets kommer nu den nya stad att byggas upp, som för en tid blir svenska stormaktsväldets centrum. I februari 1686 rapporterar den danske kunskaparen och förre blekingeköpmannen Jens Sörensen sina iakttagelser beträffande Karlskrona och dess flottstyrka.

Detta år har det ryktats, att 40 000 ryttare och fotfolk skall skeppas över till Pommern. Men "inga förberedelser till utskeppning av soldater har gjorts, inget öl, inget bröd, ingen skeppsrom har beställts och inga knektar har kommit ned från Sverige". I förbifarten anger Sörensen också priset på viktiga förnödenheter som måste anskaffas såsom "på råg, malt, smör, talg, torrt kött, torrt och salt fläsk, blekingesill, spanskt salt, preussiskt och svenskt humle" (Jensen 1970).

Jens Sörensen ger även en bild av Karlskronas tidigaste upp-

byggnadsskede. Borgarna är få och ”Näringen er derris handel, bestaar mestendellen udi utenriges credit af Holand, Hamborg, Lybeck och andra städer”. Trossö ”er af idel steenklipper och berg, op och ned, uefen (ojämn) och obequem at byge paa”. Vattenförsörjningen är besvärlig. Fiskare ombesörjer frakt av vatten, som hämtas i tunnor från Nättraby- och Lyckebyåarna och förtjänar 4 à 6 skilling per tunna. Bränsle köpes av bönder uppifrån landet eller hämtas med båt från ”kringliggande orter” (Jensen 1970).

Vid denna tid var städerna oftast agrart präglade med en stor andel självhushållning, men i Karlskrona var det annorlunda. Betesmarken som hörde till staden var starkt begränsad, och inköp av foder och hö var nödvändigt. Det var också dyrt. De som hade mjölkkor på fastlandet, fick färdas lång väg för att mjölka. Någon odling av kökträdgårdsväxter och frukt tror Sörensen inte på. Även om jord påföres blir det svårt att få träden att trivas ”groe eller gröniss”. Stadens invånare var därför liksom marinen i behov av kontinuerlig leverans av livsmedel, vatten och bränsle.

Även Karlskronas omgivningar var karga och beskrivs bestå av ”klipper, skov och morads, ej mange byer”. För att täcka stadens livsmedelsbehov bestämde den svenska regeringen, att stadens handelsdistrikt skulle sträcka sig från Kristianopel i öster till Järnavik i väster, två tredjedelar av landskapet. Både Kristianopel och Ronneby, den senare sedan medeltid viktigaste handelsstaden, fråntogs sina stadsrättigheter till förmån för Karlskrona.

Jens Sörensens spionrapport är ingen skönmålning, vilket förstärker dess sanningsprägel. En stad, som av militära skäl stampas fram på en för stadsbildning onaturlig plats, ger vidsträckta konsekvenser både för omgivningen och de egna inbyggarna. Vi kan lätt föreställa oss förändringen i den tidigare, åtminstone i fredstid så lugna skärgården. Ytterligare en förändring skedde i samband med Karlskronas grundande. Generalguvernören över

Utsnittet av Karl Gripenhielms blekingekarta från 1680-talet visar Hasslös läge cirka fyra sjömil sydväst om Karlskrona. Mellan Hasslö och Aspö ligger Bollöarna. Norr om Hasslö kan öarna Arpö, Almö och Tromtö urskiljas. De hör liksom fastlandet innanför till Johannishus fideikommiss. Kyrkorna i Listerby, Förkärla och Nättraby är tydligt markerade. Lantmäteriet Karlskrona.

Blekinge, Hans Wachtmeisters uppgift blev bland annat " att anknyta staden till landskapet" (Torbrand 1962:66). Alldeles väster om Karlskrona förvärvade han sitt stora jordagods Johannishus med öarna Arpö, Almö och halvön Tromtö inom hasslöbornas blickfång.

Gav den närmarknad som hasslöborna fick i den nya metropolen påvisbara utslag? En liten öbefolknings handel och vandel sätter föga spår i arkivalierna, men befolkningsutvecklingen kan tyda på att den ekonomiska situationen förbättrats. År 1688 noteras nämligen att tio av öns gårdar åter blivit bebodda och brukade. Ödegårdarna i Sandhewedh, senare Sandryd, kom att bli en resurs för samtliga hasslöbor.[58]

Den tidigaste upplysningen jag funnit beträffande relationerna mellan Hasslö och den nya staden är när Hasslö-Anders, Anders Persson, befinner sig i rådstugan för att avlägga borgared. Burskapet kostade pengar, men han gjorde "intet annat än ropade och spatserade på golvet, kastandes därmed en karolin på bordet sägande: 'där är för bläck och papper och mera borgarpengar giver jag intet' ".[59]

Karlskronas borgare försökte säkra fisktillgången genom att i likhet med andra städer erbjuda obesuttna att bli stadsfiskare. Fem inflyttade fiskare blev emellertid 1690 inkallade till magistraten för att de inte fyllt sina åligganden att bedriva fiske. Anledningen var konflikter med de omgivande strandägarna och till och med på stadens strandområde hade flottans män drivit bort dem (Bromé 1930:469). Stadens myndigheter föreslog fiskarna att använda större båtar för att på öppet vatten komma ifrån konkurrensen om fiskresurserna vid det strandnära fisket. Men att skaffa vrakeka, segel och garn var en oöverstiglig kapitalinvestering för dessa fiskare. För havsfiske krävdes också en annan organisation än för det strandnära fisket. Det var därför omlandets fiskarbönder som till stor del fick förse staden med fisk och lantbruksprodukter.

På Tromtö fanns en gammal utskeppningshamn. Denna utbyggdes med lastbrygga, och Johannishus båtbestånd utökades för att godset skulle få goda transportmöjligheter för dess produkter till Karlskrona. Hasslö anlitades, när det gällde båtbyggeri. Den förste båtbyggaren som nämns vid namn, är Hinrik på Hasslö:

Den 7 okt. 1688 erhöll han betalning för att han byggt "den stora båten till Tromtö" med 25 D smt, vilket pris han "accorderat på" (Torbrand 1962).

Karlskronas uppbyggning medförde stora förändringar för många människor, mest kanske för invånarna i Ronneby, som blev tvångsförflyttade till den nya staden. De som kunde producera livsförnödenheter till avsalu hade goda tider, och de som förfogade över egna båtar till transporten hade försteg framför bönderna från inlandet, ty Karlskronas landförbindelse var av naturliga skäl lång och besvärlig.

Friköp och ett visst välstånd

Vi har nu i skildringen gått in i ett nytt sekel och jag skall här pröva, om vi kan komma hasslöborna lite närmare inpå livet. Med utgångspunkt i det tillgängliga källmaterialet vill jag försöka bestämma den ekonomiska grunden för livsformen.

Hasslö undgick genom sitt läge att exploateras av de militära intressen, som i hög grad styrde den nya staden och påverkade dess omgivningar. Några befästningar uppfördes inte, och den karga ön lockade inga utomstående till jordförvärv. Den hävdvunna kombinationen av jordbruk och havbruk kunde reproduceras i stort sett oförändrad genom 1700-talet.

För att visa detta och samtidigt få en uppfattning om det ekonomiskt resursmässiga utgångsläge hasslöbönderna hade att möta 1800-talets befolkningsökning med, måste vi åter vända oss till jordeböckerna.

Som tidigare nämnts åsattes 1671 öns samtliga gårdar ett mantal och bokfördes som skatteenheter. Mantal är ett mått på en gårds produktions- och skattekraft, ibland säger man helt kort, att det uttrycker en gårds bärkraft. Det är alltså inte mått på dess areal. Men under denna tid, när man taxerade gården efter hur många tunnor, skäppor och kappar råg och korn, som kunde användas i utsäde, räknade man, att 1 tunna utsäde motsvarade 1 tunnland åker (4936 m^2). I de äldsta jordeböckerna skilde man på hela och halva gårdar. De hela uttrycktes i 1/1 mantal och betraktades som fullsuttna gårdar, medan 1/2 mantal uppskattades som hälften så bärkraftigt.

En viss välståndsökning verkar ha kommit hasslöbönderna till del. När Karl XII år 1701 lät försälja kronogårdar "till det värde, som görligast må stå att erhållas", agerade de med förvånansvärd snabbhet. Redan året därpå finns samtliga bönder noterade med namn, mantal och köpesumma.[60] I 1704 års jordebok är de införda som kronoskattebönder, vilket betyder, att de nu själva ägde sina gårdar och betalade skatten till kronan. Köpeskillingen förhöll sig till mantalet på följande sätt:

1/2 mtl Stora Bredavik	80 d smt	1/3 mtl Byrum	60 d smt
1/4 mtl Åhrsvik	50 d smt	1/8 mtl Tången	30 d smt

Som jämförelse kan nämnas, att 80 daler silvermynt svarade vid denna tid mot saluvärdet av 8 fetade oxar eller 340 kg smör (Torbrand 1963:313,327).

Vid undersökningens början 1671 hade Hasslö 12 bondehushåll, vid 1700-talets mitt var de 17, och mot slutet av århundradet hade bondehushållen ökat till 34.[61] Man försökte anpassa sig till befolkningsökningen genom att dela gårdarna. Denna företeelse kallas hemmansklyvning (se vidare s 74).

En viss uppfattning om utgångsläget får man om man exempelvis ser till jordresurserna på Bredavik, den största gården på 1/2 mantal (mtl). En approximativ beräkning visar att det år 1671 fanns drygt 2 ha åker. Vid storskiftet var gården delad på fyra ägare, varav en hade 1,5 ha och de tre övriga hade 0,5 ha. Detta betyder att ungefär ett hektar nyodlats sedan år 1671.

Ängsmarken var större och den gemensamma betesmarken riklig, vilket till en del förklarar, att boskapen var talrik i förhållande till gårdarnas storlek. 1671 hade den största gården 12 nötkreatur och 5 hästar och på gården intill (3/8 mtl) med två brukare höll man 16 nötkreatur och 3 hästar, förutom får och svin.

Vid genomgång av boupptecknings har jag förgäves sökt efter en tydlig relation mellan mantal och antal betesdjur. Vid hemmansklyvningen minskades boskapsstocken givetvis men på gårdar med samma mantal kan antalet kor och hästar variera. Studierna av "Runnö" och "Harstena och Kråkmarö" visar, att där var antalet betesdjur noga reglerat. "I Harstena fick en tolftedel hålla 3 kor, 10 får samt en årskalv, medan sextondelarna fingo hålla 2 kor, 8 får samt en årskalv" (Gräslund 1972:11). På Hasslö verkar toleransen ha varit stor för hur den gemensamma betesmarken fick utnyttjas; tillgången på vinterfoder fick bestämma. I ett arvsskifte heter det: "erhåller änkan på hemmanets utmark, såväl som Bollöarna erforderligt bete för så många kreatur som hon kan föda (BU P Larsson 17/7 1829).

Sjöredskapen utgör oftast en tung post i lösöret och speglar fiskets betydelse. Redskapstyp och antal varierar, och det är frestande att försöka dra slutsatser beträffande fiskets omfattning och intensitet. Detta är också möjligt, men när det gäller boupptecknings måste några speciella faktorer tas med i beräkningen.

Så tenderar exempelvis boupptecknings efter äldre män att uppta färre fiskeredskap, eventuellt kan det vara en förskjutning mot redskap för strandfiske. Sillgarn hade begränsad livslängd, och man investerade kanhända inte i nya på ålderns dar. Å andra sidan vet vi att en fiskare behövde ett visst antal garn och krok vid sill respektive torskfiske för att fiska effektivt i ett fiskelag, oberoende av hur ofta han deltog.

Mot slutet av 1700-talet var den vanligaste fiskeutrustningen:

1/4 del	i en vrakeka med segel och tillbehör
1	fembordseka med segel och tillbehör
1	fyrabordseka
20	sillgarn
1	tåker (grimgarn)
2	pjungarn (småmaskigt nät för agnfiske)
1	mörtgarn
2	ljuster
800	storkrokar
400	småkrokar

Hasslöbönder med god ekonomi kunde dessutom ha en landnot, laxgarn (först 1826), flundregarn, ett par storsillgarn och del i ytterligare en vrakeka.

Vid början av 1800-talet redovisas som först åkerredskap och efter enskiftet 1822 finns rubriken åke- och åkerredskap. Redskapen för åkerbruket var traditionella: hacka, spade, årder, harv, skära och lie. (Plogen kom inte förrän mot slutet av 1800-talet.) Åkern ärjdes (kördes med årder) flera gånger före sådd och för nyodling användes handredskap. Åkeredskapen var mest arbetsvagnar, men under vintern kunde några bönder stoltsera med tvåbetssläde vid kyrkbesöken i Förkärla.

I ett syneprotokoll från år 1764 upprättat över husen på fastigheten Tången 1/8 mtl kan vi läsa:

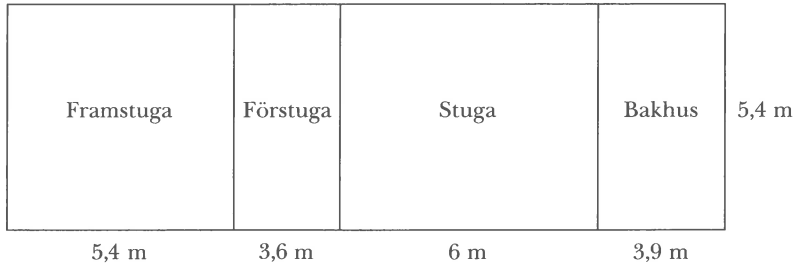
En stuga 10 alnar l och 9 b alldeles förfallen som kan upptas med	100 daler
Ett bakhus 6 1/2 alnar l och 9 b hjälpelig som kan upphjälpas med	60 daler
En förstuga 6 alnar l och 9 b hjälpelig som kan upphjälpas med	20 daler
Ett framhus 9 alnar l och 9 alnar b hjälpelig som kan upphjälpas med	20 daler
Ett fiskeshus 9 alnar l och 7 alnar b gott och förliderligt	—

Ovan beskrivna byggnad hade det utseende som Sigurd Erixon kallade högloftsstuga av sydgötisk typ. Denna hade två lofthus, dvs en högre bodliknande byggnad vid vardera gaveln av den timrade ryggåsstugan. Det vanliga i Blekinge under 1700-talet var dock högloftsstugor med endast ett loft (Erixon 1939:142,144).

Om fiskehuset inte medräknas, det var kanske fristående, ger oss måttangivelserna en boningshuslänga på nästan 19 m och en bredd av 5,40 m, alltså en bottenyta på 100 m^2. Något förvånande är uppgiften, att reparationskostnaderna för detta hus beräknas till 200 daler, särskilt om man jämför med de 30 daler hela gården kostade vid friköpet sextio år tidigare. Fiskehuset behövde ej förbättras, det var tydligen nyare liksom ytterligare ett fiskehus, däremot var loge och fähus förfallna.

I en boupptecknin från samma tid och en liknande byggnad är åtskilliga bruksföremåls platser i huset noterade, och man kan föreställa sig vilka aktiviteter som bedrevs och vilka funktioner de olika huskropparna hade. Man fäster sig vid att bakhusets loft

Måttangivelser till tvåloftstuga, Tångenl/8 mtl.

Sentida högloftstuga på Hasslö. Foto 1930-tal. Nordiska museet.

inte används som sädesloft, som var vanligt i åkerbruksbygder, utan som snickarverkstad. Här stod två svarvstolar och här fanns en mängd snickarverktyg. På nedre botten förvarades kärl för mjölk och beredning av smör, ost och dricka. Här stod ankare, en stor drankbalja, som hörde till brännvinspannan med hatt, pipor och kar och var noterad bland kopparföremålen. — I de två förstugorna fanns hemkvarn, torskrev med lod, sjöäska m m, och i framhuset stod spinnrock, bandstol och vävstol. Mängden av textilier tyder på att de flitigt var i användning. Här fanns också redskap för tillverkning av nätduk till garnfiske, bindstol och bindkar(l), även kallad bindmärr. I detta lofthus kunde också en gårdman eller gårdkvinna få en egen bostad enligt boupptecknin.

De olika utrymmena och lokaliteterna med mångfalden föremål vittnar om en fiskarbondefamiljs mångsidiga gårdsproduktion. Vi finner naturligtvis inte svarvstol och vävstol i alla boupptecknin. Mängden och kombinationen av verktyg, redskap

och andra bruksföremål varierar starkt. Däremot förekommer silverföremål nästan konstant i varje bouppteckning efter fiskarbönder vid denna tid. Det är bälten, ringar, kedjor, lås, stop, bägare, tumlare, skedar och knappar.

Ett påtagligt fenomen är att silvret efterhand minskar och med undantag av fickur försvinner helt i de kvarlåtenskaper som redovisas efter 1850-talet. Det är inte speciellt för Hasslö. Flera forskare har funnit att silverföremål som hörde till 1600- och 1700-talets bondekultur försvann i början av 1800-talet (Florin 1935:118). Sigfrid Svensson som särskilt studerat skånskt dräktsilver fann att smyckena som tillkom under 1500-talets högkonjunktur och hörde till de gamla folkdräkterna, försvann när det blev billigare att ersätta de hemproducerade kläderna med köpvaror. "Och när landsbygdens självhävdelse krävde jämlikhet även i klädseln, då var bygdedräkternas tid förbi" och de gamla silversmyckena försvann hastigt och tidigt (Svensson 1952:41).

På Hasslö var det säkert flera faktorer som medverkade. Karlskrona präglades av ekonomisk oro under senare delen av 1700-talet: "ingen hade kredit, knappast kronan" (Andersson 1912:75). Köpmännen krävde pant som säkerhet, och hos dem hamnade även hasslöböndernas silversaker, när likvida medel saknades. Panterna löstes in av dem som kunde: "Änkan i sterbhuset likviderat följande skulder, varföre henne tillkommer ersättning, nämligen: före arvsskiftet inlöst en silversked med 2 rdr 24 sk, ett silverstop med 3 rdr och två guldringar med 8 rdr (BU 17/7 1829 nr 38 Hasslö).

Böndernas omskrivna självhushållning i äldre tid – fanns den egentligen? Det är en definitionsfråga. På Hasslö kunde man i de egna hushållen producera en mängd olika varor för den egna konsumtionen, men man var också ytterst beroende av att köpa andra varor. Även räntan, grundskatten till kronan, skulle erläggas i pengar och gjorde det nödvändigt att producera till avsalu. Att som fiskarbönderna kunna spela över ett brett register var fördelaktigt. Slog något fel hade man ändå reserver. Reserver tyckte man sig ha, även om man delade jorden vid arvskiftena. Åkerarealen betydde inte allt, sädesodling hade aldrig givit något till avsalu. Ängsmark kunde odlas upp, och på sandjord hade potatisen blivit en odlingssuccé runt sekelskiftet 1800.

Det är också med en känsla av tillfredsställelse beträffande skärgårdsbefolkningens framtid som det nybildade Blekinge

läns hushållningssällskap rapporterar till kommerskollegium: "En ovanlig folkmängd har sin bärgning i skärgården och skatterna utgår där med lätthet."

Fördelning av öns resurser

En del av den ovanligt stora folkmängd som har sin bärgning i skärgården finns på Hasslö, ty nu i början av 1800-talet delas de ursprungliga 13 stamhemmanen mellan ungefär femtio bondehushåll. Tillsammans med några gårdmän, gårdkvinnor, fiskare och hantverkares hushåll utgör de cirka 390 personer. På ägorna bodde också ett antal familjer där mannen står som fiskare, båtsman, avskedad båtsman, inhyses, backstugusittare samt några ensamstående med handikapp och ett par fattighjon. Värt att notera är att fram till 1815 bär endast en person titeln backstugusittare, sju klassificeras inhyses och nio bär fiskartitel. På öns samfällda mark bor lotspersonalen med familjer och tjänstefolk och uppgår till ett 25-tal. Sammanräknat hyser Hasslö omkring 470 inbyggare år 1815.

Det femtiotal bönder som husförhörslängderna nu räknar in på ön visar, att jorddelningen fortsatt i rask takt.

Eftersom myndigheterna, då som nu, i lagstiftning och förordningar har åtskilligt att säga om jorddelning och egendomsöverföring, något som inte alltid överensstämmer med de enskilda medborgarnas intressen, måste jag i korthet redogöra för, vad som gällde denna tid.

Ett fiskalt intresse var att hålla samman produktionsenheter till bärkraftiga hemman, och därför fanns tidigt en restriktiv inställning till hemmansklyvning av skattejord. Legaliserad rätt för flera bönder att bosätta sig på en gård kom 1652, med förbehåll att bärkraften skulle vara sådan, att den kunde ge flera försörjning och inte inkräktade på kronans rätt. Tillstånd gavs först efter granskning av en häradsnämnd.[62]

Redan 1684 utkom en förordning som uppsatte som mål, att en gård inte fick klyvas till mindre mantal än 1/4. Lars-Olof Larsson framhåller, att förbudet inte var ovillkorligt. Man ville beskära brukningsrätt för dem som ägde och brukade mindre enheter och "underkasta deras jord lösningsrätt för den eller de som ägde och brukade större delen av gården" (Larsson 1983:42).

Hemmansklyvning innebar, att ägorna till ett hemman delades i två eller flera var för sig fullt självständiga hemmansdelar med skattskyldighet för varje allt efter deras mantal och andel i hemmanets rättigheter och förmåner.

Från 1700-talets mitt (KF 30/6 1747) förklarades, att både skatte- och kronohemman skulle få klyvas i sex, åtta eller ännu mindre delar, om det efter prövning kunde tåla önskad delning. I huvudsak förblev dessa regler gällande till den 19 december 1827, då både frälseskatte- och kronoskatte samt i princip de flesta kronohemman fick klyvas till vad mantal som helst, om en åbo å den utkluvna delen var besutten. Besutten ansågs den bonde vara som kunde få sin bärgning på hemmansdelens avkastning under vanliga år och därjämte kunde fullgöra de med hemmansdelen förenade utskylder (Westring 1909). Om en hemmansdel inte tålde ytterligare klyvning och ägdes av flera inträdde lösningsrätt. Denna gällde antingen för den störste delägaren eller om samtliga ägde lika del, för den som lotten bestämde, eller också för ägare av annan del i samma hemmansnummer.

Tillämpades denna förordning av delägare som inte var besuttna på sin ägodel, måste den eller de ta lösen dvs köpa jord från sina syskon. Fanns det en större mantalsägare i hemmanet, kunde man skydda sig mot hans lösningsanspråk endast genom att lösa in sina medarvingar[63] (jfr Herlitz 1974:165–66).

Nu uppstod istället en s k sämjedelning i de regioner, där vissa arvsprinciper blivit institutionaliserade. Sämjedelning innebar, att jordegendom inte delades genom offentlig förrättning, verkställd av en lantmätare. I stället anlitades en godeman eller nämndeman med viss juridisk kunskap och praktisk erfarenhet av jorddelning. Några kartor upprättades vanligtvis inte, utan arvingarna kom överens om delningen och gränserna utmärktes genom markstenar, stenmurar, stigar eller dylikt. Kunskapen överfördes sedan av ägaren till nästa generation. Åtgärder mot denna privatisering av jorddelning vidtogs i mitten av 1800-talet. Genom att häradsrätten eller en särskild nämnd prövade om en gård var lämplig att klyva i mindre del än 1/8 mtl skulle myndigheterna återfå kontrollen över bärkraft och skatteförmåga. Särskilda bestämmelser utfärdades för vissa landsdelar. I Blekinge hörde Hasslö, Aspö och Tjurkö till de regioner, som fick rätt att dela en gård till 1/48 mtl.

På Hasslö brukade alla, även döttrar ärva jord (jfr Rundberg

1967). Medelst testamente tilldelades de ofta lika arv som sina bröder. Enligt den svenska arvslag som gällde fram till 1845 ärvde, som bekant, syster annars hälften mot broder. Hasslöborna tillämpade alltså samma principer som den s k "Värendska arvsrätten", som stipulerade lika arv för båda könen.[64] Av bouppteckningar framgår, att kvinnor testamenterade jord till sina döttrar, och hur dessa gärna behöll sin ärvda jord och t o m brukade den själva eller arrenderade bort den, ifall den låg för avlägset.

Den kvinna som inte gift sig eller som blivit änka hade en särskilt utsatt position om hon inte hade egendom. Såvida hon inte hade åldriga föräldrar eller minderåriga barn att vårda hotade årstjänst och i värsta fall spinnhuset i Karlskrona. En jordbit kunde betyda, att hon åtminstone fick stanna på ön. Att den också gav ökad chans på äktenskapsmarknaden behöver knappast nämnas.

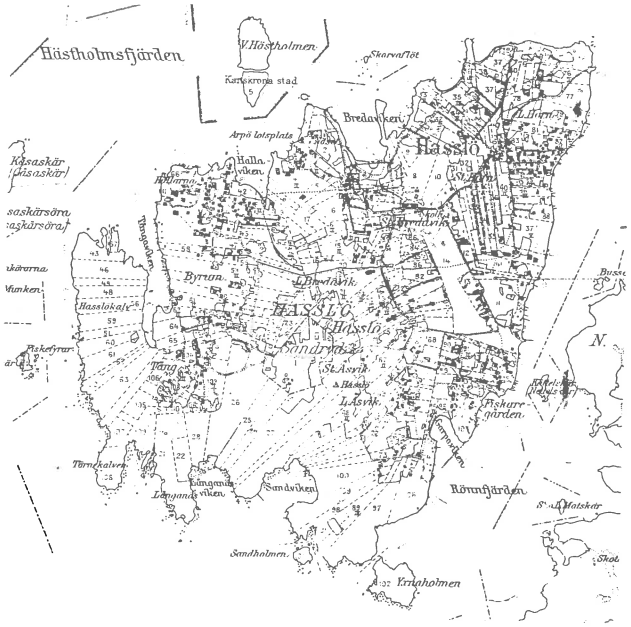
Sannolikt har försvarslagstiftningen påverkat allmogens val av arvs- och livsstrategier på sätt som ännu inte uppmärksammats. Att myndigheterna själva inte hade önskad kontroll över utvecklingen framgår av att förordningarna ömsom skärptes och lättades i början av 1800-talet. Med jordinnehav på ön följde också laglig rätt i utmarken, i strandfisket och Bollöarnas samfällda betesmark och ålfiske. Den jordlöse fick "gå på nåder".

Det fanns stark strävan att nå den för tillfället stipulerade besuttenhetsgränsen. Då inte föräldraarvet räckte till, försökte man komplettera med köp, genom giftermål eller sammanläggning med ogifta syskons arvedelar.

När lagstiftningen skärptes 1853 och ett par bönder önskar dela jord till 1/96 mtl tillägger de i sin ansökan: "*att vi med tillhjälp av fisket äro var för sig besuttne*".[65] Med besuttenhet följde bondestatus och däri låg inte endast prestige utan också en i vissa avseenden större social och ekonomisk frihet. Sönerna hade vanligtvis god tid att planera, ty arvsskiftet kom ibland inte förrän båda föräldrarna avlidit, eftersom en efterlevande kunde sitta i orubbat bo medelst testamentariskt förordnande.[66]

De presumtiva arvtagarna återfinns med titeln fiskare eller brukare i husförhörslängderna. När arvslotten utfallit kan titeln ändras till ägare av mantalsatt jord eller kvarstå, om man inte blivit besutten.

Sällan behövde någon underordna sig en faders beslut att låta gården gå till en huvudarvinge och beslutsfattandet fördes över

Ekonomiska kartan 1918–1919. Lantmäteriet, Karlskrona.

från föräldrar till barn, som själva avgjorde hur de skulle förfara. I en förordning angående hemmansklyvning och jordavsöndring (6/8 1881) förklarades att hemman fick klyvas till vilket mantal som helst. Hemmansklyvningen blev alltså helt frigiven (Westrin 1909).

En mikroanalys av differentieringsprocessen

Fastigheten nr 47/10 Tången som jag detaljstuderat, var med sitt 1/8 mtl den minsta av de ursprungliga stamfastigheterna från jordrevningen. Därmed borde den ligga tidsmässigt före i klyvningsgrad, men delningsprocessen försenas i starten genom att den förste ägaren blir mycket gammal. Vid sin död i 103 års ålder har han dessutom endast en, som uttryckligen angives, inom äktenskapet avlad 13-årig dotter. – Jag vill med detta ha sagt, att varje gård egentligen endast är representativ för sig själv med ett unikt och i vissa fall inkommensurabelt delningsförlopp. Enligt

min mening hade det därför inte varit någon större vinst att exempelvis välja ut en av de medelstora gårdarna.

För att få det komplicerade skeendet överskådligt har jag även uttryckt det i ett diagram (5). Det kan läsas separat eller parallellt med texten.

Mårten Månsson hette den man som blev ensambonde på Tången, och som samtidigt med de andra på ön friköpte gården 1702. Eftersom han var född 1646 hade han hunnit bli 56 år. I samma års jordebok finns en notation om att hustrun är blind

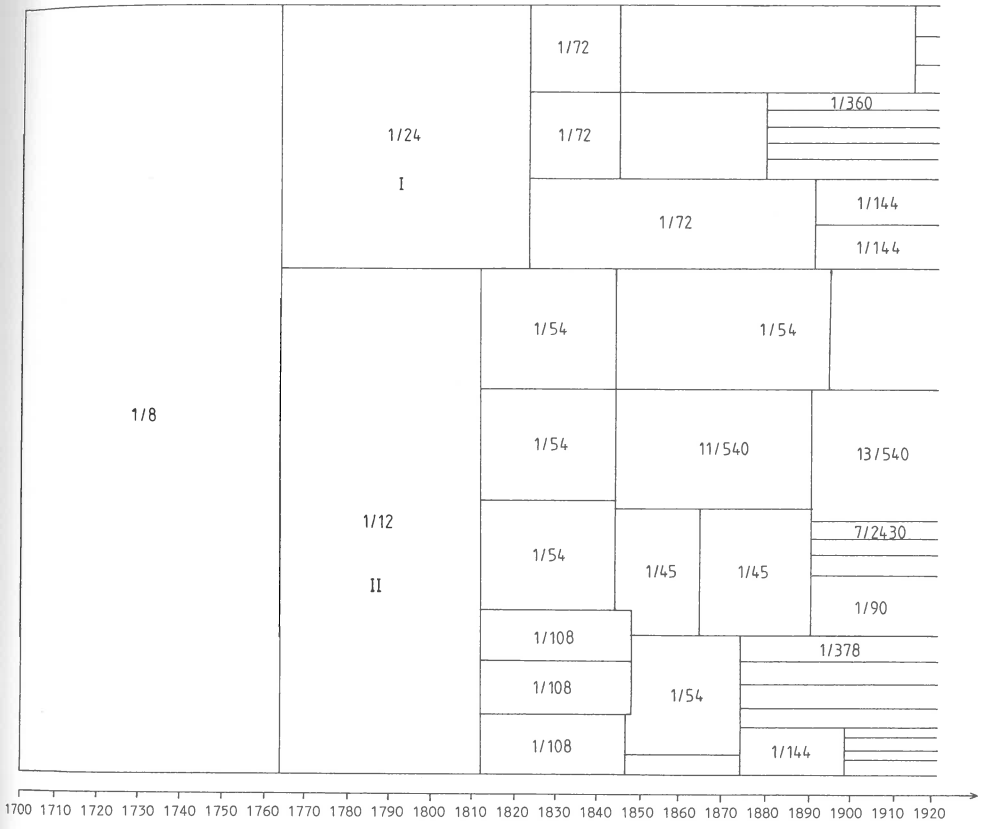

Diagram 5 visar klyvningen av hemmanet nr 47/10 Tången, Hasslö, 1700–1920.
Höjden av staplarna är proportionella mot mantalsbråket.
Bredden indikerar tidpunkten för förändringarna.
Staplarnas yta visar inte arealerna.

och en piga är anställd. År 1734 blev han änkeman. I äktenskapet fanns dottern Sigrid, vilken gift sig med Sven Larsson och hade dottern Kerstin.

Mårten Månsson gifte emellertid om sig och erhöll i sitt andra äktenskap dottern Agda. 1742 skrev han i ett testamente att gården skulle tillfalla Agda och att hans dotterbarn Kerstin skulle utelämnas på grund av att hennes mor Sigrid år 1712 bekommit sin hemgift ur boet. När Mårten Månsson dog 1749 var Agda endast 13 år och stod då under förmyndare tills hon gifte sig med Pehr Nilsson, dräng på gården. Hon födde en son men båda dog samtidigt 1763.

Tången 1/8 mtl genomgick då sin första hemmansklyvning. Den ena gården I erhöll Mårten Månssons dotterdotter Kerstin Svensdotter och hennes man Mårten Larsson och på den andra, gård II fanns alltså Pehr Nilsson. Mantalet fördelades i 1/24 respektive 1/12. Efter ett par år gifte Pehr Nilsson om sig och hustrun födde Bengta, Agda, Samuel, Kerstin, Mattis och Anders. Ägarna bodde i var sina gårdar och de var alltså inte släkt. Arvet efter Mårten Månsson fördes vidare på gård I genom Sven Svensson (1821–1915). Bland de äldre på Hasslö gick han under namnet Fällschen, Fällösven, ty han var född på Fällö gård i Listerby sn och kom som tvååring tillsammans med sina föräldrar till Tången.

Efter Pehr Nilsson och hans hustru erhöll sönerna 1812 1/54 mtl och döttrarna 1/108 mtl vardera. Fastebrev utfärdades inte förrän 19/2 1827, det år lagen tillät hemman att klyvas till vilket mantal som helst, om blott bonden å den utkluvna delen var besutten.

På Tången bildades fyra nya hushåll med periodvis piga och dräng. Agda förblev ogift och bodde hos brodern Samuel. Kerstin blev fiskarhustru, gift med Pehr Olsson, bondson från Hallarna. Det underliga syns vara att han tar ut fiskarfullmakt 1804. Men vid närmare undersökning visar sig både Pehr och Kerstin vara jordlösa. Hon fick sitt arv 1812 med laga kraft 1827 och Pehrs far kom från Aspö och var från och med 1800 just i färd med att köpa och arrendera hemmansdelar för att trygga sina barns framtid. Den tredje dottern Bengta gifte sig med en lotsdräng och blev bosatt på lotsplatsen (nr 38).

Tångens gemensamma inägor utgjordes vid enskiftet 1822–23 av 2 tunnland och 8 kappland åker samt 13 tunnland ängsmark

Tabell 2 visar antalet personer med fiskartitel åren 1751–1880 som är bosatta på Hasslö olika gårdar.

Mtl	Nr		1751	1760	1770	1801–1815	1816–1822	1823–1829	1830–1837	1838–1843	1844–1849	1850–1857	1858–1861	1862–1870	1871–1880
1/2	38	Stora Bredavik	–	1	–	–	1	1	1	1	1	2	2	3	9
1/3	39	Lilla Bredavik	1	–	–	–	2	2	1	1	–	2	2	3	4
1/3	40	Lilla Åhrsvik	–	–	–	–	2	2	2	1	1	6	6	10	7
3/8	41	Stora Horn	–	1	–	4	1	1	1	2	–	4	10	11	14
1/3	42	Hallarna	–	1	1	1	1	2	1	–	–	–	1	4	7
1/3	43	Byrum	1	–	–	–	1	1	–	1	2	1	1	4	7
1/3	44	Bergagården	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1
1/4	45	Lilla Horn	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	4	5	8
1/4	46	Fiskargården	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1	3	12
1/8	47	Tången	–	1	1	4	5	2	2	2	2	1	5	6	5
1/8	48	Sandryd	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Antal fiskare			3	4	2	9	13	11	8	8	6	19	32	49	74

Fiskarnas sociala bakgrund har kunnat härledas mellan åren 1801 och 1880. De grupperas på följande sätt efter deras fäders titlar:

Bonde	56	Brukare	2	Fiskare	26	Båtsman	3	
Lots	6	Lotsdräng	6	Backstugusittare	3	Skräddare	1	

Källor: Jordrevningsprotokoll, mantals- och husförhörslängder.

och lindor. 1 1/2 tunnland var odugliga hallar, berg, stenar och rör. Strandmarken ingick i samfälld betesmark.

Pehr Nilssons söner fick vardera drygt 1 1/2 tunnland äng men endast omkring 7 kappland åker (c a 1000 m²). Döttrarna ärvde hälften vardera. Föräldrarna hade också köpt jord i Sandryd, de tidigare ödegårdarna. Där fick nu varje son en arvslott på 1/1368 mtl.

Under 1820-talet uppdelades gård I i tre delar på 1/72 mtl och det blev nio ägare på Tången. Man kan fråga sig om inte jordresurserna nu nått en kritisk nivå. Att boskapsinnehavet blev mindre för varje hushållsenhet är ganska givet. Mårten Månsson hade som ensambonde en relativt stor boskapsstock.[67] Efter gårdens klyvning hade svärsonen Pehr Nilsson, 1/12 mtl, 3 kor, 1 häst, 2 får, 1 lamm och 1 svin. Efter tredje klyvningen hade Pehrssönerna mellan 1–2 kor, 1–(3) hästar, 1 svin och 2 får.

På Tången registreras fyra fiskare. De är Pehr Nilssons båda sö-

ner, Anders och Samuel Pehrsson, en dotterson och en svärson. Vi skall följa två av Pehr Nilssons söner, Anders och Mattis Pehrsson, båda ägare till var sitt 1/54 mtl på Tången. Anders blev emellertid kameralt bokförd som fiskare liksom brodern Samuel, medan Mattis stod som ägare till gård II. Förmodligen berodde det på bestämmelserna om besuttenhet. Boupptecknings-arna indicerar att de varit både bönder och fiskare. De hade ungefär lika mycket fiskredskap, var sin 1/3 i fiskebod och var sin 1/4 i Tångens vrakeka. År 1817 köpte Mattis gården 1/36 mtl i nr 44 och 1/304 mtl i Sandryd samt brodern Samuels arvslott i Sandryd. Han hade flera jordbruksredskap, körredskap och tre dragare. Däremot hade han inte flera kor.

Omkring 1850 var Pehr Nilssons alla sex barn döda och gård II skulle skiftas. Två av barnen hade inga arvingar. Deras jord hade redan delats mellan de efterlevande. Eftersom de fyra syskonen hade sammanlagt 23 arvingar, är frågan om hemmansklyvningen skulle fortsätta.

I fiskarbonden Anders Pehrssons arvsskifte delades gården mellan hans sex barn. Nu blev mantalsbråket för en son 1/270 mtl i Tången och 3/7600 mtl i Sandryd. Döttrarna erhöll fortfarande hälften. Anders Pehrssons kvarlåtenskap slutade på 619 rdr. Fastigheten på Tången värderades till 370 rdr och jorden i Sandryd till 20 rdr (jfr vad hela Tången kostat år 1702!).

Anders Pehrssons hustru skulle bruka gården utan avgäld. Äldste sonen hade blivit bonde på nr 42 (genom sin hustrus arv). Den näst äldste innehade föräldragården och den yngste var gift med en fiskarbondes dotter, bosatt och registrerad som backstugusittare några år på nr 41. Två döttrar gifte sig med jordlösa – registrerade med titeln backstugusittare. Den ene var inflyttad och den andre var fiskarson. Den yngsta dottern har inte gått att spåra. Mellan åren 1850–58 ändras backstugusittare till fiskare för både sonen och döttrarnas män och brodern som stannade på föräldragården står för 1/45 mtl. Modern är död och arv har tydligen utfallit förmodligen även genom sönernas giftermål.

Mattis och Anders Pehrssons boupptecknings-ar är från år 1846. Mattis visar en behållning av 1593 rdr, avsevärt mera än för brodern Anders, vars saldo slutar på 619 rdr. Familjernas storlek var ungefär lika. Anders hade sex och Mattis sju barn. Men som vi sett hade Mattis genom inköp av hemman och hemmansdelar både på Tången och i andra byar givit sina barn ett gott utgångsläge. Arvet från brodern Samuel ökade också hans jordinnehav. Resultatet blev att Mattis sju barn klarade sig med god marginal, både statusmässigt och inom besuttenhetsgränsen. Samtliga söner blev gårdsägare. Dottern Kerstin blev bondhustru på gård I på Tången och de båda andra blev lotshustrur på ön.

Eftersom vi kunde notera att fiskarbonden Anders Pehrssons döttrar blev obesuttna, dock senare fiskarhustrur, finns skäl att undersöka hur det gick för Bengta och Kerstin Pehrsdotters barn. De fick ju endast ärva moderns halva arvslott.

Kerstin Pehrsdotter blev hårt olycksdrabbad. Både hennes man, Pehr Olsson, och hennes båda söner omkom under fiske samtidigt med hennes syster Bengtas äldste son. Den tredje sonen Sven Persson, blev ägare till 1/54 mtl på Tången. Fjärde sonen gifte sig med Peter Anderssons dotter på Hästholmen, äldsta dottern gifte sig med sockenskräddarens son och de yngsta blev bondhustrur. I Kerstin Pehrsdotters efterlämnade testamente uttryckte hon sin vilja att hennes fäderneärvda jord skulle delas lika mellan döttrar och söner.

Bengta Pehrsdotter, lotshustru, dog redan 1812. En av sönerna brukade först 1/72 mtl av gård I, senare inköpte han den. Två söner blev fiskare, två döttrar blev fiskarhustrur, en lotshustru och en dotter har inte spårats.

Under perioden fram till 1870-talet skedde i princip ingen ytterligare uppdelning av jorden på gård II. Genom arv och köp av syskonens arvslotter blev det fyra gårdsägare (se diagram 5 s 77). Det är först under 1870-talet som genom generationsväxling två gårdar uppdelades i 1/360 och 1/378 mtl. Vid laga skiftet 1894 fanns det 18 ägare i byn,[68] varav två arvslotter tillhörde omyndiga barn. Vad jag har kunnat sluta mig till bor 13 av dessa ägare på Tången och de övriga i andra byar på ön.

En av gårdarna (I) var intakt under en lång period. Ägaren var den tidigare omnämnde Sven Svensson, Fällö, som var bofast där till 1895. Den blev vid hans död 1915 uppdelad, men endast tre av barnen behöll jorden på Tången. En son blev kvar i fädernegården en tid och försörjde sig som snickare som komplement till sitt lilla jordbruk. En dotter, gift med en fiskare å annat nummer på ön, välkomnade möjligheten att odla säd och potatis och att kunna hålla en ko, trots att det innebar en lång vandring mellan hennes dåvarande hem och fädernejorden. Likaså var en annan son som var fiskare och bosatt på en annan plats, intresserad av

att behålla sin arvslott.

Omkring 1900 tilltog jorddelningen. Men det utkristalliserades två gårdar på cirka 1/54 mtl vardera. Ägarna till dessa visar sig vara sonsöner till de tidigare uppföljda bröderna Mattis och Anders Pehrsson. Den förstnämndes son Sven Mattisson hade fortsatt i sin faders spår med inköp av hemmansdelar. Han var vid sin död ägare till större mantal utanför Tången än de 13/540 mtl han där ägde.

Vid fjärde klyvningen av gård II å 13/540 mtl övertog den yngste sonen gården och löste ut sina övriga fyra syskon med gårdens taxeringsvärde och deras andel i lösöret. Vidare åvilade honom ett undantagskontrakt för moderns återstående försörjning. För att klara detta företog han ett par resor till Amerika, för att tjäna ihop kontanter till sitt förestående bröllop och gårdsköp.

En del av ungdomarna hade vid denna tid börjat flytta bort ifrån ön. Några var gifta och bosatta på grannöar, en hade blivit sjöman och en bonddotter hade tagit folkskollärarexamen.

Tabell 3. Antalet brukningsdelar på Hasslö 1670–1920 fördelade på öns jordeboksgårdar.

Gård	Mantal	1670	1750	1774	1800	1825	1850	1880	1900	1920
38/1	1/2	1	2	4	4	6	15	15	32	41
39/2	1/3	2	3	3	4	6	11	21	19	30
40/3	1/3	1	2	4	5	9	11	11	20	27
41/4	3/8	2	2	4	4	5	11	25	31	48
42/5	1/3	1	2	4	5	8	14	21	29	36
43/6	1/3	2	2	2	2	9	9	15	21	33
44/7	1/3	1	2	2	2	6	7	18	21	32
45/8	1/4	–	1	2	2	5	10	11	18	24
46/9	1/4	1	1	1	2	3	9	14	23	30
47/10	1/8	1	1	2	2	3	8	14	17	22
48/11	1/8	–	–	–	Hasslö	Hasslö	Hasslö	23	25	26
49/12	1/8	–	–	–	åboar	åboar	åboar	23	25	26
50/13	1/8	–	–	–				23	25	26
Summa		12	18	24	32	60	105	165	231	323

Tabellen överensstämmer inte helt med diagrammet s 77 (se källkritik s 16).

Källa: Jordrevningsprotokoll 1670–71; jordrannsakningsprotokoll 1750, 1774; mantalslängder 1800–1920.

Som sammanfattning kan sägas att denna studie visar något av verkligheten bakom det kamerala materialets uppgifter. Intrycket är att de människor som bebodde Tången handlade mycket aktivt för att utnyttja alla möjligheter som stod dem till buds. De delade jorden, de nyodlade och köpte hemmansdelar utanför Tången. De som inte nådde besuttenhetsgränsen registrerades som fiskare (med laga försvar och beskydd). Ett fåtal backstugusittare som husförhörslängderna upptar är jordlösa och oftast inflyttade till ön. Efter 1858–62 ersätts beteckningen med fiskare, eftersom antagningsbrev för saltsjöfiskare slopas 1860. Endast en fiskare på Tången innehade ett sådant. Tre ytterligare ansökningar från ön finns i diarierna och det är troligt att ytterligare några öbor har sökt tillstånd.

Den ovan skildrade uppdelningen av jordeboksgården nr 47/10 Tångens jord kan tjäna som en illustration till processen på Hasslö i stort. Mönstret är så långt jag kunnat finna ganska likartat för övriga gårdar. Tabell 4 visar hur totala antalet brukningsdelar ökar och ger förklaring till den ekonomiska kartans utseende. Däremot framgår ej att flera olika brukningsdelar oftast tillhörde samma hushållsenhet. Under 1800-talets slut bildades på öns nordöstra och östra del tre något större sammanhängande gårdar genom köp och giftermål. I övrigt fördelades jorden på allt flera hushåll.

Fiskarbondeliv

Den främsta effekten av jorddelningen på Hasslö var att specialiseringsprocessen, den mer eller mindre definitiva separationen mellan jordbruk och fiske fördröjdes på ett säkerligen ganska unikt sätt. Detta medförde, att fiskarbondens livsform allmänt kunde reproduceras mycket länge, och detta är skälet till att jag så envist hållit fast vid skillnaden mellan fiskarbönder och fiskare. Det kan invändas, att alla fiskade i större eller mindre utsträckning för sitt uppehälle och därför blir det bara en glidande skala mellan fiskare och fiskarbönder. Det är riktigt, men det sker först efter 1880, när jordinnehavet förlorar sin funktion som juridiskt-socialt skyddsnät. Trappstegen mellan besutten, obesutten och helt jordlös nivelleras alltmer och jorden blir en handelsvara på ett annat sätt än tidigare. Det intressanta är nu att se det gamla

fiskarbondelivets konstans på Hasslö och hur det sakta och liksom motvilligt glider över i andra former.

På fastlandet gick processen snabbare och lantmätare Otto Emanuel Ödman skriver i en sockenbeskrivning från Listerby: "Invånarna på strandbygden sysselsätta sig mindre med jordbruket men hava till binäring sillfisket, ... jorden, fördelad på många händer är av mindre betydelse ..."[69]

En karlskronabo född på 1850-talet beskriver hur han minns livet på öarna:

På den tiden bestod öbefolkningen huvudsakligen av fiskare. Jord fanns och odlades men icke såsom nu, utan allt sköttes primitivt. Redskapen voro de enklaste. Årdret fick ofta ersätta plogen, och det blev ju som man säger, att "skumma på ytan". Skörden blev naturligtvis därefter. Boskapen fick nästan sköta sig själv. Djuren, hästar, nötkreatur, får och svin, gingo ute året om. Svältfödning var mycket vanlig... Genom dålig eller ingen utfodring blevo djuren småväxta och förkrympta, på vårsidan magra som skelett, men då gräset började spira, åto de snart upp sig, enär betet på öarna alltid är kraftigt. De djur, som under dessa karga förhållanden redde sig bäst, voro hästarna... Dessa små hästar, sällan över 125 cm mankhöjd ... gåvo en bild av samlad styrka och energi. De uppföddes halvvilda och gingo ute året om. Aveln skötte sig själv. Stoen blev dräktiga varje år och fölade ute i marken. Föddes ett svagt föl, gick det under. Därför blev rasen kraftig. Men det blev också överflöd på hästar.[70]

Med hjälp av traderade uppgifter, boupptecknings material samt "amerikabrev" har jag fogat samman en bild av liv och hushållning på Hasslö under slutet av 1800-talet. Hasslöbor i förskingringen har ofta hållit livlig kontakt med varandra och med de hemmavarande. Breven handlar mest om personer och känslor men ger även fragmentariska uppgifter om levnadsvillkoren och den marginella ekonomin på ön. Anna Stolpe, född 1872, utvandrade som femtonåring och har i brev till en släkting i Karlskrona givit enastående detaljskarpa skildringar från sin barndom. Här följer en av dem:

Morfars stuga var nog grå. Till höger om ytterdörren var en liten fönsterglugg med endast en ruta. Tills tiden far och mor gifte sig kom min farfar från Småland. Han var snickare och satte in gavelfönstret i köket och lade in golv. Till dess var där endast jordgolv. Mellan bislaget och förstugan var halvdörrar. Först stängdes undre halvan och så den övre med en stor järnögla. Vid sidan på väggen hängde en tjock träkil i ett rep som brukade köras genom järnöglan, så att ingen kunde komma in om

nätterna; på dagarna var ingenting låst.

Jag minns skullen över förstugan med öppning från köket, där de troligen förvarade brödkakorna. I köket mitt för den lilla gluggen stod ett stort bord, som alltid var fullt av mjölkfat. Det lilla lösa skåpet hängde på väggen mot min mors hus. Någon stol eller annan möbel var där ej.

Först en kom in i stugan var en mörkbrun soffa, så morfars säng, blå med ett sängöverkast i blått och andra färger. Det syntes vara gott om hyllor i morfars stuga, en vid huvudet av hans säng över det lilla bord, där hans böcker, almanackor, glasögon, salva för antagligen sina händer, snus och andra värderade saker fanns i hans närhet. Den andra hyllan över det stora bordet där var ljusstakar och tenntallrikar över fönstret. Dalaklockan stod mellan dessa två bord.

Den södra änden av morfars lada var stallet. Skjulet utmed var öppet för vagnar, ingen dörr. I det första rummet i ladan stod morfar och snickrade, vi stod alltid utanför och såg på hur han hyvlade.

När morfar kom in från dagens arbete drog han av sina stövlar med stövelknekten, och satte sig på sängkanten, där han åt sina mål från sitt lilla bord och läste sin postilla.

Jag var sju år när vi flyttade in i vårt nya hus. I oktober 1879 kom morfars första piga.

På åkermarken odlades korn, råg, (havre) och potatis samt något lin. Den gödslades med multnad tång, kove, och den kreatursspillning man kunde tillvarata. Redskapen var traditionella: hacka, spade, årder, harv, skära och lie. De små hästarna användes till körslor under vår- och höstbruket och vid transporter över isen.

Ängarna gav hö till vinterfoder åt boskapen, men man kan se i skiftesprotokollen, att hag- och ängsmarkerna minskat genom nyodling. Även om kor och hästar, ungboskap och får själva fick skaffa sig föda på öns utmarker större delen av året, utfodrades de under vinterns kallaste period (BU 1829). Djurbesättningen hade ju minskat per gårdsenhet, men ökat totalt sett på ön. En gård med 3—4 kor, en kalv, får och svin samt ett par hästar med föl hade ett visst överskott av boskapsskötseln. Av själva odlingsproduktionen var det endast potatis som gav nämnvärd mängd till avsalu.

Avsaluproduktion för att få in de åtråvärda kontanta medlen baserades i allt högre grad på vad havet kunde ge. Varje besutten hasslöbo hade del i en eller två vrakekor. Nu fanns det lottkarlar, drängar eller söner, som kunde ställa upp, om man själv inte ville deltaga i vrakelaget.

Näst sillen var torsken det viktigaste fångstobjektet, men det

Borgmästarebron, kallades även gamla fisktorget. Där såldes lantbruksprodukter och fisk. Foto kring 1870. Blekinge läns museum, Karlskrona.

var ingen fisk som försmåddes, utan varje arts lektid passades noga. Stora fångster kunde kanske inte avyttras som färskvara, men man saltade och torkade. Jakt på sjöfågel och säl förekom allmänt. Att man samlade sjöfågelägg har inte direkt kunnat beläggas men är högst troligt, eftersom höns var sällsynta.

Kombinationen av jordbruk och boskapsskötsel med fiske och fiskförsäljning medförde att ett mycket stort antal skilda arbetsuppgifter skulle lösas inom hushållets ram. Familjen var den produktionsenhet som organiserade livet och arbetet. Vardagslivet rörde sig helt kring jordbruket och fisket. Det gällde att hålla produktionen igång, därför var allt arbete viktigt. Man måste hålla djur, och man måste skaffa foder till dem, bonings- och fähus samt förrådsbodar måste finnas och hållas i skick, inägor och åkrar i bruk. För fisket måste bodar, båtar, båtkåsar, garnhängen och redskap hållas brukbara. Eftersom fiskarbonden och hans hustru inte kunde vara allestädes närvarande, anställdes tjänstefolk under småbarnsperioden och vid arbetstoppar anlitades både släkt och grannar. Karakteristiskt för livsformen var också att

tre till fyra familjer samverkade i sillfisket.

Vem som stod för fisk- och sillförsäljningen var betingat av situationella faktorer. Vid rikliga sillfångster seglade fiskelaget in med garnen till staden, direkt från fångstplatsen, plockade ur sillen efterhand och sålde den från båten vid Fiskbron. Mindre partier kunde lämnas till kvinnliga återförsäljare s k krämare, en försäljargrupp som uppträder från senare delen av 1800-talet. För övrigt följde föreställningen om vad som var manligt eller kvinnligt arbete i stort det gängse mönstret för Sydsverige (jfr Löfgren 1975).

Kvinnorna ansvarade för hushållets ständigt återkommande arbeten. De födde, skötte, närde och fostrade barnen, hade omsorg om de äldre, om vardagens besökare liksom högtidens gäster. Till de exklusivt kvinnliga sysslorna hörde skötseln av småboskap och mjölkning. Att tidigt på morgonen leta upp korna på utmarken under sommarhalvåret för att mjölka, bära hem mjölken på små steniga stigar, sila, sätta den, skumma grädden och kärna smör. Att öronmärka fåren, klippa deras ull och bereda den till vantar och strumpor. Att under växtperioden sköta potatisåkern och tillsammans med mannen skörda vad åker och äng gav.

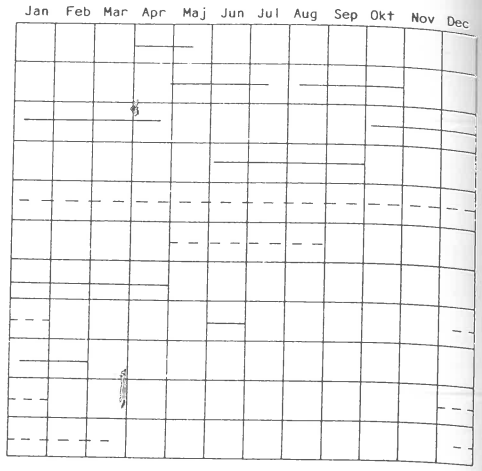
Mannens arbete låg traditionellt på åkern med ärjning,[71] sådd, skörd och olika körslor samt på havet med fiske och jakt. De många olika sysslorna avlöste varandra i en aldrig sinande ström. Man kan säga att de strukturerade tiden. Hur de varvades bestämdes av årstid, väderlek, faktiska observationer, tydor och lokal tradition. I veckoräkningen[72] bestämdes exempelvis när potatisen skulle i jorden, berättar Otto Olsson:

> Åttonde veckan är knutaveckan – 10–15 maj. Då sattes inga potatis, för då blev de dåliga. Fick de inte ut dem i nionde veckan, så fick de vänta tills sjunde veckan.

Fångsten av olika fiskarter bestämdes av deras regelbundna vandringar och lektider. Denna årscykel kunde fiskarbonden samordna med arbetet på land. Fiskets mångsidighet med varierande fångstmetoder och fångsttider gjorde näringskombinationen möjlig.

Även dygnet hade sin rytm: vrakfisket bedrevs nattetid och efter några timmars sömn hann fiskarbonden utföra en del av det intensiva vårarbetet på åkrarna. Efter midsommar kom slåttern,

Sill	sättgarn	
Sill	drivgarn	
Torsk	krok	
Ål	homma	
Ål	ljuster	
Flundra	krok	garn
Gädda	ryssja	
Gädda	grimgarn	(tåker)
Gädda	gäddestakar	(krok)
Lax	linor	drivgarn
Diverse	isfisken	(garn, krok, ljuster)

Fiskeåret på Hasslö under 1800-talets slut. Heldragna linjer anger intensiva fångstperioder, medan streckade linjer markerar sporadiskt fiske.

och man gjorde ett uppehåll i sillfisket. På grund av den högre vattentemperaturen vid denna årstid, höll sillen till längre ut till havs, söder om Utklippan och ner mot Bornholm, så det passade väl in. Det var viktigt att i tid samla in vinterfodret, innan det brändes ner av torka. Mot sekelskiftet brukades hela ön och foder gick ej att köpa. Kanske markerade Sven Svensson på Tången sin känsla för skördens betydelse?

Då han skulle ut och slå, kom han så kavat. Han hade alltid två liar, en i var hand. Han var också så fin. Han hade alltid vita byxor och vit kavaj. Han var så fin som han skulle gå på kalas. Han var så fasligt fin (S-09).

På en del gårdar ordnades arbetsgillen, och vid potatisupptagningen var det lätt att få extra arbetskraft, ty i slutet av seklet ökade de jordlösas antal på ön. Rörligheten blev också större och gällde främst tjänstefolk. Säsongarbetarnas antal registrerades endast undantagsvis. Men i in- och utflyttningslängderna finns strödda uppgifter, som framför allt visar, att den tidigare nämnda trenden att företa arbetsvandringar till Danmark och speciellt Bornholm (s 37) också gällde Hasslö. Kommunikationer saknades inte och Smålandsposten skriver, att "till Amerika reser den, som inte lider nöd hemma". Men till Danmark kunde den fattigaste fara.[73]

Vid sekelskiftet 1900 hyser Hasslö drygt 1 000 invånare. Under det gångna halvseklet har cirka 350 personer lämnat ön och knappt 250 har flyttat in. Ungefär 30 har emigrerat och ett 15-tal invandrat.[74] De sistnämnda talen kan vara större eftersom det hände att man först begärde utflyttning till annan ort och därifrån for utomlands. Åtskilliga kan betecknas som arbetsvandrare som återvände med lite större möjlighet till hushållsetablering. USA-emigrationen tog inte fart förrän på 1900-talet (jfr Wirén 1975; Willerslev 1983).

"Bönderna går i land"

Farfar levde mycket knappt. Far sa, att han förstod inte, att de klarade sig. Men de hottade ål på vintern och så fiskade de gädda i leken med gäddgarn. De drog sig fram med flundregarn och allt sådant där smått inskärsfiske. Men när farfar var yngre fiskade han på stora havet. Den gamle råseglaren som han vrok med hette Garpen och var 32 fot. Vi vet inte hur länge han vrok, som vi minns fiskade han inskärsfiske.

Farfars gärde delades upp här i fyra skift, så far hade 2 kor och 2 får. Farfar hade inte något hantverk, men far hade sitt jordbruk understött med stenhuggeri. Far byggde ju till sig själv den första knobben. Den hette också Garpen och var på 25 fot och däckad. Den vrok han med på yttre havet till 1908. Sedan lade han av och började med hommor. På våren satte han sillgarn, men sillfisket betydde inte så mycket för honom. Ålfisket var mer ekonomiskt. Han arrenderade det. 1924 skaffade han bottengarn. Vi var bland de första. Men vi fick lära oss först. Det blev stormar – och slå pålar för hand var slaveri. Och inga priser: 1.25 kr per kg. Ålatysken kom och han satte upp priserna litet grand. Han gick med sin skuta till Bollön och Kättilskär.

Far högg sten på vintrarna, annars hade han inte klarat sig. Så sydde mor lite. Hon var sömmerska och sydde till främmande, så hon tjänade lite pengar. De var också väldigt sparsamma. Det fick vi inpräntat (O–08).

Berättelsen ger i koncentrat en tre generationers förändringsprocess på Hasslö. För många bönder blev ålfisket intressant, särskilt sedan den stora ålhomman under 1880-talet kommit som en innovation till Blekinge. Med den fångades vandringsålen, blankålen, som gav betydligt bättre förtjänst än gulålen, speciellt sedan tyska uppköpare börjat besöka kusten. Genom att ål kunde hållas levande i sumpar under lång tid kunde den säljas i parti. Karl Nauschütz, son till en tysk skeppare berättar, att de första

som kom över från Tyskland hade segelsumpar där ålen förvarades tills större "ångsumpar" hämtade och förde den till Stettin för vidare transport till andra tyska städer. Fiskeriintendent Rudolf Lundberg (1888) ansåg att eftersom ålen såldes enligt kontrakt och avhämtades vid fiskarens kust blev ålfisket det mest lönsamma och lättskötta av skärgårdens fisken. Frågor om vilka som hade rättighet att utnyttja detta goda fiske aktualiserades snabbt. I Lag 25 juni 1896 om rätt till fiske heter det bl a:

1§ I öppna havet ävensom vid sådana kronan tillhöriga havsstränder samt i saltsjön belägna skär och holmar, vilka icke till något hemman höra eller under särskilda villkor innehavas äge varje svensk undersåte rätt att fiska; ej må dock fiskegård, ryssja eller annan dylik fast fiskeredskap där utsättas, utan att Konungen därtill giver lov eller i fall, varom i 2 § sägs, KB lämnar särskilt tillstånd.

2§ Saltsjöfisket inomskärs tillhör, där ej annorledes i denna lag stadgas, dem, som äga stränder och holmar omkring fiskevattnet.

Vid öppna havsstranden samt utom skären omfattar, där ej annorledes är lagligen bestämt, strandägarens enskilda fiskerätt allt det vatten, som finnes till och med etthundraåttio meter från det ställe invid stranden, där stadigt djup av två meter vidtager. Strandägaren må ock från sitt enskilda fiskevatten än längre utsträcka fiskegård, ryssja eller annan dylik fast redskap, där i särskilt fall KB finner, att det kan ske utan men för annan fiskande.

1896 års fiskerättslag är i stora delar ett befästande av tidigare fiskestadgor och praxis. Det nya som tillkommit gäller de fasta redskapen ryssja, homma och fiskegård. Första paragrafen anger den allmänna rätten till fiske för alla svenska medborgare i hela landet. Andra paragrafen omfattar strandägarens enskilda fiskerätt. Tredje paragrafen innehåller de undantag från huvudregeln som betingats av sedvanerätten. De viktigaste som lagstiftarna känt till är nämnda: strömmingsfisket i Bottenviken, de delar av rikets västra kust där man fångat "havsfisk som går till stränderna i stora stim" och i Göteborgs och Bohus samt Hallands län, där varje svensk undersåte har rätt att fiska vid annans strand även med liten ryssja, som här räknas in bland de rörliga redskapen. Fiske efter ostron och hummer är dock mestadels förbehållet strandägaren. Blekinge län är inte nämnt. Förmodligen ansåg lagskrivarna att där skulle råda samma förhållanden som vid övriga ostkusten och för övrigt finns denna passus:

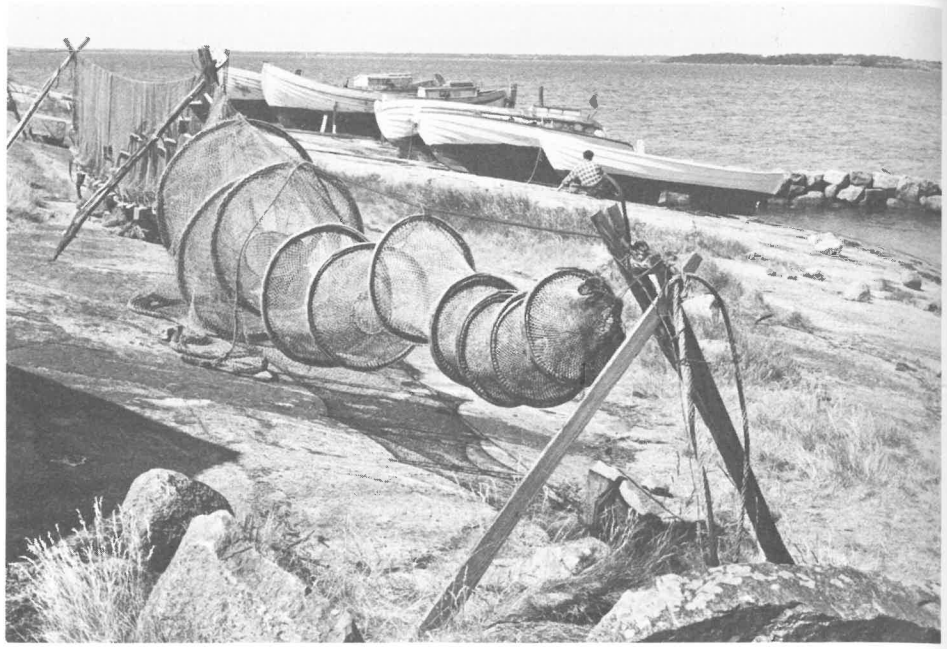
Där vid öppna havsstranden och utom skären de fiskande av ålder oklandrat med rörliga redskap utövat fiske eller agntäkt vid annans strand annorledes än i denna lag är medgivet, vare de vid sådan rätt bibehållna.

Statsmakten är som tidigare garant för att det rörliga utskärsfisket är en för alla fri fångstresurs som inte kan köpas eller utnyttjas exklusivt av någon. Samtidigt knyts emellertid inskärsfisket till strandägandet på ett sätt som många av de obesuttna fiskarna i Blekinge uppfattar som djupt orättvist.

Detta är alltså bakgrunden till de motsättningar mellan fiskare och strandägare som tidvis varit starka. Jämkningar i 1896 års fiskerättslag kom till stånd, först genom kammarrådet A W Dufwas utredning 1911 och senare genom ny fiskelagstiftning.

Hur löstes problemen på Hasslö? Sedan dansk tid innehade Hasslö åbor fisket omkring Bollöarna. I Medelstads härad var två fisken skattlagda. Det ena tillhörde Hasslö åbor och upptages i jordeböckerna under "nr 52 Bollö Fiske" (jfr SOU 1925,19:226). Under sista hälften av 1800-talet skatteköptes vid två tillfällen (KB 17/3 1876) fyra små holmar och skär och genom Kungl Maj:ts Brev (19/11 1895) ytterligare åtta stycken. De bästa ålfiskena, cirka sju bottengarn- och elva ryssje- och hommefisken arrenderades ut i femårsperioder till högstbjudande. Intäkten, de s k skärpengarna, fördelades i proportion till jordinnehav på alla hasslöbor. Eftersom fiskerättigheterna utlystes på offentlig auktion var de i princip tillgängliga för envar, i praktiken har de dock alltid arrenderats av hasslöbor. Det övriga inskärsfisket runt ön kunde förbli gemensamt. Enligt lagens bokstav kunde jordägarna ha utestängt de jordlösa, men "de satte sina småryssjor och det var ingen som sa något eller ville säga något"[75] (P-17; jfr SOU 1925,20:142–143).

När fiskarbönderna på Hasslö slutade att vraka sill omkring sekelskiftet 1900, följde de den allmänna trenden i Blekinge. Fiskarböndernas flerhundraåriga tradition att bedriva vrakfiske bröts på några årtionden. Vi kan se det som utslag av en generell förändring som vårt land genomgick på vägen in i industrisamhället. En ökad specialisering ställde bönderna inför valet mellan att vara bonde eller fiskare. Rationalisering av näringsgrenarna krävde investeringar i nya redskap och båtar för fisket och maskiner för jordbruket. Att driva både havsfiske och ett rationellt

En av småbrukaren och inskärsfiskaren Lars (Lars-Olle) Andreassons ryssjor, en s k rundhomma med tre strutar. Fem båtar är uppdragna på berghällen, den närmaste målas. Foto 1930-tal. Blekinge läns museum, Karlskrona.

jordbruk hade knappast någon möjlighet till. Förutom ekonomiska resurser fordrades också tid och arbetskraft.

"Bönderna gick i land" som fiskaren Sven Andersson uttryckte sig. Han kunde istället sagt, att många kastade loss från land. Hasslöbefolkningen kan vid denna tid beskrivas som bönder med båt och fiskare med ko, fiskare med enbart båt och fiskare som saknar både båt och ko. Gemensamt för alla var att de på ett eller flera sätt var knutna till havet.

Flera småbrukare kombinerade jordbruk, inskärsfiske och stenhuggning. Stenhuggeri i Blekinge hade anor från Karlskronas uppbyggning med varv och befästningar, men industriellt drevs det på Tjurkö först av den preussiske fortifikationsingenjören Fr H Wolff under 1800-talets senare hälft (Frykman 1969). Stenhuggning kom till Hasslö vid sekelskiftet, då A K Fernström hade börjat exportera stora mängder gatsten till Tyskland. Till industrin på Tjurkö kom många stenhuggare inflyttande utifrån,

men på Hasslö var de med få undantag infödda.

Edvin Göransson, vars far delade sin tid mellan stenhuggning och ålfiske, har berättat hur man började att bearbeta de stora flyttblock som fanns spridda över ön, men när de var slut, gav man sig på själva urberget. Hasslöborna föredrog i allmänhet detta friare arbete framför t ex befästningsbyggena åt Kronan. Transport av den huggna stenen till utskeppningshamnen gav också arbete (se vidare s 143).

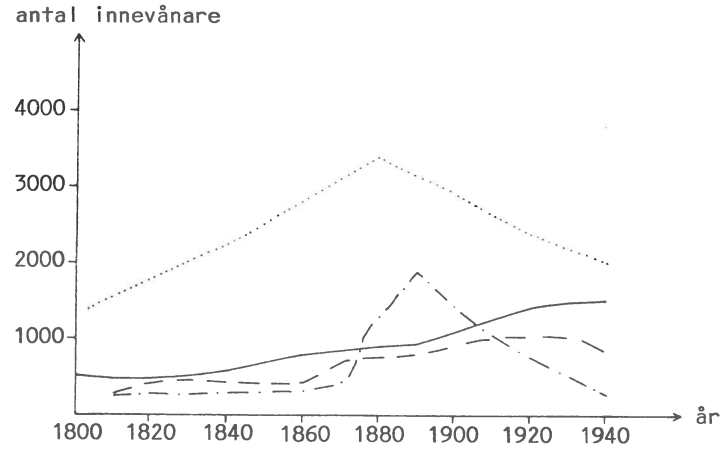

Diagram 6. Befolkningsutvecklingen på Hasslö, Aspö, Sturkö och Tjurkö 1800–1940.

· · · · ·	Sturkö	20,3 km²
———	Hasslö	8,1 km²
– – – –	Aspö	8,0 km²
– · –	Tjurkö	6,2 km²

En blick på befolkningsutvecklingen för de fyra större öarna i Karlskrona skärgård visar att Sturkö och Tjurkö når sina befolkningsmaxima före år 1900. Hasslö och Aspö företer en relativt jämn befolkningstillväxt fram till 1930-talet då Hasslös planar ut på en nivå av drygt 1500 personer medan Aspös befolkning minskar. Samtidigt kan vi vid en jämförelse med fiskeristatistiken (s 96) konstatera att det fiskas från alla öarna men endast på Hasslö är fisket den dominerande näringsgrenen.

Innan vi går vidare för att undersöka detta förhållande skall vi för några ögonblick vända tillbaka till det teoretiska resonemang om livsform och villkor som fördes i bokens inledning och appli-

cera Thomas Højrups analytiska perspektiv på det empiriska material som presenterats. En teoretisk analys av de fiskande böndernas livsform är avsedd som en slags fixpunkt varifrån vi förhoppningsvis skall kunna genomlysa den förändringsprocess som hasslöbefolkningens levnadssätt genomgår.

Fiskarbondens livsform i analytiskt perspektiv

Fiskarbondens livsform är en kombination av enkel varuproduktion (se s 19) och enkel fångstvaruproduktion (s 20). Sammansättningen tillför livsformen flexibilitet och motståndskraft i flera avseenden. Produktionsmönstret håller samman familjen kring organisationen av de många arbetsuppgifter som ingår i en relativt höggradig självförsörjning. Arbetsuppgifterna innefattar förutom produktion även beredning och lagring av producerade varor, både den del som direkt går till produktionsenhetens underhåll och förnyelse och den del som i samma syfte skall omsättas till andra förnödenheter. Mångfalden uppgifter kan ge sysselsättning åt många hushållsmedlemmar, även barn och gamla.

I enkel varuproduktion köper man inte arbetskraft i kapitalistisk mening utan de omedelbara producenterna besitter och tillför själva produktionen de nödvändiga komponenterna under sitt eget arbete. Detta framstår särskilt tydligt i fångstvaruproduktionen där det är arbetskraften och arbetsmedlen (båtar och redskap) som kräver reproduktion, medan däremot arbetsobjektet (havet) fritt kan utnyttjas utan de kostnader som hör samman med annan produktion t ex utgifter för utsäde, arrende eller råvaruinköp.

Fiskarbondefamiljen är knuten till andra familjer via samarbetsorganisationer av vilka fångstlaget är viktigast, eftersom det utgör en produktionsenhet. Till denna hör en fast fördelningsprincip för produktionsresultatet, partsorganiseringen, vilken liksom fångstorganisationen kommer att beskrivas i "Fiskarfamilj och fångstlag" (s 119–120).

Partsorganiseringen kan ses som den struktur som i social praxis, dvs livsformen, kopplar samman "familjebruket" med fångstlaget eller fångstlagen. En välbärgad fiskarbonde ägde ofta del i två vrakekor. Tillsammans med söner och eventuellt fiske-

drängar kunde han ingå i olika kombinationer (se Rosén 1975:40). Den arbetskraftsmässiga flexibiliteten tillsammans med det förut nämnda fria resursutnyttjandet gör att livsformen kan anpassas och reproduceras under lång tid trots att randbetingelserna hela tiden undergår olika förändringar. Att jorden blir en allt knappare resurs när man bor på en ö med en växande befolkning, att det finns fisk i havet, att ha en storstad i närheten är utpräglade randbetingelser i förhållande till de strukturer av sociala relationer som produktionssätt och samhällsformation bildar. Inte desto mindre är dessa randbetingelser viktiga förutsättningar för den empiriska realiseringen av en livsform eller produktionssättsvariant.

Friare näringsliv

Ön får en alltmer sammansatt ekonomi som strukturerar den materiella sidan av livsformen. I ett föregående avsnitt berördes de handels- och hantverksprivilegier som till stor del betingade städernas särställning i förhållande till landsbygden. År 1846 avskaffades skråtvånget och en samtidig handelsordning tillät lanthandlande att etablera sig, dock ej närmare än tre mil från en stad. Den restriktionen vållade – i förbigående sagt – stort missnöje och 1864 infördes en nära nog fullständig näringsfrihet, vilket innebar att varje medborgare i princip skulle äga rätt att fritt utöva den näring han önskade i stad eller landsbygd. Därmed fanns de juridiska betingelserna för fri handel och varuproduktion som inte var knuten vare sig till agrarsektorn eller till särskilda privilegier. Vägen var öppen för industriella initiativ och för enskild produktion av allehanda varor och tjänster samt olika kombinationer av lönearbete och enkel varuproduktion. Lönearbete är i sig inget produktionssätt utan det är en ekonomisk och politisk-juridisk organisationsform för inköp av varan arbetskraft. Lönearbetet som organisationsform finner man i olika produktionssätt och verksamheter såsom exempelvis i den offentliga sektorn, där arbetskraft måste inköpas. Efterfrågan på lönearbete ökar mer i stad än på landsbygd.

När näringsfriheten införs är det också tecken på att den gamla dogmen om herre-tjänareförhållandet i samhället förlorat mycket av sin makt över sinnena. Strukturellt innebar den, som

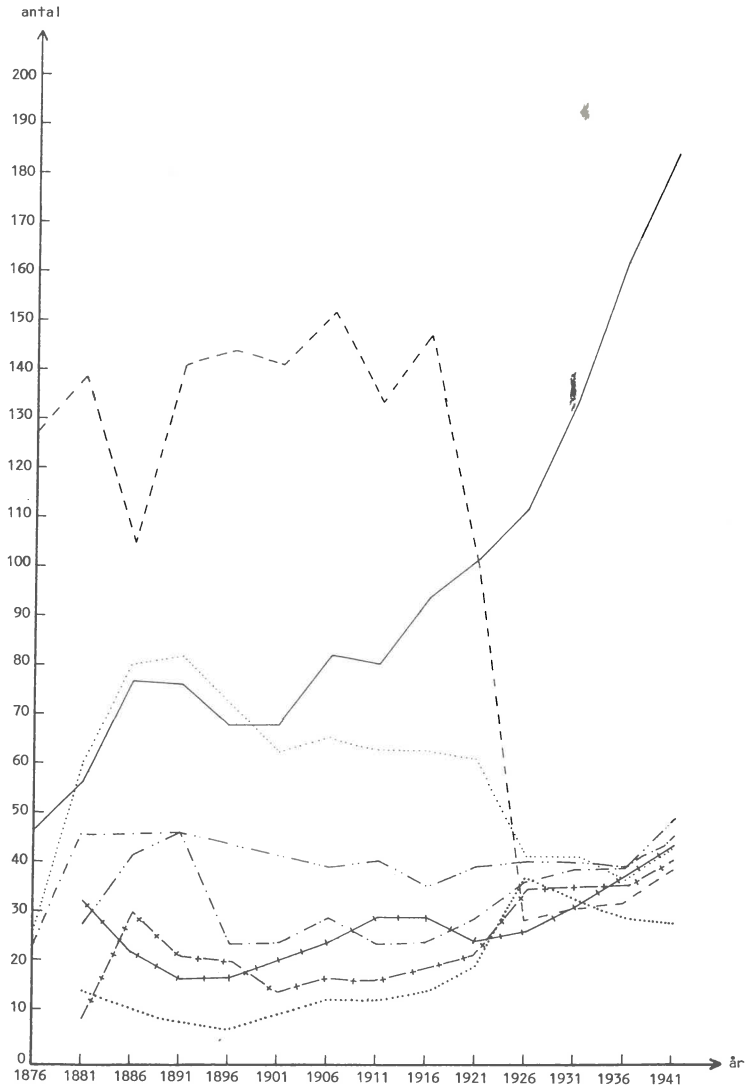

Diagram 7.

– – – – binäringsfiskare och ——— yrkesfiskare på Hasslö 1876–1941.
· · · · · binäringsfiskare och – · – yrkesfiskare på Aspö 1876–1941.
– · · – binäringsfiskare och —+— yrkesfiskare på Sturkö 1881–1941.
– + – binäringsfiskare och ····· yrkesfiskare på Tjurkö 1881–1941.

Källor: Fiskeristatistik och mantalslängder

tidigare berörts, att kungen gav beskydd. På landet gav han beskydd åt den som hade lantbruk å hemman eller torp, själv idkade manufaktur och bergverk eller var anställd där. I staden beskyddade han "självsutten borgare", den som drev borgerlig handel och näring eller manufaktur eller efter magistratens prövande var ansedd att göra staden nytta genom hantlangning och annan betjäning (Kungl Maj:ts tjänstehjonsstadga 21/8 1739). De som ägde kungens direkta beskydd var alltså fullvärdiga medborgare som i sin tur beskyddade dem de hade i sin tjänst, det s k förmedlade försvaret.

Ett drygt halvsekel senare har i legostadgan (15/5 1805) herretjänareförhållandet formulerats enligt följande: "Den man eller kvinna anses för husbonde och behörig att tjänstehjon försvara, som ej själv tarvar försvar och som tjänstehjons arbete eller uppassning behöver, det städslat och till lön utfäst samt dess tjänst nyttjar och om dess kost och bärgning försorg drager" (art II §1).

I mitten av 1800-talet var en obesutten inte längre tvingad att ta årstjänst om han eller hon var känd såsom en person som iakttar ordning och sedlighet i sitt leverne samt söker efter förmåga att ärligen sig försörja. Först år 1885 (6/6) var laga försvarinstitutionen politiskt och juridiskt överspelad och övergick i den s k lösdriverilagen.

Det är mot bakgrund av denna allmänna utveckling vi får se förhållandena på Hasslö vid sekelskiftet 1900. Då hyser Hasslö enligt mantalslängden ett drygt tusental personer. Av diagram 7 kan utläsas att 68 av dem var yrkesfiskare och 141 binäringsfiskare. Det är fiskeristatistiken som nu gör denna klassificering. Yrkesfiskare eller heltidsfiskare som är en mer adekvat term, benämner jag för korthets skull *fiskare* även i fortsättningen. Binäringsfiskarna utgörs framförallt av fiskarbönderna som mer eller mindre "gått i land", men där ingår också ett antal med andra näringskombinationer.

Förändringen i antalet fiskare på Aspö, Sturkö och Tjurkö har lagts in i samma koordinatsystem. Jämförelsen framhäver ytterligare fiskets centrala roll i Hasslös näringsliv. Vi skall i de följande avsnitten följa dem som representeras av den brant uppåtstigande kurvan i diagrammet; de som kastar loss från land och jordbruk och ger sig havet helt i våld.

Fiskarna

Att kasta loss från land

I detta avsnitt låter jag informanternas egna skildringar visa hur etablering till fiskaryrket i stor utsträckning var relaterad till marknadsutvecklingen inom fisket, men att även en liten jordbit hade stor betydelse: "Här var många fattiga, de som inte hade en jordbit, för dem var det värre."

För de helt jordlösa blev ofta den ekonomiska ramen i början av äktenskapet så snäv, att det rådde ren nöd i hemmet. Vad hjälpte det, att man stod på en "social väntepost" och hade ett arv att förvänta? Året är 1895:

Mina föräldrar köpte Jeanna Söwas stuga, men far blev skyldig henne 20 kr. Vintern blev ovanligt kall med mycket snö. Veden började tryta och de hade inga pengar att köpa. Varje morgon hängde istappar inne kring fönstren och innanför ytterdörren. Stugan var ju gammal och otät. – Just då kom Jeanna Söwas, som bodde hos en dotter på Aspö, och ville ha sina 20 kr. Men far hade knappt mer, och mor väntade sitt första barn.

Men han betalade sin skuld mot löfte, att Jeanna Söwas skulle ordna, så att en bonde från Aspö kom med ett lass ved. Hon lovade det, och när det gick att köra över isen kom han. Men det dröjde två dar. Då kom han med en nyhuggen hel, sur björk, som far fick ut och såga och hugga till ved, så de fick lite värme (P-98).

Kring sekelskiftet var det vanligt att köpa ett gammalt hus, som bjöds ut på auktion och sedan uppföra det på plats. Man ville bo på ett bekvämt avstånd från sjön, där båt, sjöbod och garnhage låg. Det hände därför, att om den egna arvslotten låg olämpligt till för fiske, så försökte man byta ihop sig med en släkting.

När välsituerade bönder på fastlandet byggde nya mangårdar, såldes ibland de äldre, som demonterades och fraktades över till de skogfattiga öarna. Av en loftstuga kunde det bli två fiskarstugor, och det hände även att gamla sjöbodar på detta sätt förvandlades till bostäder av händiga snickare på ön. När båtsmanshållet

Sven-Olof Andreasson med fästmön Svea framför ryggåsstuga på Knutsgård, Hasslö. Foto 1920-tal. Privat ägo.

upphörde, blev också dessa torp disponibla för den växande fiskarbefolkningen.

Den låga bebyggelsen vi i dag finner på Hasslö, bestående av små ryggåsstugor, är sålunda inte en på platsen ursprunglig och gammal bebyggelse, utan en bosättningsform, som anpassats efter rådande ekonomiska förhållanden.

Orsaken till fiskarbefolkningens prekära ekonomiska situation var bl a den vikande marknaden. Vid slutet av 1880-talet var järnvägsnätet till största delen utbyggt i Blekinge och färsksill kunde distribueras till mera avlägsna orter som järnvägsstationer i Norrland (BHH 1891). Under 1890-talet kom ändock avsättningssvårigheterna. Bohuslänska fiskare fick goda fångster. De erhöll subventionerade järnvägsfrakter och erövrade härigenom delar av Blekinges tidigare marknad (BHH 1891–94). När efterfrågan på saltsill av olika orsaker minskade (se Norsander

1976:23), förlorade fiskarna möjligheten att salta överskottet och sälja det under vintern, när färsksilltillgången var mindre och därmed priserna högre (jfr Wolf 1971:69).

En viss export till Tyskland hade tidigare förekommit och denna höll nu uppe blekingefisket. Även direktförsäljning till tyska uppköpare förekom, en handel som förmodligen hade kontinuitet långt tillbaka i tiden (BHH 1895–1900). I denna fiskhandel var också tyska kvinnor involverade. En man från Jordö (n om Hasslö) har meddelat, att tyska fiskarkvinnor kom seglande och köpte upp omkring 3000 kg sill åt gången, fångad med not. Sillen lastades i en skuta med sump och såldes sumpad i Tyskland. Även gädda och abborre köptes och gäddan betalades med 60–70 öre/kg (LUF M 5108).

På liknande sätt kom uppköpare från Kalmar och inhandlade stora partier sill (H-98). Den gamla sillkörartraditionen vidmakthölls också i strandbygden, trots att den kunde synas otidsenlig (Rosén 1974:102; Norsander 1976:55–56). Enligt uppgift rymdes 200 valar sill i den stora korgen på en sådan hästskjuts. Under 90-talet betalades 4 à 5 öre/val (1 val=80 st). I priset ingick att sillen var gälad och mängd, dvs lätt saltad (BHH 1894).

Slår man ut värdet av all fångst, dvs den bokförda, på totala antalet fiskare på Hasslö, blir inkomsten per capita och år omkring 200 kr. Förhållandena var likartade i hela Blekinge (Bunte 1977:136).

Hushållningssällskapet skriver 1891–94 om förhållandena och konkurrensen på försäljningsplatserna följande: "Det händer mången gång att fiskare far mera illa vid försäljningen av fångsten än vid utövandet av fisket, och det är i allmänhet kvinnor som får ombesörja försäljningen."

Fiskekrisen kulminerade 1902 enligt Sven Björnsson (1946:246), som stöder sig på att antalet yrkesfiskare åter ökade efter en stark nedgång. Men först under första världskriget blev sill ånyo ett attraktivt livsmedel. Priserna steg till 2 à 3 kr/val och fiskarna och deras kvinnor fick känna sig betydelsefulla och efterlängtade när de kom med sin fångst.

Möjligheten till tidiga giftermål och yrkesetablering förbättrades. På Hallarna kunde man köpa tomter på utmarken:

Här fanns en man som kallades Knallen, Johannes Svensson, som rådde allt här. Han hade inga barn. Efter honom blev det auktion. Den som köpte gården hade varit i Amerika och hade sparat pengar. Han sålde

En blekingeflicka som tillsammans med andra ungdomar kommit till Börringe för att ta upp betor får ett par skor av friherrinnan Christina (Stina) Beck-Friis på Börringe Kloster år 1900. Teckningen är utförd av friherrinnan och texten lyder: Kom i alltför eleganta skor "trytt i fytterna". Ur Fataburen 1938:163.

de här tomterna sedan på utmarken. Vi köpte denna på cirka 700–800 m² år 1916. Jag bröt sten, så vi kunde odla potatis. Stenen lade jag upp till murarna här omkring för att stänga ute hästar och kor som betade här utanför. Inte en buske fanns där, utan vi kunde se havet här uppifrån (F-94).

Föräldrahemmet låg nedanför. Där hade hans far ett litet jordbruk av dels ärvd och dels köpt jord. Gården delades mellan de sex syskonen, men endast två av dem behöll jorden, en syster och en bror. Den senare övertog så småningom jordbruket, eftersom han enligt egen utsago var mest intresserad av det. De andra erhöll i kompensation 700–800 kr vardera.

Efterhand blev bebyggelsen tätare. En fiskare vars farfar var inflyttad från Stenaby och hörde till de jordlösa, skildrar sin start i fiskarkarriären:

Jag är född 1895 i en stuga med ett rum och kök. Vi var fem syskon. Far och mor hade inte mer än tomma händerna – inte ens ett potatisland – de sitter ju på en berghäll. De fick köpa allting. Far levde till han var 91 år och mor blev 89. De var aldrig sjuka.

Far var inskärsfiskare och for med krokar och lade flundregarn. Jag fick följa med honom, när jag var bara 10 år. Han lärde mig att fiska. Jag gick tre år i storskolan, för far sa, att bara jag kunde de tio budorden och trons artiklar, så räckte det. Men jag kunde både läsa och skriva, när jag slutade skolan, och det kunde vi allehop.

När jag var 12 år, började jag följa med på vrak. Då jag var 16–17 år beställde två till och jag en knobb och far betalade min del, men far var inte med och vrakade. Vi köpte en motor från Västervik och den slet vi ut på sex år. Då var det inte uppehåll från nyårsdag till nyårsdag. 1915 ryckte jag in och då blev det ett uppehåll. 1917 byggde jag huset här. Jag hade samlat ihop undan för undan, så jag hade omkring 1200 kr på allt fisket.. men hade jag fått allt, jag arbetat för!

1920 gick det inte att sälja någon sill. Då sa jag till mor: "Jag ger mig inte ut och vrakar mer." – "Näh, pojk", sa hon, "du får göra som du vill." – "Nu ska jag resa till Skåne och ta betor med fem av mina släktingar här." Men min Anna, vi hade fått ett barn ihop, fick inte följa med för sin mor..

Då jag kom tillbaka hade jag sparat 300 kr, så jag kunde gifta mig. Jag gifte mig den 4 december, och jag kom hem i november. Men det var ett bekymmer att gifta sig, må du tro. Fattigdomen tryckte. Det var ett bekymmer, så håret kunde resa sig. Att bara få mat till henne och mig (H-95).

De ekonomiska bekymren hängde samman med de oerhörda avsättningsproblem, som drabbade fisket efter krigets slut, när livsmedelstillgången åter blev normal.

Informanterna påpekar betydelsen av det ekonomiska utgångsläget. Skillnaden anses ha varit stor, om man fick behålla de första pengarna man tjänade eller om de måste lämnas i föräldrahemmet. Det vanliga var, att man tog ett lån på några hundra kronor i en bank, när man började som havsfiskare. Släkt och grannar gick i borgen. "När vi väl kommit igång med fisket, gick vi i borgen för varandra. Det gick runt här på Hallarna", berättar man. Bönderna var mera försiktiga.

Oskar Karlsson fick följa med sin far på torsk- och spättefiske redan från tio års ålder. Fadern var inskärsfiskare under sommarhalvåret och stenhuggare om vintern. Oskar följde med till stenbrottet, och fadern lärde honom även detta yrke. De arbetade tillsammans tills Oskar skulle göra sin värnplikt. Hemkommen därifrån kunde han inte återgå till stenindustrin, som fått exportsvårigheter och endast tillät de äldsta arbetarna i branschen att stanna. Oskar kom på s k AK-arbete i Småland. Han vantrivdes och menar, att han hade "självdött" om han tvingats bo "där det bara fanns skog, inget folk att prata med och milavis mellan husen". – Efter den upplevelsen visste Oskar, att han ville bli fiskare och bo på Hasslö. Han lät sig inte heller övertalas av en man som ville värva honom till Örlogsvarvet. Det stora problemet var, att han inte ägde några fiskredskap: "Hade man bara redskap, kom man nog ut på en båt." Men det ordnade sig:

Siljas man hade börjat på Varvet och ville ha mig att fiska på halvlott – jag skulle få fiska med makens redskap, för hon var uppköpare och ville alltså sälja av egen fångst också. – Jag vågade inte lova först. Jag hade ju aldrig varit med om vrakfiske, så jag svarade: "Näh, Manfred lille, det gör jag inte." Men han övertalade mig, och så var jag fast. Jag blev vrakfiskare.

Det fanns fiskare som tvingades att komplettera fisket med annan sysselsättning eller helt överge det. Några gick till Örlogsvarvet, ett par blev sjömän och ett litet antal emigrerade till Nordamerika, där de fortsatte med fiske eller stenhuggeri.

1930-talets allmänna ekonomiska depression innebar som bekant arbetslöshet i landet. Jordbruket drabbades hårt av dålig lönsamhet och den lejda arbetskraften inskränktes. Blekinges hushållningssällskap hemställde till Kungl Maj:t om ändringar av lagar och författningar för att ge bönderna möjlighet till förädling av potatis, bär och frukt till alkoholhaltiga produkter, od-

ling av tobak samt reglering av jordbrukets kreditförhållanden.

För att förbättra fiskets avsättningsmöjligheter bildades en kommitté att utreda förhållandena. Men svårigheterna att nå ett reellt resultat visade sig ytterligt stora. En ideell havsfiskeförening bildades, och en fiskemässa anordnades i juli 1930 med demonstrationer av tillagning av fiskrätter för gratis avsmakning, där ledningen för allmänna inrättningar för Karlskrona stad och län samt intendenturen vid de militära förläggningarna särskilt "studerade frityrstekningen ingående" (BHH 1939:67,74–77).

Bland fiskarna började tanken på en kooperativ ekonomisk organisation att växa fram. Men att samlas i en enda förening var omöjligt. I tidskriften Fiskaren (1933) konstateras att det finns många olika fiskare med skilda ekonomiska intressen:

"De som inte ägde en jordbit, för dem var det värre." Fiskaren Karl Nilsson med tre av sina barn omkring 1920. Foto privat ägo.

Utom de rena yrkesfiskarna finnes ofta ett stort antal binäringsfiskare bestående av hemmansägare, arrendatorer, hantverkare, industriarbetare, lägenhetsägare m fl ... Dessa anser sig ofta som förmer än de rena yrkesfiskarna och tror sig icke ha något gemensamt med honom. Även rent yrkesmässigt finns olika yrkesgrupper inom fisket (skärgårdsfiskare, utsjöfiskare, hemmafiskare och storsjöfiskare).

Här ges exempel på att fiskare befinner sig i olika livsformer och livsformsvarianter och därför inte kan förenas beroende på att varje livsform har sina särskilda villkor som måste uppfyllas.

Betingelserna för fisket ändrades i princip inte förrän andra världskriget brutit ut. Samma mönster följdes därför vid yrkesetableringen. Alla medlemmar i fiskarfamiljen måste hjälpas åt med ekonomin och de som inte effektivt kunde ingå i den egna produktionsenheten måste på annat sätt bidraga till försörjningen. En fiskare född 1918 beskriver sin uppväxt så här:

Jag är född i ett fattigt hem. Vi var 11 syskon. Att mätta dessa! – Jag for med far först då och då, lite vid land. 1931 började jag med aktivt fiske. Då skulle jag ut på öppna havet. Käre Gud i himlen, magen vände sig många gånger om, och jag höll på i 2–3 år och spy var enda attans natt, och jag fick en sådan fruktansvärd halsbränna, men jag gav mig inte. Jag konfirmerades det året, och de dagarna jag gick och läste var jag inte ute. Från 1 april till 1 september tjänade jag 31 kr. Jag fiskade med nio av Hennings garn och jag fick fångsten på tre garn. Henning hade båt och låg i kustartilleriet och båten skulle betalas.. Far tjänade 600 kr det året. Det var det värsta jag genomlevt. Annars var inkomsterna 900–1000 kr och 1300 kr som bäst.

Man tog lån på banken, när man startade och de nära och kära gick i borgen för några hundra kronor, så vi blev delägare i en båt.

Man började med lån och fortsatte med lån. Stora förtjänster kunde man inte heller förvänta sig. *Varför blev man egentligen fiskare och fiskarhustru på Hasslö?*

Ett hundratal yrkesfiskare på trettio år är en avsevärd ökning. Mina direkta frågor till informanterna om varför de stannat inom fisket på Hasslö, har naturligt nog givet många olika svar, men ingen nöjaktig förklaring. För att kunna se frågan i ett större sammanhang vill jag något mera ingående granska männens och kvinnornas arbetssituation samt arbets- och familjeorganisation. I följande avsnitt börjar jag med det traditionella vrakfisket och förändringar som sker fram till fyrtiotalet.

Det traditionella fisket

Hasslöfiskarna var liksom de flesta fiskare i Blekinge specialiserade på drivgarnsfiske efter sill. Men de växlade också under årets och livets lopp mellan olika fisken, såsom fångst av torsk, flundra, ål och i någon mån lax. Produktionen styrdes av tillgång och efterfrågan på olika fisksorter, tillgång på arbetskraft och ekonomisk förutsättning till investeringar. Sillfisket var dock det primära.

I seklets början hade varje fiskarhushåll 1–3 båtar och oftast del i den större vrakbåten. Av funktionella skäl behövdes fortfarande olika farkoster för olika fisken. Fem- och sexbordsekorna på c a 15–20 fot i längd över stäv respektive 18–21 fot användes till krokfiske eller sättgarnsfiske. De var också flitigt i bruk till transporter. Dessutom hade fiskarhushållet en ännu mindre båt för ålfångst med ljuster och sjöfågeljakt. När motordrift infördes blev fem- och sexbordsekorna i viss mån överflödiga.

Vårens leksill fångades med sättgarn. Man knopade samman omkring fem länkar med 5–6 garn i vardera samt slog fast en kobb med ett kobbrep vid sammanfogningen mellan varje garn. Kobben var en alnslång avrundad plankbit av lätt träslag, avvägd så att den tillsammans med korkflånen på korktelnen skulle hålla garnen flytande. Genom att bestämma kobbrepets längd kunde man sänka ner garnen till det djup, där man antog, att sill för tillfället befann sig. Rent erfarenhetsmässigt hade man lärt sig, att ju högre vattentemperaturen var, ju djupare måste man "kobba ner" garnen. Kobbrepen fanns i tre längder: 3, 6 och 10 famnar. Vid vårens sättgarnsfiske räckte det kortaste kobbrepet. Garnen stod ute över natten förankrade med sten och dragg och hämtades tidigt nästa morgon.

Blekingefiskarna var bland de första som kunde reglera garnens vertikalläge i vattnet och hade därför tidigt en effektiv fångstmetod för sill även på djupare vatten.

Med samma garn och med användning av samma metod med kobbar och kobbrep för att sänka ner garnen till lämpligt djup bedrev man drivgarnsfiske "ute i rum sjö". Under 1700-talet brukade varje båt lägga ut 60–70 garn (KBÅ 1748). Mot slutet av 1800-talet hade antalet garn ökat till 80, vilka bildade en länk på bortåt tre km (jfr Lundberg 1888:II).

Även om blekingefiskarnas fångstmetod var effektiv för sin tid

och de för den skull engagerades som instruktörer både i Halland, Gotland och Bohuslän (BHH), hade de ett stort problem: att finna den plats där sillstimmen just den natten befann sig. Man visste ungefär var de brukade finnas vid olika årstider, men under vissa år stämde dessa iakttagelser inte alls.

Många begav sig på jakt efter sillen, ut på långfärder till skånska, danska och tyska kuster. Under sommaren blev Bornholm ett kärt säsongviste även för hasslöfiskare. Utanför Holmen, som den allmänt kallades, var vattentemperaturen den rätta och goda priser kunde erhållas vid försäljning till rökerierna (Rosén 1986:16–17). Fiskarna i karlskronaskärgården besökte även Ölands kuster och ostkusten upp mot Mönsterås.

Tekniska nyheter prövas[76]

Hushållningssällskapet började vid mitten av 1800-talet att på allvar intressera sig för fiskaren och hans arbete. Man vände sig till Lantbruksakademin för att begära en undersökning av blekingefiskets allmänna nivå. Den utfördes av baron C G Cederström. I rapporten uttalade han sitt ogillande bl a av "drivgarnsfiskets gynnande". För att bättre förstå sillens vandringar föreslog han, att fiskare skulle med termometer utforska vilken temperatur det vattenskikt hade, som sillen följde och tre fiskare från fiskelägena Hanö, Hörvik och Hällevik utförde under sommaren 1861 en del försök. 1891 rapporteras om ytterligare bearbetning av fiskarna. Doktor L Kolmodin anlände i segelbåt med "sänkeapparat" av egen uppfinning och undervisade tre veckor i dess användning (BHH). Efter dessa försök blev det tyst, och några termometrar såldes inte genom Hushållningssällskapets försorg.

Andra tekniska innovationer prövades både på Sällskapets och fiskares initiativ. Sålunda meddelades 1859 från Hällevik, att sex man hade börjat binda en segelnot "för att på öppna sjön på djup med tvenne båtar segla ut den och draga samt att kunna lätta och sänka, lika som med sillgarn".

Här har vi alltså en föregångare till trålen. Men segelnotar var vid denna tid ingen nyhet i östra Blekinge. I boupptecknings finns de upptagna och 1847 noteras till och med en "gammal segelnot". Man talar om att förbjuda dem, eftersom de i östra skärgården används som snurrevad och anses "svårt skada bottnen" (jfr Hasslöf 1943:56–57).

Vid denna tid började råseglen på vrakekorna bytas ut mot spririgg. Medan "allt nytt kom västerifrån" enligt många fiskare, låg tydligen östra skärgården först med den nya segelsättningen. På de mindre ekorna användes sprisegel sedan lång tid tillbaka och finns i boupptecknings från 1750-talet (jfr Humbla 1933:84–92). "Mycket vore dock vunnit om de väster i skärgården, från och med Hasslö brukliga råsegelsekorna bleve utbytta mot de lätt hanterligare spritseglarna, som nu mera i hela östra skärgården, från och med Aspö äro anlagda", anser en skribent till Blekinge Hushållningssällskap 1863.[77]

Snart insåg man också, att den helt öppna vrakekan var en alltför farlig arbetsplats och Hushållningssällskapet beviljade lån för att fiskaren skulle förse den med skarndäck och "kabyss" akterut. 1884 fanns fem och år 1900 224 däckade båtar i länet.

Bland dessa var en nykomling, en tvestävad s k rundgatting. Hur denna båtmodell introducerades råder delade meningar om.[78] När de skickliga båtbyggarna i västra Blekinge med den legendariske Lava-Nisse i spetsen började tillverka blekingekostern hade de säkert informationer beträffande den kosterbåt som inköptes från Bohuslän 1863 på Sällskapets initiativ samt Råå-båten, som en fiskare från Hörvik köpte 1868.

Till Hasslö kom också den första däcksbåten västerifrån, inköpt av fiskaren Karl Gustavsson 1895 (BHH). Båten benämndes knobb, liksom vrakekan i östra och mellersta Blekinge till och med Ronneby socken. Möjligen uppkom benämningen i samband med förändringen till sprisegelrigg. Den nya däcksbåten fick alltså överta det gamla namnet på vrakekan (Rosén 1975:44).

De flesta vrakekor ägdes av fiskarbönderna och förmodligen gick de bättre båtarna som fraktekor till stenindustrin, när vrakfisket övergavs. Under fiskets strukturomvandling på Hasslö användes även sexbordsekor till drivgarnsfiske. Fembordsekan brukades till inskärs- och kustfiske av speciellt fiskare med stenhuggeri som biförvärv.

Fiskets effektivisering

Under början av 1900-talet erhöll Hushållningssällskapet penningmedel från fonden för fiskerinäringens befrämjande och kunde genom lån underlätta övergången till motordrift. Men de

flesta fiskare var i Blekinge liksom i övriga Sverige rädda att det höga motorljudet skulle skrämma bort fisken (Hasslöf 1943:67). När sillen uteblev från kusten hade man antagit, att det var de maskindrivna fartygen och militärens skjutande som skrämt bort den.

Hasslö blev emellertid först i Blekinge med motordriven fiskebåt, ett par år efter Bohuslän. 1904 "lyckades man övertala fiskaren Karl Gustafsson, Hasslö, att upptaga ett lån à 1 000 kr mot 3% och 8-årig amortering för applicerande av motor i fiskebåt" (Wachtmeister 1914:398; Leijonhielm 1939:194). Karl Gustavsson har sin egen version:

> Jag vände mig till Hushållningssällskapet för att få låna de tusen kronor, som behövdes till den. De ville att jag skulle skaffa någon bonde som borgen, men när jag inte gick med på det, så ville de, att jag skulle sätta mina hus i pant. Husen i pant! Vad skulle mina barn ha sagt då? Det var ju fullkomligt omöjligt. – Ni får ge mig pengarna ändå, sa jag. – Och då talde Leijonhielms far med landshövdingen om mig och han sa: "Ge karln pengarna!"
>
> Och jag fick min motor och en mild natur skickade ut sillen så långt till havs, så det var bara jag som kunde gå ut efter den med min motor.
>
> Ja, Hushållningssällskapet fick igen sina pengar, både den gången och den nästa, när jag kom (Blekinge läns tidning 17/9 1945).

På 1910-talet blev temperaturlodningen vid sillfiske allmänt accepterad. Det påstås, att över en sommar lärde sig alla i Hällevik att "grada", vilket blev fiskarnas egen benämning på metoden. På Hasslö var Karl Gustavsson innovatör.

Var det den allmänna misstron mot myndigheter eller var det av ekonomiska skäl man inte börjat tidigare? Vissa uppgifter tyder på att man i Hörvik börjat under 1890-talet men då hemlighållit kunskapen. Men man kan också anlägga ett annat perspektiv. Temperaturlodningen kunde inte ge besked om att det fanns sill på ett bestämt djup som ett ekolod med bildskärm. Temperaturen på vattnet visade endast på vilket djup sillen sannolikast var att finna. Troligen hade man genom naturiakttagelser, erfarenhet och intuition kommit den sannolikheten nära utan termometerns hjälp. Räckte inte det, hade man haft tydor. Men i den nya tidens tekniska framsteg ingick, att man skulle mäta med instrument; tiden med fickur, kursen med kompass, temperaturen med termometer. Vad vi bevittnar är egentligen ett para-

Karl Gustavsson och hustrun Hanna. Foto privat ägo. 1920-tal.

digmskifte, hur fiskarna efterhand byter sin gamla naturvärldsbild mot en alltmer naturvetenskaplig.

En av de äldsta vrakfiskarna på Hasslö har inte mycket till övers för tekniska hjälpmedel utan berättar, hur han använde sina sinnen:

Vi låg utanför Utklippan. Vi satt och åt och jag gick upp och kikade. "Nu är skälen (sälen) uppe och skiter, han har sill på garnen." Vi gick upp och spejade, men i hörnet på garnet fanns inga. Men jag sa, "det hjälper inte, vi måste ta garnen nu, han har leksill på garnen, det känner jag på lukten". När vi kom fram till halva garnet var det en massa sill, och nästa garn hade sjunkit, det låg på botten.

Vid lugnt och fint väder kunde man höra, när sillen gått upp: "Spi, spi, spi", sa det. Då gällde det att dra in garnen, för att inte få dem fulla av torsk, som rev sönder dem (Å-97).

Samma fiskare berättar även att han varit med och trålat men uttrycker sitt djupa förakt för "fattigpåsen", där man tvingar in sillen istället för att lura in den.

När danska fiskare började fånga rödspätta utanför Bornholm, var blekingarna inte sena att följa efter. År 1923 erhöll ovannämnde Karl Gustavsson ett statligt lån förmedlat av Hushållningssällskapet till inköp av trålbåt:

Nästa gång, det var när danskarna hade börjat med något nytt – trålfisket. Det gick fint och jag tänkte göra detsamma, så jag gick upp till Lindvall i Nättraby och hade pojkarna med mig och sa, att han skulle hjälpa mig till de 20 000 kr som en trålare kostade. – Vi fick dem också på våra ärliga ansikten. Och så fick Blekinge sin första trålare (Blekinge läns tidning 17/9 1945).

Samma år som Karl Gustavsson inköpte sin trålare från Bohuslän, sjösattes också den första kravellbyggda spätteskutan, som båtarna kallades, från S J Olssons båtbyggeri på Joggesö. Men de flesta fiskare köpte till en början äldre klinkbyggda trålare och snurrevadar från Bohuslän med lån från Hushållningssällskapet (Leijonhielm 1939:195). De här större båtarna fick man ha på svaj, eftersom ordentliga djuphamnar saknades. Mellan åren 1931 och 1934 anlades på statens bekostnad hamnarna vid Garpaviken och Hallarna.

De första åren var spättefisket lönsamt men fångsterna minskade snabbt, eftersom beståndet skattades hårt. Stora mängder torsk, som följt med upp, hade kastats överbord som värdelös. Sedan en fileteringsindustri startats i Karlskrona, kunde torsken avsättas. Det hade stor betydelse för trålfiskets vidare utveckling.

Även krokfisket efter torsk effektiviserades genom att man lade ut större antal krokar, fiskade mer kontinuerligt och medelst motorbåtarna kunde befara vidare fiskevatten.

Var det väder, var vi ute varenda natt, från måndagen till fredagen. På 30-talet var det inte så stränga vintrar, utan vi kom ut. När fjärdarna låg, fick vi lägga båtarna på ytterbådorna, var vi kunde, på Munken eller Tistelskär och gå hem med släde. – Vi for långa vägar. Så fort vi var klara med sjobborna på förmiddagen, for vi iväg. Sedan låg vi därute, utanför Utklippan och väntade och tog dem på natten och kom hem på morgonen. Där ute där vi var, kom aldrig de gamla fiskarna med sina fem- och sexbordsekor (K-99).

Man försökte också experimentera fram en lämplig teknik för att tråla sill. När den började att ge resultat, fick det oanade konsekvenser för dem som fiskade med drivgarn. Vrakfiskarnas sillfångster minskade och trålarna fick skulden. Så här såg man sambandet: när trålfiskarna slutat sitt fiske och var på hemväg, var det dags för vrakfiskarna att börja. Platserna för fiskets bedrivande var i stort sett gemensamma för båda parter. Man låg sydost och sydväst om Utklippan. Vrakfiskarna drev alltså fram med garnen över samma vattenområden, som trålfiskarna ganska nyligen lämnat, och de ansåg, att just härför fick de dåliga och ibland inga fångster alls. Det skylldes inte på att fiskresursen minskat eller tagit slut, utan på att bottentrålen hade rivit upp bottenslam:

Det var som när bonden plöjer en torr åker och ett moln av damm ligger efter honom. På samma sätt rev trålen upp en bank av stoft från botten, som gjorde att sillen inte gick upp (K-99).

Knobben K 49 från Hasslö var däckad, motordriven och försedd med sprisegel och fock. Man har just kastat loss från en brygga väster om Hallahamnen. Sven-Olof Petersson, Gottfrid Svensson och Albin Månsson bildar båtlaget. Foto privat ägo. 1920-tal.

Trålfiskarna håller med om detta, men anser, att det inte är hela sanningen:

När vrakfiskarna kom med sina sillådor på morgonen, stod hela kajen full med trålsill. Upphandlarna hade redan köpt upp sitt, och de var inte heller intresserade av vraksill, som legat i garnen utan is (N-24).

Det har emellertid också framhållits att många torgkunder hellre köpte vraksill än den klämda trålsillen. Meningarna är sålunda delade om varför den traditionella fiskemetoden så småningom övergavs.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att trenden inom fisket varit effektivisering, vilket varit rationellt ur fiskarens synpunkt. Naturligt nog gjorde fiskaren allt han förmådde för att förbättra den ekonomiska situationen för sig och sin familj. Framförallt innebar det att inte landa mindre fångster än de andra i den allt hårdare konkurrensen både på fiskevattnet och försäljningsmarknaden. I avsnittet om fiskförsäljningen visas hur dagspriset bestämdes av den fiskmängd som landades vid fiskbron och vilka konsekvenser det medförde. Önsketillfället för ett fångstlag infann sig, då man genom tur, mod, skicklighet och ny teknik kunde vinna fördel i konkurrensen. Motordriften hade ju givit så obestridliga konkurrensfördelar gentemot segel och rodd, att en del av de ekonomiskt svaga mestadels fick ägna sig åt inskärs- och gråfiske. Flertalet av fiskarna på Hasslö under 1920- och 30-talen använde motor och hade därmed en högre "teknologisk nivå" att konkurrera från.

Något annorlunda förhöll det sig med det traditionella vrakfisket kontra trålfisket. Innan trålarna utrustades med sofistikerade hjälpmedel att bestämma sin position och att lokalisera sillstimmen, var metoderna på sätt och vis jämställda, vilket fiskestatistiken på Hasslö också tyder på. Där ökar antalet sillgarn fram till år 1941 för att sedan drastiskt sjunka (jfr Bunte 1977:136).

Att det traditionella fisket trots trålarteknologins inbrytning på detta sätt dominerat på Hasslö under hela min undersökningsperiod har naturligtvis haft en avgörande betydelse för undersökningens resultat.

Aktiviteter under fiskeåret

Bilden av fiskarens årscykel under 1920-30-talen visar både kontinuitet och förändring: fiskets strukturomvandling var nämligen en långdragen process. Även om krigets högkonjunktur ökade de ekonomiska möjligheterna att skaffa nya båtar med motorer fanns många av de gamla kvar, med undantag av vrakekor, och segel brukades alltid i förlig vind.

Fiskeåret såg alltså annorlunda ut för havsfiskarna än för inskärsfiskarna. Man utnyttjade olika nischer. De förra specialiserade sig främst på sill och torsk medan inskärsfiskarna bedrev ett mera allsidigt fiske med flera olika redskap och anpassade sig när så var möjligt till efterfrågan på marknaden.[79] Intensiteten i nyttjandet av olika resurser varierade beroende på fiskarters lektider och vandringar samt svängningar i tillgång.

Vid fiske i hemmavattnen gjorde man en fångsttur per dygn. I vrakäskan som varje fiskare medförde brukade finnas bröd, stekt sill eller fläsk och en flaska mjölk. Kaffe kokades på ett "primuskök". Före båtmotorns tid var det vanligt att ha matförråd för en hel vecka i båten: brödkakor, spickefläsk, saltsill och dricksvatten i en träkagge. Det var en säkerhetsåtgärd ifall man blev vinddriven, fast maten "smakade sjö" mot slutet.

Fiskeveckan började på måndagseftermiddagen och slutade på lördagsmorgonen. På veckans sjunde dag var det ännu otänkbart för de allra flesta att röra fiskredskapen även om tredje budets normativa kraft hade börjat avta. Många besökte kyrka och missionshus. De gamla läste i postilla och bibel men framförallt vilade man. Mönstret för hasslöbornas söndagsliv styrdes i någon mån av årstid och väderlek men främst var det relationen till Gud och det hinsides som delade tiden i helg och söcken.

Gemensam för alla hasslöbor var senvinterns längtan efter ett isfritt hav. I väntan på islossningen tjärades och tätades de båtar, som dragits upp på land, och segel och rigg reparerades. Nya garn till lax- och flundrefiske hade bundits under vintern och redskap hade setts över. Nyinköpta sillgarn "reddes".

Låg isen längre än vanligt begärde man hjälp av en släkting eller granne som med häst körde ut ekan till iskanten. Man kunde också sätta en kälke under fören och en under aktern och föra fram ekan på tvären (Klein 1932; LUF M 10696). Båtarna låg sedan uppdragna på "nabbarna", tills det blev rent vatten. På samma sätt drog man ut mindre båtar till torskfisket. Fyra till fem man satte dem på kälkar. Med kälke, eller släde som den kallades, lastad med redskap, gick man mellan båten och ön. De äldre fiskade inne i fjärdarna, när sillen kom in, medan de yngre började lägga torskkrokar eller bedrev drivgarnsfiske efter lax och sill.

Laxfiske var tidigare benämnt rikemansfiske, eftersom det ansågs ytterligt chansartat och riskfyllt. Liksom drivgarnsfisket efter sill försiggick det nattetid och ofta långt ute till havs. Man klädde sig i fårskinnskläder och träskostövlar, hade halmbolster att ligga på och ylleryor, s k kavring att lägga över sig (BU; jfr Nylén 1970:172) för att klara kylan i de öppna båtarna.

Med däcksbåtar och motor blev havsfiskesäsongen förlängd och färderna efter lax utsträcktes till farvattnen runt Öland och ibland besökte man liksom Listerlandets fiskare den polska kusten. Mestadels fiskade man dock vid Bornholm och utefter skånska ostkusten. Fiskaren Erik Åkesson berättar:

> Tidigt på vintern gick vi ut till Christiansö med laxgarn. Vi var där 1931, och det blev en faslig massa med frost. 20 grader kallt. Så skulle vi gå hem och vi hade bara ett litet primuskök – och sängkläder... det var en tröja över näsan och lite så. Det var gråfruset längs borden, när vi vaknade om morgonen. Men föreståndarskan hade ett hus där, så hon släppte upp oss, när det blev så hårt. Så vi fick vara där och värma oss. Sedan gick vi hem, vi var tre båtar – och träffade på is när vi kom här ute och såg ön. Där törde vi inte köra, vi var inte plåtade i gläringen där. Och det blåste opp en västlig, en storm, vet du...

Gläring, dvs tunn sammanhängande blankis, kan snabbt såga igenom en icke plåtskodd träbordläggning om man forcerar den. Nu bröt emellertid stormen sönder isen och fiskarna kom efter olika strapatser hem till Hasslö.

Vrakfisket efter sill kunde också vara äventyrligt, men bekymmer med is hade man inte eftersom det på 1920- och 30-talen brukade börja i maj månad och hålla på till jultiden. Vår och höst kom leksill och särskilt i september gavs givande fångster vars avsättning inte vållade problem, ty många hushåll i Blekinge saltade in egna vinterförråd. Så här kunde höstfisket gå till på 1930-talet:

> Vid leksillfiske var vi tre man, och vi ägde en 27 fots däcksbåt tillsammans. Vi hade 13 garn var, 20 famnar långa och 4 1/2 famnar djupa. Vid 2-tiden på eftermiddagen gick vi ut till Flisegrund, sydväst Utklippan.

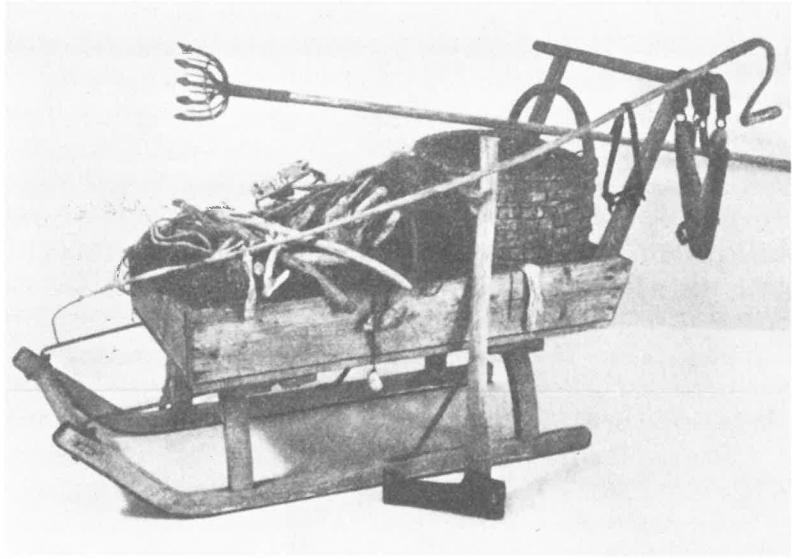
Det var tre timmars gång. När vi kom dit tog vi me på fyrens fönster och hustaken där. Vi började att lägga 15–20 minuter före solnedgången. Då var det skymning. Sedan fick garnen stå till 11-tiden, och då hade vi 2–3 timmars arbete med att dra dem till oss. Två drog upp och en tog in och ringade till dem. Efter några år skaffade vi korgar över propellern och körde upp garnen, men det tog ändå två timmar. Beroende på vädret tog det 3–5 timmar hem, om allt gick bra, så vi var hemma vid 5-tiden. Men det kunde komma en segelskuta och segla av länken och hälften kunde gå åt annat håll. Det var ju en sådan massa vrakbåtar, som en skog med master, och därför liten chans att hitta garnen (K-98).

Det var viktigt att dra garnen vid rätt tidpunkt. När det blev mera sill än normalt, kunde inte kobbarna hålla garnet flytande. "Sillen tog garnet med sig, när den gick ner igen, det åkte med ner och sjönk." En erfaren fiskare kände till de faror som lurade. En båt med så stor fångst att den blev nerlastad till relingen var farlig att segla hem. En hasslöfiskare hade omkommit på grund av att båten fått slagsida och tagit in vatten. En annan hade "drunknat i sill". Risken fanns alltid att lasten försköts, så man fick vara vaksam vid hemfärden.[80]

Erik Åkesson anser, att havsfiskesäsongen var kortare förr. Man drog upp vrakekorna i oktober och tog sexbordsekorna till inskärsfisket. Även den tid en fiskare bedrev havsfiske under sin livscykel var betydligt kortare än vad den var för 1920-talets fiskare. Han stöder sig på sitt minne av vad de äldre fiskarna berättat:

Ja, jag vet farfar – de gamle gubbarna – de gick i långrock tills de var 18 år. De fick inte börja fiska som vi, när vi var 14 år. Sen la de av vid 50. Då stod de, som vi sa, bara och hängde längs knutarna. De hade en ko och lite jord, så de hade lite bröd och potatis.

Husförhörslängden visar att farfadern ägde 1/144 mtl och hade nått 60-årsåldern vid sekelskiftet. Det var den stora omvandlingens tid inom fisket, när man lika gärna kunde sluta att fiska sill i oktober, eftersom det var föga lönsamt. Det lilla jordbruket var därför ett stöd som gav en viss självförsörjning när barnen lämnat hemmet. 1920-talets fiskare fick driva ett allt intensivare fiske. Konkurrensen hårdnade när antalet fiskare ökade. Man fiskade praktiskt taget året om när vintern inte var alltför sträng. Med motordrift kunde man fortsätta fast isen lade sig närmast ön. Blev havet islagt längre ut tog man till det traditionella vinterfisket, som alla fiskare undantagslöst har utövat i någon form:

Utrustning för vinterfiske. På slädhäcken ligger sillgarn och bakom dem en skäppekorg. Därovan en "nobba", ett ålljuster på sin "hottestång". På slädens handtag hänger ett par "kuggebodajärn", skridskor med fotstöd av trä. Där ligger också "en gäddekäpp" att fånga upp fiskelinor med under isen och intill släden en isyxa. Foto Ateljé Floberg. Karlskrona.

När vi var unga fanns det ofta blankis. Vi band då skridskorna direkt på strumpsockorna – vi hade dubbla par, hängde träskorna på ryggen, isyxan om halsen och tog hottestången under armen. Vi brukade stoppa en brödskalk i lomman. Om man tröttnade, stoppade det (med bröd) (K-99).

"Snus var viktigare än bröd", säger Karl Henriksson som "gått för dagen" med hottestången utan någon annan matsäck än bröd och snus. Män i alla åldrar pulsade fram på isen om det var snö, och högg upp halvmeterstora hål i vilka man stötte med stängerna mot botten, först rakt ner och sedan i allt vidare cirklar. Man gick runt hålet medsols och stötte så långt stången räckte under isen och träffade därvid en och annan ål. När lördagen kom, vandrade man till Karlskrona med ålknippet och eventuellt annan fisk. För den ena veckans förtjänst köpte man specerier för den nästkommande.

Ett annat isfiske bestod i att med grimgarn och ryssja fånga gädda. Men vanligast näst efter ålhottning var sättgarnsfiske un-

der isen efter sill. Det tillgick så, att man högg en rad hål i isen och trädde med hjälp av långa stänger och klykor 5–6 garn från hål till hål under isen och lät dem ligga över natten. Nästa morgon öppnades de igenfrusna hålen och garnen drogs upp och vittjades. Elvira Fredriksson som alltid följde med sin man – detta fiske bedrevs som regel av fiskaren och hans hustru – fann inget märkvärdigt i att delta i detta inte helt ofarliga fiske: "Det var så vanligt. Och frysa, näh, det tänkte man inte på. Men isen brast en gång, när vi var på väg hem från Aspösund. Vi åkte ner med kälke och redskap. Jag var i sjätte månaden. Men vi lyckades rädda oss och allt gick bra." – En säker väg var utstakad av lotsverket mellan öarna och staden, men vid fiske gick man på eget bevåg, och många olyckor inträffade under årens lopp.

Under 1930-talet frångick heltidsfiskarna alltmera det mångsidiga isfisket och specialiserade sig på torskfångst, såsom tidigare skildrats.

Fiskarfamilj och fångstlag

Vid studiet av fiskesamhällen är det lätt att ordets makt över tanken ger övervikt åt själva fiskfångsten och dess problem. Men att förvandla den ömtåliga färskvaran till reda pengar var minst lika viktigt. I själva verket rörde sig fiskarhushållet hela tiden runt de två polerna: fångst och kommers.

Det föregående avsnittet rörande yrkesetablering visade tydligt vilken betydelse familj- och hushållsbildning hade för en fiskare och vilka ekonomiska barriärer som måste forceras.

Hushållet utgjordes mestadels av en kärnfamilj med man, hustru och barn samt en piga under den period av livscykeln barnen var små eller hade hunnit lämna hemmet. Under 1900-talet blev årsanställd arbetskraft sällsynt och man övergick till att anlita barnflicka.

Hushållet kunde också utvidgas genom en ensamstående förälder, om denna som följd av ålderdomssvaghet eller sjukdom hade behov av hjälp. Nygifta par delade ibland hushåll med svärföräldrar/föräldrar under den tid det nya huset färdigställdes.

I princip kunde en ensam man idka vrakfiske med en liten båt, det förekom tillfälligt, men generationers erfarenhet hade visat, att denna fiskemetod blev långt effektivare, om man bildade

fångstlag. För havsfiskarna och deras familjer var därför båtlag eller fångstlag den viktigaste samarbetsorganisationen.

Fiskarbönderna ägde i allmänhet 1/4 del vardera i vrakekan, men den ägofördelningen hade sällan fiskarna. En fiskare kunde ofta vara utan del i båt och gå som lottkarl, särskilt under de första åren i yrket. Under 1920-talet finner man ensamägare och då oftast bland fiskare med söner som senare bildar gemensamt båtlag. Vanligast förekommande var båtlag baserade på grann- och släktskap.

Den gamla råsegelekan krävde 4–5 mans besättning. Sprisegelriggen reducerade den till 3 man och detta antal bibehölls även på de motordrivna knobbarna. Däremot klarades krokfisket i fem- och sexbordsekan av 2 man. Med de första trålarna ökade fångstlaget åter till 4–5 man.

Normalt fiskade varje medlem i fångstlaget med egna garn, vars fångst han fick behålla, men mönstret varierade. Fångstfördelningen i ett tremannalag kunde vara exempelvis följande:

Två fiskare, A och B har gemensamt köpt en fiskebåt. En tredje fiskare C går med i fångstlaget. Han har inte del i båten, men han har egna sillgarn. Vid vrakfiske tar han med 12 av sina garn och fångsten på dem är hans lott. A och B fiskar med 16 garn vardera, eftersom de äger och underhåller båten. Fiskaren B tar ett tillfälligt arbete i Karlskrona för att klara ekonomin. Han erbjuder en ung fiskare D att ta hans plats i fångstlaget och fiska med hans garn. D kallas halvlottkarl, eftersom han erhåller fångsten på 8 av de 16 garnen. B skall ha den andra halvlotten för att han äger och underhåller garn och halvdel i båt.

Garnen varvades efter ett visst system före fångstfärden. I "fiskarrummet" lades först ett garn, som tillhörde exempelvis Sven. Sedan fortsatte man med Oskars och Fredriks första garn. Så lades Svens andra garn ner, och man fortsatte att varva tills alla garnen kommit ner i båten. Första och sista i länken, "kölgarnet" och "släpet" brukade ge dålig fångst, och man turades om att ha denna garnposition.

På detta sätt försökte man att fördela chansen till fångst så rättvist som möjligt och givetvis också risktagandet. Det hände nämligen ofta att garnlänken slets sönder genom överbelastning eller av överseglande fartyg. I värsta fall drev garnen bort och förlorades helt.

Ibland kunde sillen "gå på" ojämnt, trots att garnen varvades.

Då delades den totala fångsten i lika delar, en för varje lagmedlem och en för båten. Vid mycket stora fångster kunde man även sälja gemensamt och dela pengarna för att inte konkurrera inbördes.

Systemet med att fiska på halvlott, som exemplifierats, var ett sätt för unga fiskare att börja sin yrkesbana, en möjlig väg att få råd att skaffa sig garn, bli lottkarl och sedan delägare i en båt. För de äldre var det även ett sätt att skaffa sig försörjning, eftersom undantagsförmåner enligt bondepraxis av naturliga skäl inte förekom.

Under 1700-talet och början av 1800-talet verkar denna princip ha varit vanlig bland fiskarbönderna. Änkan efter en fiskarbonde kunde behålla ägorätten till del i vrakeka, fiskebod, garnhänge m m och låta en halvlottkarl fiska åt sig. Hon fick då hålla denne med erforderliga garn, som hon bötte, skötte och förnyade samt sända med honom en vrakäska med mat till varje fångstfärd.

Samma fördelningsprinciper tillämpades av fiskarna. Halvlottkarlen deltog endast med sitt arbete i fiskelaget och erhöll mat och hälften av fångsten på det antal garn, som ägaren medsänt, vidmakthöll och förnyade.

Fram till 1800-talets sista hälft anställde bönderna vid behov s k fiskedrängar. Lönen kunde bestå av kost, logi och fångsten på ett frigarn. Därtill kom en viss kontant årslön samt "träskoslet" och "hosaböt" (strumpstoppning).

I vissa fall måste fiskarna arrendera mark av bönderna till brygga, sjöbod och garnhage. Arrendet utgjordes av fångsten på det garn, som markägaren medsände varje arrendator, dvs medlem i fångstlaget. Beroende på avtalet kunde markägaren få sillen direkt eller intäkten av den sålda fångsten.

Även om fångsten fördelades på ett för lagmedlemmarna tillfredsställande sätt uppstod ibland konflikter. "Det kunde räcka med ett ordakast." Arbetssituationen vid havsfiske ställde höga krav på personliga kvalifikationer, både fysiska och psykiska. Lagsammanhållningen underlättades av en lämplig åldersfördelning, där den äldste genom kompetens och erfarenhet kom att betraktas som ledare: "Bara Guldpelle satte upp tummen, så blev det så", säger Oskar Karlsson, som var lottkarl hos honom ett tag:

Vi for med laxgarn och så stack vi tusen krok var och kastade. En dag på hösten var det så hårt, att vi inte kunde gå ut med laxgarnen. Då kom Pelle. Klockan var 1/2 2 på eftermiddagen. "Ska vi gå till Tämme och kasta, för i morgon får vi inte ut några krokar?" – "Nu så sent", svarade hans son. – Vi gick ut, och vi fick så brinnandes med torsk. På natten blev det stickande storm. Det var lördag nästa dag och det blev ett riv efter torsk. Det fanns ju ingenting på kajen. "Ja", sa Guldpelle, "vi hade ju tur att få lite."

Överföringen av produktionsmedlen vid generationsväxlingar varierade. En fiskarbondes änka kunde om sterbhuset var skuldfritt behålla den del i vrakekan som hennes man ägt och även ett par mindre båtar. Efter hennes död gick dessa och eventuella redskap till sönerna, medan döttrarna ärvde boskap, linne, husgeråd m m. Hade dödsboet skulder var regeln den, att lösöret och även en del av den fasta egendomen såldes på offentlig auktion. Därefter fördelades överskottet mellan arvtagarna. Från mitten av 1800-talet visar bouppteckningar att offentlig auktion var regel bland fiskarbefolkningen. Ofta såldes både "hus och uthus för avflyttning".

När trålfiskarna alltmer går över till familjelag, hade det bl a samband med den allt mer kapitalkrävande tekniken men också med att det var lättare att få banklån.[81]

Men hur var då relationerna mellan Hasslös fiskelag och andra fiskelägens? Informanterna poängterar, att det sällan förekom konflikter ute till havs. Det gällde både de egna båtlagen och de som kom öst eller väst ifrån. "Vi hade alla samma rätt att fiska", är ett vanligt svar.

Vid drivgarnsfiske efter leksill kunde incidenter uppstå. Sillstimmen höll sig på ett begränsat grundflak, och det blev ibland trångt i starten, innan fältet av båtar formerat sig och börjat driva in mot fångstområdet. Då var huvudreglen att "lämna rum till andra vrakelag, så att man inte hindrade någon". Tillräckligt utrymme var 200–300 m mellan varje båt för att inte garnlänkarna skulle driva samman. Mot denna regel kunde "någon envis" bryta genom att lägga sig för nära. Varningsrop brukade respekteras, men någon gång fick sanktioner tillgripas. Eftersom strömmen rår över vinden, uppstod ibland oförutsedda situationer. Om man då måste dra hem garnen var principen, att den som kom sist till fångstplatsen fick börja att dra.

Fångstlaget eller båtlaget, som fiskarna oftast själva benämner

det, är en samarbetsgrupp med speciella kännetecken. Jag har beskrivit ett antal varianter som jag påträffat i blekingefisket, men det finns flera andra t ex notlag som empiriskt kan vara mycket olika vilket gör den yttre bilden av fenomenet komplex och förvirrande. Här är det nödvändigt att åter vända sig till den teoretiska begreppsapparaten för att nå klarhet.

Som tidigare påpekats utgör fångstlaget en primär produktionsenhet i det enkla fångstvaruproduktionssättet (Højrup 1983:281). Detta är det första kännetecknet. Det andra är att fångsten, som är resultatet av produktionen fördelas mellan lagmedlemmarna efter den fasta princip som partsbegreppet uttrycker. Det verkar paradoxalt, men "fast" betyder i detta fall inte någon fastställd egalitetsprincip beträffande exempelvis likadelning, utan det betyder att det finns en uppsättning kulturellt fastställda normer som anger vilka alternativ det finns att välja mellan i det konkreta fallet. Dessa normer reglerar också fångstlagens relationer till varandra som nyss exemplifierats. Det tredje kännetecknet är partsorganisationens funktion att binda samman flera familjer eller hushållsenheter. Till detta återkommer jag i livsformsanalysen men dessförinnan vill jag närmare behandla fiskarkvinnornas insats i arbetslivet på Hasslö.

Fiskarkvinnorna

"På kvinnan hängde allt. Hon var glädjen i hemmet. Om det var aldrig så svårt redde hon upp det. All sorg försvann med fruntimmers hjälp", och den gamle fiskaren fortsätter:

> Kvinnorna hade det mycket jobbigare än männen. De hade allt att tänka på, barnen, maten, hemmet, försäljningen. Männen hjälpte dem aldrig. Inte ens då de skulle bära hem en säck mjöl på ryggen. – Varje måndag hade de tvätt. Då fick de lyfta tunga baljor och bära allt vatten själva. – De hade hand om ekonomin. Karlarna litade mycket på sina fruntimmer (P-96).

Det var förbluffande att höra ett sådant spontant uttryck för kvinnouppskattning från en man som var född på 1890-talet, och han var inte något särfall. Gång på gång har jag mött likartade utsagor på Hasslö. Detta erkännande av kvinnans betydelse och innehållet i fiskarens uppgifter om hennes ansvarsområden är ett

observandum. Hur hänger kvinnans ekonomiska ansvar samman med hennes position i hasslökulturen? Vilka egenskaper hade dessa kvinnor, vad kunde de och hur fostrade de sina döttrar och söner? Hur såg denna kvinnovärld ut?

Den vanliga bilden är att mannen och kvinnan levde i delvis olika världar. Fiske var liksom jakt en manlig aktivitet, som kvinnor sällan deltog i. Till sjöss och på land bildade fiskarna ett manskollektiv med gemensamma samtalsämnen och historier. Deras speciella samlingsplats, vilken inte gärna kvinnor beträdde var hamnen, ett socialt rum, som de länge bevarade för sig.

Men även om det finns en polaritet mellan kvinnans och mannens sfärer, kan vi inte göra en enkel uppspaltning av deras olika verksamhetsområden i exempelvis inom- och utomhus eller land och hav. I marginella ekonomier, där männen eller kvinnorna är rörliga, kan inte en sträng könsuppdelning av arbetsuppgifter upprätthållas. Det blir en livsnödvändighet att anpassa sig efter näringsstrukturen och de ekonomiska förhållandena (jfr Pedersen 1975:48; Löfgren 1975 a:18).

De kvinnor som framträder i följande avsnitt är födda omkring sekelskiftet. De är samtliga hustrur till yrkesfiskare och de flesta har sitt ursprung i hem där fisket har varit stöttat med jordbruk eller stenhuggeri. Det är deras vardag jag vill skildra och jag gör det genom att välja ut några centrala aktiviteter.

Bena

Sommartid steg fiskarhustrun upp redan vid halv två, tände i spisen för morgonkaffet, klädde på sig stadskläderna och drog över dem skyddande kläder som en äldre kjol, kofta och förkläde. De som inte bodde alldeles i närheten av stranden packade kaffekorg och tog med.

> Jag minns dessa morgnar väl, hur vi satt vid strandboden med strumpstickning och väntade på båtarna. Vilka vackra morgnar vi har fått vara med om – att se solen gå upp över havet. Och när båtarna kom sen, vilken vacker syn (Å-01).

I denna väntan låg en spänning, en undran över fångstens storlek. Skulle dagen bli bra eller dålig? Det skulle man inte få veta förrän torgdagen var slut. Kom båten nedlastad med sill, innebar

det ett tungt, drygt arbete med att plocka sillen ur garnen, bena som det kallades, transportera den till Karlskrona och sedan sälja den. För att förvandla sillen till pengar skulle kvinnorna få sätta till ungefär lika mycket arbete som deras män använt för att fånga den. Hade många fiskare haft god fångstlycka, skulle priset falla och kanske skulle det bli omöjligt att sälja allt. Men dålig fångst var ännu värre.

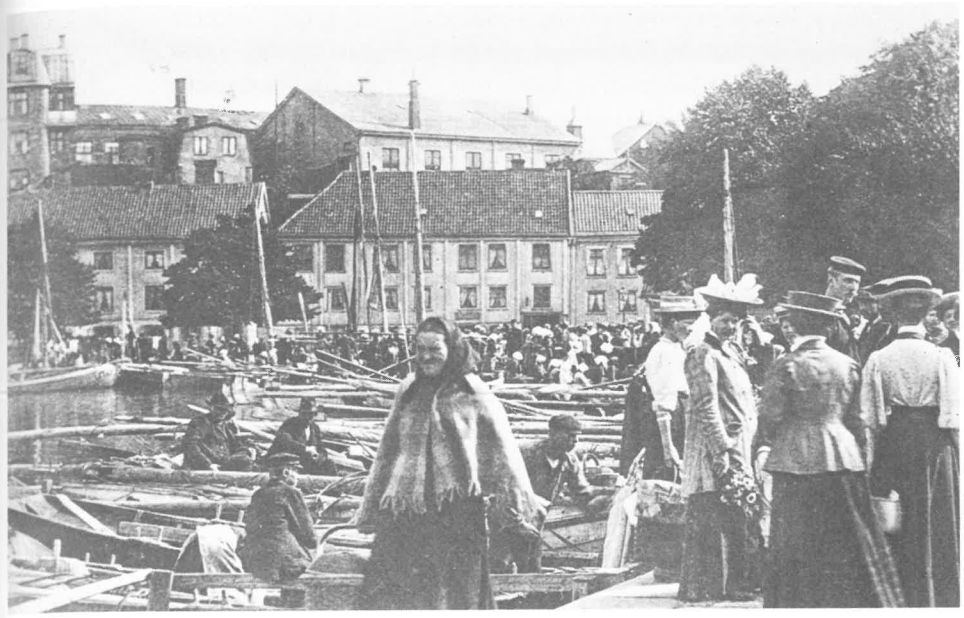
Så snart båtarna lagt till blev det stor brådska. Garnen skulle i land och upp till garnhängena, hängslena, några rader störar som varje båtlag hade uppsatta nära stranden. Det var tungt att bära upp garnen. Ett enda kunde med fångst väga hundratals kilo. Ibland fick man därför plocka ur garnen där de låg i båten.

När garnen kommit upp till garnhagen, fick varje deltagare i fångstlaget ingå i var sitt familjelag, ett s k benalag, och ta hand om de garn han förfogade över. Vid god fångst borde benalaget bestå av fem personer. Man kunde väcka några av de större barnen eller leja någon utomstående. Det gällde att vara snabb i arbetet, ty den som kom senare till fisktorget än de andra riskerade att få sälja mindre.

På senhösten följde fiskarna delvis en annan rutin. De väntades hem vid tio-tiden på kvällen. Eftersom det blev allt mörkare och vädret allt opålitligare ängslades ofta kvinnorna för att någon olycka drabbat dem därute om de dröjde. I sina försök att bemästra oron, gick de med lyktor längs stranden, över slippriga hällar och stenar. De gick två och två. "Det enda vi kunde göra var att hålla upp våra lyktor och hoppas att de skulle se oss, så de visste var de skulle landa."

När deras män var välbehållna i land kände de stor tacksamhet, men den allra första frågan gällde fångstens storlek. Var den riklig blev det nattarbete för familjen:

Många gånger fick vi gå från klockan tio på kvällen i alla sorters väder till fyra på morgonen. Vi gick så med böjda ryggar hela nätter i fenixlyktans sken och plockade sillen i korgar som vi bar ner i ekan. Så snart allt var klart, skyndade vi att tvätta av oss i sjön och snygga till oss. Men det var inte alltid vi hann äta eller dricka något innan vi for till stan (Å-01).

Borgmästarebron och fisktorgskajen är till trängsel fyllda med folk och båtar. Av klädedräkterna att döma är det ingen vanlig torgdag utan lövmarknad, sommarens stora högtid för öborna. Foto 1910-tal. Blekinge läns museum, Karlskrona.

Segla och ro

Så snart kvinnorna tagit av "benakläderna" lämnade de hemmarollen med dess plikter och övertog ansvaret för fångsten. Nu var det deras tur att bege sig ut på sjön, medan männen stannade hemma för några timmars sömn, innan förberedelserna för nästa fiske började.

Kvinnornas färd till och från Karlskrona var till långt in på 1900-talet en kombination av rodd och segling. Att ro hela vägen, c:a 11 km från Hallarna, kunde ta en och en halv timme eller mera. För segel i förlig vind gick det på kortare tid. Eftersom det gällde att komma så tidigt som möjligt till torget för att få en strategisk plats, var det viktigt att på snabbaste och effektivaste sätt ta sig fram under alla vind- och väderförhållanden. Rodden underlättades av sång och skämt.

Medan en hasslöpojke lärde sig segla i tidig ålder, fick inte en flicka lära sig hantera båt och segel förrän hon gifte sig. Att navigera i vattnen innanför Hasslö erbjöd inga svårigheter för de flesta. Sunden, fjärdarna, öarna och skären mellan Hasslö och fastlandet hade man lärt känna redan som barn, när man fått följa med föräldrarna i båt eller över isen. Med den bild man då fått av den inre skärgården, kunde man sedan genom moderns berättelser och äventyr skapa sig en föreställning om routen till och från staden. Den praktiska erfarenheten och den vidgade kunskapen kom efterhand.

Den som ansågs mest lämplig fick förtroendet att vara styrman. I lätt väder kunde man surra skotet ett halvslag om årtullen, men att i hårdare vind segla med fasta skot, straffade sig. Därför fordrades armstyrka och snabb reaktionsförmåga. Här nedan beskriver en van seglare född 1895, hur han som barn upplevde 1800-talets kvinnor:

Det fanns fruntimmer, som inte hade hjärtat i halsgropen. Jag minns i min barndomstid, när jag såg dessa. Att de klarade sig? Först skulle de sätta an med skotet och sätta foten på och hålla igen det med armen. Men det var kraftiga kvinnor.

Det gick fullt med karlar här nere och undrade om de kom, då det blåste. Men de kom nog och hade kryssat från stan. Det var inget lätt göra för ett fruntimmer. – Om de hade haft kläder! Men Herre Gud, inga byxor och ingenting hade de, utan satt med foten på skotet. Och det blåste ju över från alla håll och kanter. De var så våta som de kom från sillabåset, så rannt de, då de kom i land. Men de var lika livade. Det var inga ledsamheter. Så'nt fanns inte. – Men här är inte en i dag som skulle ta sig före det, som duger till det" (H-95).

När fiskarna satte motor i sina knobbar betydde det till en början ej någon förändring för kvinnorna. De fick segla och ro som tidigare. Männen var rädda om oljedropparna och seglade själva, när det fanns vind. Motorn användes endast, när den verkligen behövdes.

Seglen kom väl till pass under första världskriget med dess brist på drivmedel. Kvinnorna kom dock aldrig att segla dessa båtar, och motorn var männens uteslutande privilegium. De mindre sexbordsekorna, tidigare använda till sättgarn och krokfiske användes inte längre av fiskarna, sedan de skaffat rundgattingarna. Det var med blekingsekorna som fiskarparet gemensamt under senhösten bedrivit fiske i fjärdarna och det var under

denna tid som kvinnorna lärt sig att segla. Med den nya båten och motorn började kvinnornas seglingskunnande falla ur kulturmönstret.

I början av 1920-talet hade de flesta hasslöfiskare motor och det fanns reguljära båtförbindelser med staden. Kvinnorna ställdes nu inför valet att ro eller lägga en del av förtjänsten på transportkostnad. Många valde att ro. Efterhand började fiskarna att turvis ta knobbarna in till staden. Men ännu så länge skötte de endast transporten och var handräckning. Försäljningen skötte kvinnorna.

Kvinnorna kommer alltid tillbaka till kontrasten mellan deras eget liv och deras föräldrars. "Vi har haft det svårt, men våra föräldrar hade det värre":

Min mor var styrman på en liten sexbordseka. Hon var yngst av de fyra som seglade till stan och sålde fisken. Det var 1904 och det var nyårsafton.[82]

När de kom till stan, blev det en hemsk storm, nordöst. De lämnade stan, klockan två på eftermiddan. Mor hade om hon rått sig själv seglat hem på trekant, bara halva seglet. Men den ena av de gamla tog ner seglet. Och de tog sig inte längre än till Kurholmen. Och där satt de för natten och höll ekan. Vattnet höjde och höjde och höjde sig, så de kom att sitta i vatten. Mor hade en stickad matelasserad kjol, stubb, och andra kjolar utanpå, men de hade inte som nu – hela byxor – utan bara halva.

På morronen kom de och rodde, men de kunde inte landa, där de skulle utan fick ro ner till Pyestranden vid Garpen. Den ena gamla som var med hoppa i sjön och tog mot dem. Men den andra satt d ö d i ekan. Hon hade frusit ihjäl. Mor gick hem, men gamla Fia Johansson fick de leda hem. Den andra behövde de inte heller leda hem.

När mor kom in, var de efter barnmorskan. Händerna var förfrusna. De satte en mjölkbunke full av snö på täcket och sen la barnmorskan händerna i den. Det skulle dra ur frosten. Mor hade sår på händerna i många herrans år, så hon kunde inte baka, utan de hade en gammal, som knådade (deg) åt henne, för då knådade de stora tråg.

Ja, det var något. Jag var född 98, Oskar var född 1900 och Gustav var född 95. Så vi var små. Och vem blev inte glada, om inte vi, när mor kom. Det var något det (P-98).

Berätterskan förråder inte med en min eller ett tonfall, att hennes mor skulle ifrågasatt den äldre kvinnans auktoritet. Den var självklar.

Sälja fisk

Marknadssituationen i Karlskrona var i princip inte annorlunda än den tidigare undersökta handeln i Rönneby (Rosén 1974:96–118). Fångsterna var i regel för stora i förhållande till antalet köpare, dvs efterfrågan stod inte i proportion till utbudet. Utifrån detta förhållande får vi se följande exempelstudie.

För att försäkra sig om en bra plats på lördagen rodde och seglade kvinnor från Hasslö, Aspö och Tjurkö m fl öar dit redan på fredagskvällen under sommarhalvåret. "Vi jagade en plats från klockan tio på kvällen och gick sedan och drev där till morgonen" (P-92). Stadsbor som bodde i närheten av fisktorget uttryckte ibland missnöje över att få sin nattsömn störd av de pratande fiskarkvinnorna. Dessa hann förvisso också bli trötta, innan kommersen skulle börja och det gällde att vara pigg och alert.

Vintertid kunde de hyra in sig hos någon över fredagsnatten, exempelvis fiskargumman Thea och "Kakeljonsan" eller hos en varvsarbetarfamilj som flyttat från hemön.

Under 1930-talet ordnade staden numrerade platser sålda på drätselkammaren. Dessa lottades ut var tredje månad, och då var kön lång utanför dörren, innan den öppnades. Den som var först kunde köpa flera lotter, ta den bästa själv och sälja de övriga till dem som blivit utan (G-97; H-01).

Eftersom försäljningen var en lika viktig länk i fisket som själva fångsten och ansvaret till största delen hängde på kvinnan, måste hon ha nått en viss mognad för att klara av de psykiska och fysiska påfrestningarna. De flesta var noviser, när de som nygifta började saluföra fisk och sill. Men trots uppnådd status som fiskarhustru, var den första tiden många gånger prövande. Blotta tanken på de krav som ställdes blev för en del så avskräckande, att man hellre ville avstå från att gifta sig: "Min fästman lovade, att jag skulle slippa att sälja fisk, om jag bara gifte mig med honom. Vi var förlovade och hade ett barn, och det blev ett par år, innan vi gifte oss. – Men jag fick väl se på annat. Det gick ju inte, utan att jag också måste till stan" (S-98). I likhet med sina medsystrar kunde inte heller denna fiskarhustru undgå att bli försäljare.

Oftast blev det svärmodern, som introducerade sonhustrun på torget, eftersom de bodde i närheten av varandra. Hur upplärningen kunde gå till under 1920-talet, omtalar en fiskarhustru skrattande:

Jag var så dum. Min svärmor skulle lära mej. Första gången, jag var 23 år, gick jag och ställde upp min låda i första raden. Det var fyra rader på torget. Där stod en gammal från Aspö. Hon körde bort mej och lyfte ner min låda. Andra raden gjorde hon likadant. Tredje raden gjorde hon likadant. – Då sa Larsan, en gammal: Det är synd om henne. Då gick farmor (svärmor) till polisen och sa: De hade dän däkan från alla tre raderna. Då sa polisen, en ung polis: Stå nu här, låtsas inte om någonting. Lägg lämmar här på båten. Vi la lämmar på knobben. Där hade vi, Larsan och jag, det bra. Vi kunde ta varenda gubbe som kom. Det gick jättebra. (P-98).

Det tillhörde de äldre kvinnornas taktik att först vara avvaktande och se hur den unga hustrun klarade av det hela. "Klarade vi inte ut det, så gick hon emellan", säger en kvinna.

Det tog lite tid, innan min blyghet försvunnit. Farmor hade sin dotter med, och hon berättade alltid för mej hur mycket hon fick sälja. – En gång kom det en väldigt fin karl med gröna spetsbyxor till henne, och hon fick sälja många valar sill till honom. Hon blev så mallig. Men han skulle komma nästa dag och betala, sa han. Då bad jag till Gud, att han inte skulle komma igen. – Och jag blev bönhörd. Han kom aldrig. Hon fick aldrig se honom mer och inga pengar heller (P-98).

Fiskarhustrun ovan kom från ett strängt religiöst hem. Hennes mor hade givit henne följande råd, när hon gifte sig: "Vad du hör och vad du ser, så bara tig. Ingen ska kunna säga, att Kerstina Petters Ingeborg har sagt något."

Den hårda och till synes nästan omänskliga träningen, gjorde de unga kvinnorna till försäljerskor som oftast klarade av både hårdföra konkurrenter och motgångar som mötte under tröttande torgdagar. Ingeborg blev en bra försäljerska och god vän med sin svärmor: "De var som sammansvetsade", säger en grannkvinna:

Du tar dina kunder med ögonen, sa de. Men jag vet inte. Jag försökte vara rejäl, och det gick bra, och jag tyckte det var roligt på torget. Det var spännande.

Samtliga fiskarhustrur, som lämnat uppgifter om torget har betygat, att där var roligt och spännande. Det tyder på, att de måste ha upplevt ett starkt tävlingsmoment i sitt förehavande. Under lärlingstidens luttring inhämtade man tävlingsreglerna. Man visste vad som var tillåtet och otillåtet visavi kunder, myndighe-

ter och varandra. Man visste sin plats på torget. Den kunde vara allra längst ner, dit kunderna inte kom förrän de passerat aspöbornas rader av salubord. Aspökvinnorna försvarade sina platser i första hand verbalt men ibland även handgripligt. Försäljningsmetoderna varierade från att passivt vänta på kunden, söka ögonkontakt som i utsagan ovan, vinka och ropa – till att "värva". Att värva innebar att man sprang fram till presumtiva kunder, fattade i deras korg eller arm och försökte föra dem till sitt salubord. Mot torgdagens slut kunde man även besöka köpmansgårdarna för att sälja slumpen till bönder, som då var färdiga för hemresa efter sin torgdag. Metoderna användes i olika hög grad. Hur upprätthöll man då spelreglerna? Vilka gav man efter på?

Bland hasslökvinnorna ansågs det ofint att värva, och att ta kunder från varandra var helt förkastligt. Några anser, att de varit för blyga, inte nog framfusiga. En kvinna tycker, att man måste bry sig om varandra och inte göra som särskilt en fru, som "samtidigt som hon sålde till en kund, sprang och hämtade ytterligare en, för att hon inte unnade någon annan att sälja" (J-91).

I undersökningen av Ronneby fisktorg fann jag olika beteenden hos "Västringar och Östringar", som jag inte logiskt kunde förklara. När jag fann samma variationer på Karlskrona torg uppmärksammade jag, att man där kunde urskilja två försäljarkategorier bland kvinnorna: fiskarhustrur som saluförde hushållets egen produktion, och uppköpare, krämare, som helt eller delvis köpte varan.

Det var de senare som i Karlskrona uppvisade den aktivare och effektivare marknadsföringen. Tidigt på morgonen köpte de upp ett parti sill, så stort som de ansåg sig kunna sälja under dagen. Det betalades kontant vid torgdagens slut.

Uppköparna, dvs grossisterna, bestämde priset. Det blev inte klart förrän mitt på dagen. Efter detta rättade sig krämarna. I allmänhet "visste minutförsäljerskorna på torget på ett ungefär vad de rimligen kunde ta" och kom överens om ett pris gemensamt för dem alla. Det låg högst på morgonen och sjönk efter hand. Mot torgdagens slut kunde man frångå överenskommelsen för att snabbare få slutsålt och kunna bege sig hem. Detta bäddade för konflikter.

En intressant fråga är om det verkligen fanns någon skillnad mellan hasslö- och aspökrämarnas strategier och i så fall varför. Från Aspö kom nästan uteslutande krämare under denna period. Som vi redan sett kommunicerade de sin position i hierarkin på torget och lyckades behålla den så länge det fanns hyrda saluplatser. Enligt egna utsagor kunde de även senare komma över de bästa platserna genom att "vara fiffiga", köpa många platser, som lottades ut och behålla den bästa själv. Deras vokabulär och manér var hårdare, och deras handlingsmönster var enligt hasslöborna så annorlunda, att det inte går att beskriva. "Det var som om de var ett annat slags folk." "Aspöborna var inte så snälla, de var stygga emot mig, då jag fått sälja bra. De var avundsjuka."

Men hur såg aspökvinnorna på sina konkurrenter från Hasslö? En kvinnlig uppköpare, som stått på torget i över 50 år svarar:

> Vi stod över dem. Vi var duktigare försäljare. De stod alltid längst bort på torget, endast en stod vid Nocken (hörnet varifrån kunderna kom). På 30-talet var det svårt. Jag tjänade 3 kr om dagen, då jag stod på torget, det klarade jag familjen med – maken var sjuk (G-97).

I min nämnda studie av Ronneby fiskförsäljning kunde jag visa hur den ekonomiska krisen under 1930-talet förändrade försäljarnas beteenden. Yrkesfiskarnas antal minskade, men kvinnorna fortsatte sin försäljning på torget genom att bli uppköpare. "Västringarna" började då uppta "Östringarnas" aktivare affärsmetoder, men på ett mer modest sätt (jfr Vorre 1977).

Vilka taktiska metoder tillämpade hasslökvinnorna i motsvarande försäljarkategori? Man svarar att krämarna på Hasslö värvade kunder, men deras agerande var mera "mjukt och försynt". "Jag tyckte inte det var fint att springa och dra i kunder", säger en kvinna, "men jag fick också värva, särskilt mot slutet av dagen" (J-91).

Det visade sig också vid närmare förfrågningar, att det under 30-talet var få krämare på Hasslö. Medan det på Aspö sägs ha varit uteslutande krämare hade man på Hasslö oftast även fångst från den egna båten.

Det kan synas som om det varit mera rationellt ifall en eller ett par kvinnor hade växlat om att saluföra båtlagets fångst som ett parti, men det lät sig inte göras. En viss kooperation existerade i nödsituationer, exempelvis när en fiskarkvinna blivit sjuk. Då tog släktingar eller de övriga kvinnorna i båtlaget hand om fångsten och hjälptes åt att sälja den. Men att det inte blev full kompensation tyder följande yttrande på: "Vi hjälptes åt, så att de åtminstone fick något."

Kunderna gjorde också anspråk på en omfattande service. Man skulle rensa, filéa och bära hem större partier av sill för insaltning. "Småhandlare" fordrade ofta hjälp med transport av korgar och fisklådor. Två och två hjälptes man åt. Många berättar att deras mor sjöng, vart hon gick. Men även döttrarna sjöng: "När vi hade fått sälja lite var vi så glada och då sjöng vi. Vi kände oss fria, precis som luften. Men när det gick dåligt, var det inte så" (Å-01).

Ibland gick det så dåligt, att man inte hade kontanter utan fick borga till en kopp kaffe på "Svarta koppen", kaffestugan dit man gick för att få kaffe och en pannkaksbit med sylt för 25 öre. En del dagar gick man över med sillådorna till grossisterna, för att nästa dag fråga, om de fick något för dem. Det fanns uppköpare som svarade, att "sillen gick till Gullberna", vilket innebar, att de kastat den utför klipporna där. Men man poängterar, att det fanns uppköpare, som man kunde lita på, men de hade "inte så många gårdar och bilar".

Fiskarkvinnor från Hasslö samlade på kajen före hemfärden till ön. Foto omkring 1915. Privat ägo.

Vid stora fångster blev det snabba affärer vid kajen på morgonen. Man anser, att det var slumpartat, vem som fick sälja, och då kunde avund uppstå:

Vi kunde stå intill en båt som uppköparen tog mycket av, medan vi kanske den gången inte blev av med något. Det upplevde vi som förfärligt och vi försökte att förhandla oss till att få lämna. Men vi kunde ingenting göra (H-05).

Det förnekades att det uppstod avund, när någon av dem lyckats sälja särskilt bra. På torget kunde man påverka sin situation: "Vi visste ju, att där försökte var och en efter bästa förmåga att sälja. Det berodde ju på var och en" (H-05).

Under världskriget blev situationen förändrad. Då stod folk på kajerna och spanade ut mot fjärden för att se, när fiskarna kom. De var då efterlängtade och kunde känna sig betydelsefulla. Men för att upprätthålla ordningen och ha uppsikt över att ingen olaga handel försiggick, patrullerade poliser och ordnade köerna: "Hade man lite, fick man inte sälja till vem som helst. De var så konstiga då, folket" (P-98).

Hasslöbor betraktade fastlandsbor i allmänhet och makthavarna i Karlskrona i synnerhet med stor skepsis. Det var inte första gången man tyckte, att de "var konstiga" (jfr Månsson 1916/78:12). Men nu gick det för långt, när man inte en gång fick lägga undan lite sill åt en god vän och gammal kund:

Min mor hade tagit undan till en kund i en grepakorg. Då sa konstapeln: Vem har ni tagit undan det till? – Det ska jag ha med mig hem, sa hon. – Efter en stund kom han tillbaka: Berta, ta undan till mej, sa han. – Vi tar inte undan till någon, till varken den eller den. – Han stod och frestade henne (H-05).

Det var vanligt att hjälpa gamla kunder och även dem som stod långt bort i kön. De kunder, som då fick hjälp svek inte sedan. I denna ömsesidiga hjälp ingick också att man försåg sina stamkunder med sjöfågel och fisk genom leverans direkt till bostaden.

Minnena är brokiga liksom dagarna på torget. Man minns klarast de bästa och de svåraste. Det verkar som om de dagar, när det var alldeles omöjligt att sälja fisk, uppvägdes av den glädje man kände, när man tjänat några kronor: "Då klädde vi oss fina och gick upp på stan och köpte lite med oss hem till barnen. Man kun-

de gå till ett bageri och köpa en påse kakor för 50 öre" (Å-01).

Man tänkte också på de äldre, som inte längre orkade att vara med: "Jag brukade alltid försöka köpa var sin kaka till eftermiddagskaffet till mina svärföräldrar. De var så glada åt mig för det" (H-05).

Flertalet av de kvinnor, som här i egna utsagor skildrat fiskförsäljningen, blev fiskarhustrur och försäljerskor under 1920-talet. Det var en komplex marknadssituation med köpare av olika kategorier. Fiskarnas kvinnor kom från skilda öar men hade samma bakgrund och i stort samma problem därhemma med en väntande barnaskara. Alla möttes de på en plats för att var och en försöka sälja så mycket som möjligt och kunna återvända hem med nödvändiga bruksvaror och helst några kronor i kontanter.[83] När försäljningen gick dåligt, när de stått där i kyla, regn och blåst eller stickande het sol och förstod, att de måste forsla hem en ganska stor del av fångsten igen, kom varje försäljerska i en svår konfliktsituation. De försökte att undvika konflikter och de tränades i den sociala interaktionen att "hantera" människor. Det är förvånansvärt, att berättelserna från dessa svåra årtionden ändå inte är präglade av bitterhet och pessimism.

På frågan hur de upplevde den tiden, svarar de, att det var oerhört slitsamt. De var trötta, när lördagskvällen kom, och de såg fram mot söndagen, då de skulle få vila. Men det var en rolig tid.

Vad berodde det på? – En del kvinnor svarar, att de var unga, de var friska, de orkade. Allt var roligt. Andra lägger vikt vid att alla hade det svårt, och att de ekonomiska förhållandena var mycket likvärdiga. Samma svar blir det på frågan, om de inte ansåg det orättvist, att de tjänade så lite i förhållande till den långa och hårda arbetsdagen:

Näh, alla hade det likadant. Det var ingen åtskillnad. Men nu kan vi tycka det, när vi ser tillbaka. Nu när vi jämför med hur de unga har det idag.–

Vad tänkte ni när kunderna prutade på det förut låga priset?

Ja, det är klart, det ligger ju i människans natur, att få så mycket som möjligt. Många prutade i oförstånd och dem fick man inte rätta sig efter. De visste inte vilket arbete som låg bakom. Men många förstod det och tyckte synd om oss. Det finns de som ännu ringer till oss och hälsar på oss (H-05).

Hel och ren

De tvättade så att förkläden och de vita schaletterna, som de knöt under hakan var så vita, att de tindrade. De var så rena och fina, när de for till stan med fisk. Mor var så noga med sina träskor. Hon skurade dem så att de var så rena och fina (M-07).

Till söndagarna städades det särskilt noga. Mor skurade golvet i åttor, så att det sjöng (P-98).

I samtliga intervjuer som berör den tidigare generationens kvinnor berättar både män och kvinnor om hur noga deras mödrar var att "allt skulle vara ordentligt gjort, att det inte slarvades med någonting". Renlighet och ordentlighet var högt prioriterade dygder. Detta är naturligtvis inte specifikt för Hasslö utan återfinns i många kultursammanhang.[84] Men man kan ju fråga sig varför det var så framträdande på en liten ö i havsbandet, där sötvatten var en bristvara och hela familjens arbete krävdes i produktionen.

Golven skulle skuras varje lördagseftermiddag och sköljas väl. Springorna mellan golvtiljorna skulle vara fria från smuts. Man "satte skurtrasan i springorna och torkade". Det var särskilt viktigt vid vinterns torskfiske, när de frusna sjobborna[85] skulle tinas och golvet flöt av sjövatten. Torkade man inte upp och sköljde med färskvatten blev golvtiljorna blå. Men man måste skura med måtta menar en fiskare: "Mor skurade golvet så förskräckligt, att all tätning i springorna är borta, så det är golvdrag på vintern" (N-11). Om Fabian Månssons mormor (född i början av 1800-talet) berättas att hon kontrollerade sin dotters lördagsstädning genom att lägga sig på knä och blåsa längs golvspringorna för att se om det virvlade upp något damm. I så fall fick dottern göra om städningen (Ström 1948:30–32).

På samma noggranna sätt sköttes tvätten, sköljdes och klappades flera gånger för att luten skulle gå ur. "Gör det väl", sa mor, "annars får du göra om det." Detta gällde alla göromål, men det verkar som om kvinnorna ändå lade särskild vikt vid tvätt och rengöring av kläder och träskor, de korgar och kärl som använts till fisk och sill samt hemmets golv. "Varje gång vi varit i stan skurade vi korgarna. Vi doppade dem flera gånger i sjön, vände dem upp och ner och slog dem mot bryggan, så att fiskfjällen lossnade" (Å-01). Männen rengjorde båtarna.

Här fanns ett inre krav på att uppträda på ett "respektabelt sätt

som försäljerska". Även om man inte som sina mödrar klädde sig i vita förkläden och schaletter, var man mån om att vara "hel och ren". "Varje eftermiddag när vi kom hem från torget, måste vi ju tänka på att vi hade rena kläder till nästa dag. Hade vi barnen små, hade vi en gryta med tvätt på spisen varenda kväll (H-05). Man visste att det intryck man gav kunderna hade betydelse:

> Jag menar som så, jag för min del, att om jag kommer till en människa och ska handla något och hon är skitig, så får inte jag det behaget för grejorna, om det är något man ska äta... Jag tycker det är behagligare om man går till en människa som är ren och fin. Man har mycket mer behag för den människan (M-07).

En fiskare anser att det var väldigt viktigt att ha rena kläder, så att man inte luktade fisk. Hans erfarenhet var "att då vi kom direkt från fisket luktade vi ju och stadsborna vände sig bort och fnyste. Fiskevaror slår ju i kläderna något förfärligt. Det hjälpte inte att vara renlig, det gick nära på genom skinnet" (K-99). Kvinnorna försökte skydda sina kläder på 20-talet med grova förkläden. Dessa togs sedan av, man tvättade sig och bytte till och med kläder i båten, innan man gick upp i stadens affärer för att göra egna inköp. Både män och kvinnor var känsliga för stadsbornas minsta tecken på ett avståndstagande, att uppfattas "som om vi var ett sämre sorts folk".

Till bilden av kvinnornas försäljarroll på fisktorget kan fogas kravet från hälsovårdsnämndens sida. Reglementen vid 1800-talets slut berörde bl a hantering av fiskavfall och rengöring av salubord och skärbräden. Dessa krav tog man relativt lätt på både i Karlskrona och som jag visat särskilt i Ronneby, där flera försäljerskor inte kände till sådana bestämmelser. Jag tror därför inte att begreppet hel och ren kan ses som en påverkan varken från myndigheter eller förmedlad genom tjänstepigor eller fiskarkvinnornas kontakt med den urbana kulturen. Däremot signalerade 1800-talskvinnornas vita fräscha schaletter och renskurade träskor "prima vara", liksom 20-talets kvinnor med rena och hela fast lappade kläder signalerade sin status som "fattig men hederlig" fiskarkvinna.

Utöver den kommersiella funktionen i den allt hårdare konkurrensen på torget, där renligheten var en del av strategin, hade begreppet hel och ren också en ekonomisk betydelse i en vidare mening. I livsformen ingick att kunna hålla en låg konsumtionsnivå. Det gällde att reparera och laga: "Vi hade alla lappade kläder, särskilt hemma. Våra förkläden hade lapp, på lapp, på lapp" (Å-01). Det uppfattades knappast som nedsättande utan var kännetecken på flit och ordentlighet i motsats till lättja och slarv. Hel och ren hade något av en symbolladdning varmed man kunde höja sig över dem som av olika anledning inte förmådde leva upp till denna nivå. På min fråga om alla var lika ordentliga och om alla hem hade lika fejat och rent, blev svaren att visst fanns det skillnad, liksom det nog alltid varit. Denna skillnad låg emellertid inte mellan småbrukare och fiskare utan sägs ha haft helt individuella orsaker. Tveklöst framhåller man vikten av att hustrun kunde hushålla, dvs vara sparsam, ta till vara och återanvända genom att reparera och laga, sy om gamla kläder osv, ett hushållningsmönster vi känner som allmänt förekommande i 1920- och 30-talets Sverige (Åström 1986:66).

En ytterligare aspekt kan kanske anläggas på renlighetsivern. På samma sätt som extrastädning av hemmet inför dop, bröllop och begravning och årets stora högtider kan ses som markeringar av livets och kyrkoårets rites de passage, kan vi finna mera vardagliga riter i tidens kulturella organisation (jfr Ehn & Löfgren 1982:59). Lördagsskurandet blir då en rituell övergång mellan vardag och helg, arbete och vila. Likaså blir vårstädningen en övergångsrit mellan vinter och sommar, en ritualisering som väl faller samman med livsformen i övrigt, vilket också gäller bruket av s k "sommarkök". De som hade ett "stickerhus" var lyckligt lottade. Så kallades ett uthus eller utbygge, där man hade en murad ugn för brödbak och i övrigt använde som grovkök. Dit flyttade man ut med hushållsbestyr och oftast även med sovplatser, och stugan stod städad för besök. "Vi skulle inte hunnit med annars", säger en bondefiskardotter.

Binda och böta

Tillverkning och underhåll av fiskredskap var en viktig del av fiskarhushållets ekonomi och fordrade hela familjens medverkan. Garnbindningen var mest arbetskrävande och tidsödande. Detta gällde speciellt de stora och finmaskiga sillgarnen. De fabriksbundna garnen blev inte allmänna förrän efter första världs-

kriget. Även om man köpte själva slungan, "förde" man garnet själv eller överlät det till en äldre erfaren fiskare, som var särskilt skicklig att på rätt sätt fästa nätduken vid över- och undertelnen. Lax- och flundregarn fortsatte man att binda in på 20-talet: "Min man och jag band 7–8 flundregarn och 3–4 laxgarn på en vinter."

Sillgarnsbindningen kom att prägla barndomsåren. Det krävdes en lång motorisk träning för att kunna hantera bindnål och slungkavel. Inlärningen startade därför mycket tidigt och skedde under moderns tillsyn. Man fick börja med att "trä och hantera bindnålen" för att sedan gå över till att binda maskor på slungkaveln. Den verkliga träningen började vid 10-årsåldern, när man ansågs mogen för att kunna förfärdiga sitt första garn under en vinter. Både fiskaren och hans hustru band var sitt garn under en vintersäsong, men det var jämsides med andra löpande sysslor. Det fanns män som hann binda två garn, men då "gick fingrarna så fort, att man inte hann se nålen". Fabian Månsson hörde till dem som hade en "fenomenal färdighet" att böta och binda. Men man ansåg, att han fick en så stark aversion mot allt som påminde honom om bindnål och garnmaskor, att "han kunde inte förmås att bo i ett hus som var omgärdat med ett spjälat staket" (Ström 1948:38).

Eftersom garnet i färdigt skick mätte cirka 5 m i höjd och 40 m i längd, var det svårt att se slutet på arbetet. Föräldrarna gav därför barnen beting:

Vi fick ett tal som vi skulle binda varje dag. Vi hade 175 maskor på slungkaveln och så fick vi talet 10. Det betydde, att vi skulle binda 10 varv. Ett varv tog vanligen en timme. Efter 10 timmars arbete blev det alltså 10 varv. Sedan var vi lediga.

För att lätta upp det monotona och tålamodsprövande arbetet besökte barnen jämnåriga kamrater:

Vi sprang till varandra och band. Och då hade vi mat med oss, en brödskiva och hackekorv.

Det fanns också hem där mor i huset bjöd på mat. En fiskarhustru som kom från ett hem med 10 syskon och där hennes far kombinerade fiske med stenhuggning, berättar hur hon och en flickkamrat kom på idén att besöka ett par skolkamrater i en bondgård:

Vi knackade på och ställde oss med våra garnknyten bakom ryggen. – Vad vill ni ungar, skrek en barsk röst. Det var mor Maria. – Får vi vara här och binda idag? sa vi blygt. – Ja, gack in och sätt er. Hennes två pojkar, Oskar satt där och Jonas. Så band vi fast våra slungor i var sin pinne i soffan. Vi skulle binda 10 slungkavlar varje dag. Vid varenda satte jag fina märken, ullgarn i rött och grått. Så räknade vi dem: nu kommer den, – nu kommer den. Vi hade namn på dem allihop. Ibland var det namn på båtlaget, ibland var det pojknamn. Till slut hade vi 10.

Vi fick mat av deras mor. Hon ropade på oss: Vill ni ha mat ungar? Ja, sa vi litet tyst. Åh, så god mat hon hade. Jag glömmer aldrig rotmoset hon hade, och nyponsoppan, och hemmabakt bröd, som var så stort – och spicket fläsk. Så satt vi där och pratade med Oskar och Jonas. Två gånger i veckan gick vi dit och fick mat. De hade en rätt stor gård. De hade mjölk och mat och fläsk och allt möjligt. Och vi barn, vi var ju inte så gamla, när vi fick smak på det, så gick vi. Och snäll var hon, Maria. Jag glömmer aldrig i mitt liv det hemmabakta brödet med smör på och spickefläsket, då jäste vi. Vi hade ju inget sånt. På den tiden saltade vi en tunna torsk och en tunna sill och en tunna fläsk. Vi åt mest potatis och sill. Bröd fick vi också, så mycket vi ville (Å-01).

Efter att barnen suttit flitigt inne hela dagen hade en del av dem hunnit sitt beting, andra inte. Men när mor och far "vilade skumme" fick alla ledigt att gå ut. Öns små sötvattensamlingar "korrorna" var omtyckta lekplatser, då de frusit till:

Vi gick till morbrors korra. Där gjorde vi snurrekanor: en satt och tog emot oss, så vi snurrade flera varv. Vi hade så roligt.

I mitt hem fick vi låna varandras skridskor och vara ute en stund var. Pojkarna knöt på sig dom direkt på strumpsockorna. En del flickor hade kängor. Men det var vårt nöje att gå ut, när föräldrarna vilade skumme, tills de tände opp (Å-97).

Föräldraauktoriteten var stor och man ifrågasatte aldrig kravet på arbete, "fast det sved i ryggen ibland av stillasittandet". Man gick också tillbaka till det, utan tillsägelser, när skymningsstunden var förbi. Barnen höll till och med utkik:

Så fort det tändes i husen sprang vi in.

Var det tänt i husen, jaha, då var det in, det visste vi. Sen fick vi binda till vårt tal var färdigt – till klockan 10 ibland.

"Vi visste", "vi måste", "vi skulle", är svaren på frågor som ställts till dem om hur föräldrarna kunde motivera barnen till detta stillasittande arbete. Fick ni garnet ni band? "Ah, vi fick mat och klä-

der, och det var inte överdrivet det." Men de poängterar, att alla barn band. Som små barn vaknade de ofta vid att se och kanske också höra sin mor sitta och binda:

> Mor steg upp klockan fyra på morgonen och satte sig för att binda på sitt garn. Hon band alltid ett garn varje vinter. Dörren stod på glänt och då satt hon och sjungde: Morgonrodnad mig skall väcka... Och så band hon rännemaskor, maskorna rände och då fick hon spotta på maskan för annars kunde hon inte få det av kaveln. Då låg vi och sov, och far låg också och sov på morgonen, när han inte var ute (P-98).

Så här gjorde mor och så här skulle de också komma att göra. Men den generation som föddes längre in på 1900-talet behövde inte binda sillgarn för den egna produktionen. Man hade ändå lärt sig tekniken och kunde därmed reparera, böta garn. Och man hade genom garnbindningen lärt sig en grundläggande självdisciplin.

Ur det stora materialet av intervjuer har jag extraherat det som förefallit väsentligt i fiskarfamiljernas vardags- och arbetsliv. Med utgångspunkt från detta empiriska material söker jag finna strukturdrag som är konstanta eller har förändrats.

Fiskarens livsform i analytiskt perspektiv

I de tidiga fiskarböndernas livsform är det *familjen som kopplar samman lantbruket och fisket till en relativt självförsörjande enhet*. För fiskaren och hans hustru som vi mött i detta avsnitt är det *familjen som kopplar samman arbetet i fångstlag och försäljning*. I fångstlaget kan deltagarna inte sälja åt varandra (utom i undantagsfall), ty de definierar varandra som "de andra". Detta pekar på att mannen och hustrun utgör en basal enhet men av annan orsak än i fiskarbondehushållet. I fiskarfamiljen är det endast "vi" som kan anförtros att sälja fångsten, och det blir då hustrun som står närmast att utföra denna uppgift.

Därför blir familjen på ett nytt sätt en primär produktions- och reproduktionsenhet som är knuten till fångstlaget. Begreppet "familj" har alltså ändrat funktion som social organisationsform. Fiskarbondens familj var en i vidare bemärkelse självförsörjande enhet, medan fiskarhushållet är en produktions- och försäljningsenhet som ingår i det "större" fångstlaget.

Fångstlagets organisationsprinciper har däremot fiskaren gemensamt med fiskarbonden som framgått av empirin i avsnittet Fiskarfamilj och fångstlag. Karakteristiskt är att lagmedlemmarna sällan äger lika delar i båtar och redskap. Produktionsmedlen är ofta fördelade så, att en eller två äger både båt och redskap, någon äger enbart redskap och någon bidrar med enbart arbete. Därför får de som är både båt- och redskapsägare större part för att kunna reproducera sina produktionsmedel. Hur stor den parten skall vara ändras med randbetingelserna: teknologin, dess pris och reproduktionskostnader, förhållandet arbete—teknologi osv. Fastställandet av partsfördelningen är därför ett specifikt produktionssättsproblem som diskuteras bland fiskare och löses genom att den ägare som tar för stor part till sig och båten inte kan skaffa manskap. Därför sker utbyte av lagmedlemmar och därför är detta en mekanism som har sin plats i en logisk variant av enkel varuproduktion där alla inte äger lika stora delar av produktionsmedlen.

Av produktionsmedlen kostar sjöredskapen och särskilt sillgarnen ett avsevärt arbete. Inte endast vid nytillverkning utan även i kontinuerligt underhåll, eftersom de är starkt utsatta för skada, slitage och åldrande. Den som håller en lottkarl med garn är därför att betrakta som en producent (av garn) och han eller hon måste reproduceras, få en del av produktionen, dvs fångsten på garnen, för att böta, barka och ersätta dessa. Ett antal varianter av dylika relationer kan empiriskt urskiljas.

Barnen bidrar med arbetskraft i produktionen och bibringas kunskaper inom både fiskarbondens och fiskarens familjer, men för fiskaren blir det knappast fråga om någon generationsöverföring av produktionsmedlen.

När randbetingelserna i form av konkurrens och teknologikapplöpning kräver investering i allt dyrare båtar och redskap *flyttas begreppet "familj" till ytterligare en annan plats* i produktionssättet. *Det blir viktigt att äga hus att ställa i säkerhet för lån* och familjens privatekonomi blir genom borgensförbindelser till andra fiskarfamiljer indragen i ett nät av finansrelationer. När trålfisket kommer igång på allvar och säljorganisationer bildas är familjen inte längre en basal försäljnings- och produktionsenhet, hustrun kanske inte alls befattar sig med fisket, *men den är en viktig finansiell enhet.*

Strukturellt sett finner vi alltså tre principiellt olika varianter av "fiskarfamiljen". Den första bygger på det klassiska bondebruket

med jordbruk och boskapsskötsel till vilket läggs fisket som kompletterande näringsfång. Det är i hög grad en förrådshushållning där det gäller att tillvarata allt som produceras. Animalierna (kött, fläsk, fisk) bereds (konserveras) främst genom torkning och saltning. Hustruns dagsverke består i att själv utföra och där det är möjligt fördela till andra hushållsmedlemmar mängder av olika arbetsuppgifter.

Familjestrukturen är patriarkalisk. I egenskap av bonde har husfadern direkt beskydd av kungen och kan därför ge förmedlat försvar till hustru, barn och underlydande. Han har också ansvar för deras vandel. Därför tilldelas han bestraffningsrätt, dvs i realiteten skyldighet att i s k uppfostrande syfte utdela husaga.

I den andra familjevarianten är hustrun sysselsatt med transport och försäljning av fisk stor del av dagen. Ofta gäller detta fem dagar i veckan en stor del av året. Övrig tid är hon husmor med allt som det innebär. Men hon ser inte detta som två arbeten. I hennes tankevärld är det ett enda dagsverke. "Hade vi inte gjort det ena hade vi inte haft till det andra" brukar vara den lakoniska kommentaren. Familjen är en enhet som hålls samman av mannens och kvinnans dagsverken, trots att de mesta tiden befinner sig på skilda platser utanför hemmet. Det betyder närmast ekonomisk katastrof om familjen upplöses genom dödsfall, och en skilsmässa är otänkbar. Änkor och änkemän gifter snabbt om sig. I den officiella sfären är mannen familjens överhuvud men i hemmet förefaller förhållandet snarare vara det omvända.

Den tredje varianten av fiskarfamiljen där hustrun är enbart hemmafru och eventuellt har ett annat arbete, faller delvis utanför undersökningens tidsram men tendensen är tydlig. "Vi fick pengar på våra ärliga ansikten", säger fiskaren som tagit med sig sönerna för att låna kapital till ny båt. Familjen är viktig men på ett nytt sätt. Också nu är det nödvändigt att den hålls samman och en skilsmässa blir ödesdiger, men det sammanhänger med att familjens ekonomi ligger som säkerhet för båtens ekonomi. Lånet beviljas inte för att fiskaren och hans söner ser i yttre mening "ärliga ut", utan för att det tilltänkta båtlaget genom familjebaseringen (far och söner) blir en i flera avseenden stabil social organisationsform.

Än en gång skall vi se tillbaka i tiden till början av seklet och mellankrigstiden för att följa några av dem som inte blev yrkesfiskare.

När bonden får fisken av fiskarens korg; och fiskaren brödet med bondens försorg

Fiskarbönderna övergav vrakfisket när betingelserna för denna specifika livsformsvariant efterhand upphörde och de sökte efter ersättningsvillkor. Det tog sig bl a uttryck i att mångsysslerіet ökade bland dem som höll fast vid jorden. Arbetet organiserades annorlunda och gav en annan dygnsrytm, när fångstvaruproduktionen i form av nattligt vrakfiske inte längre präglade livsföringen. Eftersom den agrara sektorn samtidigt förminskats kan man säga att många förde ett slags torparliv med dagsverken utförda åt stenindustrin, om än med den skillnaden att man ägde den jord man brukade. Man lyckades genom det lilla jordbruket, inskärsfisket och stenhuggning hålla sig kvar på ön. Hasslöborna bedrev stenhuggning självständigt i den meningen att man "rådde" sig själv. "Man högg gatsten när det passade och med egna redskap. Var fjortonde dag kom bolagets mätare ut till Hasslö för att mäta upp och stämpla det antal sten man hade huggit, och när uträkningen var klar, delades pengarna ut. En 'riktig' stenhuggare måste göra ordentliga dagsverken för att komma upp till 35—40 kr för de fjorton dagarna", säger Oskar Karlsson som lärde sig yrket i ungdomen. Man högg mest under vintern och "man gick hemifrån i mörker och kom hem i mörker". Under sommaren då solen stekte i stenbrotten och gjorde det hårda arbetet än mer påfrestande varvades det på lämpligaste sätt med inskärsfiske och arbetet på åkern.

Under dessa förhållanden gick det inte att som tidigare foga in barnen i produktionsenheten — "familjebruket" — någon längre tid. Ungdomarna måste söka sig ut, en del så snart de konfirmerats. Kyrkobokföringen visar att kvinnorna, från att ha varit i majoritet på Hasslö, blir färre än männen under början av 1900-talet.[86] Flickor hade ofta lätt att få anställning som hembiträde i Karlskrona och större städer med sitt rykte att vara arbetsamma och ha små pretentioner. För pojkar med sina specialiserade kunskaper och intressen var arbetsmarknaden på annat sätt hårdare. De kunde gå till sjöss, några gick till skeppsgossekåren,[87] andra tog värvning vid kustartilleriet och flottan. Konkurrensen om lärlingsplatser vid manufakturer och annan verksamhet i Karlskrona var hård och lönerna låga. Detta gällde också för arbetstillfällena på ön. En väsentlig fråga var om man kunde bo

Jenny och Karl Petter Svenssons bröllopsfoto. Privat ägo.

hemma. Öns kommunikationer med fastlandet förbättrades när Karl Petter Svensson (f 1879) startade reguljär båttrafik till Karlskrona under 1920-talet. Från början fiskare från Hallarna, köpte han trålare, blev fiskuppköpare och grossist i Karlskrona. Han skaffade också en gård på Hasslö med 7–8 kor, hästar och åker som gav säd och potatis. "K P" hade stor familj men de olika företagsdelarna gav också många arbetstillfällen.

Ett annat exempel på hur företagsamhet utvecklas i det enkla varuproduktionssättet är Hasslö båtvarv som startades av Sven Olsson 1928. Det var ett familjeföretag med 15–20 anställda på 30-talet som tillverkade blekingsekor, kostrar och trålare samt reparerade och byggde om (se Berger 1985:175–178).

Som tidigare nämndes i avsnittet om hemmansklyvning bildades åter några större gårdar på Hasslö. På Lilla Horn drevs jordbruket av Johannes Olsson (f 1870) tillsammans med den äldre brodern Johan. Båda var ogifta, Johan skötte ladugården med boskapen, Johannes åkerbruket och hushållet. Dessutom slöjdade han. Alla mina gamla informanter från ön minns hur de som barn gick till Johannes för att få träskor och dennes förtjusning när de provat ut ett passande par. Virket till träskorna kom från alarna på hans strandmark och priset var en och femtio paret. Johannes tillverkade även åror och "hottestänger" (skaft till ljuster), råmaterialet till dem var klent granvirke som levererades av en bror på fastlandet. På gården fanns kvarn som drevs med motor och öns första plog med vändskiva. Med sina två oxar kunde Johannes plöja upp gammal ängsvall där de andra böndernas hästar inte orkade. "Han ville alltid slutföra ett uppdrag och kunde hålla på till mitt i natten och plöja i månsken", berättar Henning Svensson, "han var jämt igång." Johannes hottade gärna ål och hjälpte ibland till att bena sina sillgarn som fångstlagen tog med för att de arrenderade fiskeplatser på hans strand. "Sillpartier som inte avyttrats kom fiskarna upp med och dem övertog han till slumppriser och använde till gödsel" (L-22).

Johannes är närmast legendarisk på ön:

> Det var både barn, ungdomar och gamla som gick upp till honom. Han kunde ha bordsgäng på ett tjog ibland. – Vad gjorde de i gengäld? En del arbetade lite, en del inte. De som plockade sten fick lite lön. Där var de tills det blev bättre med arbete i stan (L-22).

Strävan att till varje pris klara sig själv och inte ligga till last är ett genomgående drag. En tid var Hasslö välförsett med små affärer,

"Johannes Olsson var jämt igång. Han ville alltid slutföra ett uppdrag och kunde hålla på till mitt i natten och plöja i månsken." Foto privat ägo från 1910-tal.

det fanns åtta-nio stycken, berättar Thure Holmberg. Ett par ägdes av änkor med minderåriga barn. En lanthandlare yttrade, att hade han bara sexton familjer som fasta kunder så klarade han sig.

Hasslöbor som av ålder, sjukdom eller andra omständigheter hade en marginell hushållsekonomi nämns sällan, däremot de som funnit en egen liten ekonomisk nisch att klamra sig fast i brukar bli ihågkomna. Det talas om någon som bakade matbröd och sålde, en annan kringlor och skorpor. Det fanns kvinnor som sydde kläder, segel, kardade ull, spann garn, stickade strumpor och vantar eller vävde trasmattor på beställning. Ytterligare en annan "tillverkade de vackraste brudkronor av pappersblommor".

En analys av sätten att försörja sig på skulle visa ett antal varianter och undervarianter av enkel varuproduktion. För vår undersökning av yrkesfiskarnas möjligheter att reproducera sin livsformsvariant är den mest intressanta aspekten att ön kommer att utgöra ett allt effektivare "bakland" för en alltmer specialiserad yrkesutövning.

Innan vi lämnar själva arbetslivet för att från en kulturell synvinkel skärskåda hasslöbornas liv, måste vi emellertid ta upp en ytterst betydelsefull del av livsformens ideologiska sida som gång på gång glimtat fram i citaten men ej analyserats. Det gäller vilket innehåll som läggs i begreppet arbete. Informanternas livsberättelser är fyllda av arbetsskildringar men själva säger de mycket sällan att de arbetar. De vrok, stack krokar, högg sten, seglade, rodde, stod på torget, benade, bykte, band garn, bötte garn etc. Arbetade gjorde man om man var anställd, t ex på Örlogsvarvet. Närmast skall vi undersöka vad några män och kvinnor på Hasslö egentligen menade med "att arbeta".

Arbetets innehåll

Det är först i konfrontationen med andra livsformer som man är i stånd att värdera sin egen. Hur hasslöbon uppfattade sin livsform berodde alltså på i vilken kontrast den stod till andra livsformer han kom i kontakt med, och på vilket sätt den eller de livsformerna framträdde, tolkade i hans egen föreställningsvärld.

Hasslöborna kom som nämnts tidigt i kontakt med stenindu-

stri och militärt befästningsarbete, dock ej direkt på hemön. Något senare blev det arbetstillfällen på Örlogsvarvet och vid kustartilleriet. Under 1920-talet pendlade ett femtiotal öbor i delvis samägda motorbåtar. Flera slutade dock efter längre eller kortare tid och gick tillbaka till fisket. När jag frågade några av dem varför de föredrog att vara fiskare framför att få en jämn dagsförtjänst, fick jag till svar de vanliga stereotyperna: det var friheten, jag älskade havet eller min dröm har alltid varit havet. Men en äldre fiskare säger att han grubblat över varför han inte fortsatte med varvsarbetet. Han resonerade så här:

> På ett sätt kunde jag inte haft det bättre. Så länge vintern varade gick det bra, men när det började lida mot vårdag, var det nästan lögn. Se havet! — Många säger, att de älskar havet. Vad betyder det? —
> — Det var ett friskt jobb. Ett fritt jobb. Man hade ingen över sig. Ville man göra det eller det, så var det så. På Varvet var det tvånget. När jag gick in genom varvsporten på morron, slapp jag inte ut förrän på eftermiddagen. Jag kände mig fången. Men det är klart, att visst var vi som fiskare tvingade att gå ut på havet i alla sorters väder, om vi ville leva, men vi kände oss fria, för vi hade ingen över oss (K-99).

Genom oppositionerna fri/fången i betydelsen självständig/osjälvständig försöker fiskaren klargöra, hur han erfarit skillnaden i de olika arbetssituationerna. Främst ligger tydligen konflikten i att inte själv få ta hela och fulla ansvaret för arbetsprocessen. Känslan av ofrihet kopplas inte här till att tiden blir inrutad eller att arbetsdagen, inklusive resor till och från hemmet alltid översteg tolv timmar. Å andra sidan gav en militär arbetsplats med stängsel och bevakning en extra ofrihetskänsla även åt civilanställda, och den fysiska arbetsmiljön kunde säkert vara påfrestande. — Tvånget att i fisket arbeta för uppehället uppfattades inte som tvång utan vändes i en frihetsupplevelse, när man själv fick ta beslut och ansvar.

En annan fiskare hävdar med bestämdhet att det är friheten som skänker arbetet i fisket dess värde. "Det är många fiskare som varit vid kronan och vad jag kan säga inte gjort någonting utan stått i ett förråd och lämnat ut lite." Och han tillägger som en självklarhet: "Det gick inte, de kom tillbaka till oss ändå!" (K-97)

En tredje fiskare berättar spontant och livfullt, att han varit sjöman på Johnsonlinjen innan han gifte sig. Där hade han trivts bra: "Det var en fin skola, där lärde man sig disciplin." Sedan dess

hade han varit fiskare utom de tre år han hade varit på KA 2. Till en början hade han kört militärens båtar, sedan blev han maskinskötare. Han betonar att han aldrig har haft det så bra och att han tjänade bra. Men på våren då han såg måsarna över havet och hörde motorernas dunk, längtade han ut – bort från stan. Han gillade inte heller arbetsförhållandena. Han tyckte, att han stal pengar från staten, trots att han arbetade för två, att hans arbetskamrater saknade arbetsmoral, att de saknade ansvar, att de arbetade för lite och att de inte hade något ansvar för varken båtar eller maskiner. – Snart insåg han, att de hade blivit så förstörda, att de fann tillvaron där helt normal. Och själv började han märka, att hans armmuskler höll på att försvinna. Han hade blivit som en mjuk slaskig trasa, ett paket som inte behövde tänka – andra tänkte åt honom. Men då vaknade han en dag och fann en sådan vantrivsel med sin tillvaro, som han tyckte var utan mål och mening, att han gick och sa upp sig. – "Men tänk på pensionen", sa översten. – "Näh, det gör jag inte", sa jag. "Jag har alltid arbetat och vill göra det utan att tänka på pensionen" (F-29).

Man kan se fiskarens berättelse som en legitimering av beslutet att återvända till fisket. Men det är också en intressant skildring av hur han upplevde förhållandena på sin arbetsplats. Den röjer den syn han har på och det värde han lägger i sitt eget arbete som fiskare. Vilka var de positiva sidorna med lönearbetet och vad vantrivdes han med?

Den goda förtjänsten och den trygga anställningen var det positiva. De yttre livsvillkoren var alltså uppfyllda i stort, men som vi sett är det inte tillräckligt. I fiskarens arbetsbegrepp ingår att det skall vara ett fysiskt arbete, gärna hårt, som skall ge god förtjänst. Men förtjänsten relaterades inte till arbetstidens längd i timmar och minuter, snarare till arbetspass som när en kvinna kommenterade sin dagsförtjänst på följande sätt: "För det har mannen varit ute för natten och jag stått här för dagen."

I fiskarens livsform ligger som ett inre funktionskrav att själv besluta och själv ta ansvar för sina handlingar, att hålla båtar och redskap i skick och att slutföra ett arbetsbeting. Lojalitet mot produktionsenheten är självskriven både när man ser till båtlag och familj. Anställningen vid KA 2 ger en i grund annorlunda strukturerad livsform, som kräver andra lojaliteter, vilket genast bäddar för konflikt.

Den yttrade sig främst i en känsla av att inte göra skäl för lönen.

Känslan av att göra rätt för sig skulle erfaras så att säga både fysiskt och psykiskt: att få ta eget initiativ och ansvar, att känna den egna kraften gav arbetet ett värde i sig. När han inte upplevde den tillfredsställelsen blev tillvaron utan mening och mål. Då diskrepansen mellan arbetsbegrepp och arbetssituation blev outhärdlig, återvände han till fisket. Där fann han samstämmighet mellan sin syn på arbetet och de faktiska arbetsförhållandena, och där fann han gemenskap med människor i samma livsform, med vilka han kunde "tala samma språk".

Kvinnornas syn på sitt arbete visade arbetsbegreppet från en annan sida. Från början utgick jag från att jag skulle finna stora kontraster mellan arbetet i hemmet och i torghandelns offentliga sfär. Och visst fann jag kontraster, men ej ifråga om arbetsbegreppet. Samtliga kvinnor som själva stått på fisktorget svarade eftertryckligt och ibland en smula förtrytsamt på min obetänksamma fråga om vilket arbete, som kom i främsta rummet, att det gjorde skötseln av hem och barn, och torgförsäljningen –

> ja, det hörde till yrket, så det måste vi ju göra, men vi skötte det samtidigt. Det hördet till familjen, det gick inte att skilja på. For man inte till stan och klarade ut det, hade man inte fått till varken det ena eller det andra (H-0).

Detta säger oss något mycket väsentligt beträffande den inre strukturen i denna livsform: I sin föreställningsvärld differentierar man inte olika verksamheter utan man lever i och för arbetet och när man inte arbetar vilar man. I kvinnornas värld existerade inte ledighet och fritid som realiteter, och man tänkte inte ens i de termerna. Var kvinnornas arbetsfyllda liv determinerat av en arbetsmoral byggd på folklig praxis eller pliktmoralen från den lutherska ideologin? Eller arbetade man halvt ihjäl sig för att det var en hederskodex att vara arbetsam? Frågorna kan knappast ställas så. Pliktbegreppet var likt en vandringsstav man stödde sig på, när vägen kändes tung, men arbetet var en tvingande nödvändighet. Det var livsformens villkor som man så att säga översatte till ett inre tvång, förstärkt av övertygelsen, att det också var Gudi behagligt.

Livet på Hasslö

Familjen som symbol

I gamla hasslöbors berättelser om livet på ön förekommer ofta utsagan "vi var som en familj". Det kan tolkas som pensionärens nostalgiska gemenskapslängtan på en ö, där "folk inte längre har tid att prata med varandra, utan sticker som råkor hit och dit". Mot detta talar att många informanter har visat en enastående förmåga att kunna skilja mellan hur de kände då och i talande stund. Stereotypa utsagor som "det var bättre" respektive "sämre förr" har som regel provocerats av intervjuarens felställda frågor. Däremot tänker de hela tiden i polariteten "nu – då", de kontrasterar, jämför och värderar, något som vi måste vara medvetna om.

Kan de mena att alla kände sig som medlemmar i en stor familj? Nej, de menar nog precis det de säger: "Vi *var* som en familj." Bilden av familjen tycks illustrera gemenskapskänslan och är vad Sherry Ortner kallar en nyckelsymbol, ett samlevnadsideal (Ortner 1973). De hade nämligen en stark känsla för sin egen familj och släkt. Alla gamla hasslöbor har nästan utan undantag tillbringat sin barndom bland många syskon inom en liten stugas begränsade yta. Mycket tidigt nöttes de elementära reglerna för mänsklig samlevnad in, att lära skyldigheterna de hade mot de andra i familjen men samtidigt att ta vara på sina rättigheter. Denna inställning hindrade inte att konflikter kunde uppstå och att de kunde bli ovänner och t o m gå till handgripligheter.

En ö är definitionsmässigt ett väl avgränsat område, och när Hasslös befolkning på fyrtio år ökar med cirka 325 personer[88] får analogin med familjen i den trånga stugan en viss relevans. Man kan invända, att exempelvis en av Karlskronas små öar kunde hysa mångdubbelt flera människor, men detta har inte med fysisk befolkningstäthet att göra. Den livsform som Hasslö uppvisar kräver en social interaktion av "familjära mått".

Det sociala landskapet

De flesta på ön var på olika sätt beroende av varandra och därför var kunskap om dess inbyggare högt rangordnad. Kartläggning av den sociala strukturen tog sig uttryck i oändliga diskussioner om personer och deras genealogier. Människor var (och är) det i särklass intressantaste samtalsämnet och de knöts till händelser och platser.

Släktstrukturen är osynlig men utgör stommen i vad vi kan kalla tankevärldens karta över det sociala landskapet. Denna försågs med orienteringsmärken för att man snabbt skulle hitta rätt i det täta nätverket av sociala relationer. Som nämnts hade namnskicket, som på intet sätt är unikt för Hasslö en viktig funktion för identifieringen av släktskapsrelationer. Delvis var det nödvändigt, eftersom namnen var likalydande. I vissa fall hade släktskapsbeteckningen fyra generationers djup som i "Petter-Mattsa-Svennens-Oskar". "Kerstina-Petters-Ingeborg" omtalar endast föräldrarnas namn, vilket var tillräckligt, eftersom endast denna namnkombination fanns. Som orienteringsmärken tjänade också smek- och öknamn eller geografisk härkomst som t ex Listerby-Ola. Den senare var inflyttad, men även barnen erhöll faderns födelseort som prefix framför sina förnamn.

På detta sätt kartlades öns sociala landskap och kunskapen skapade en säkerhet om samhällsmedlemmarnas tillskrivna status. Man visste i vilken by och till vems hushåll varje öbo hörde, och genom släktrelationer fick man ytterligare fakta. Deras egendomar i jord, boskap, hästar och sjöredskap kände man till, och de personliga kvalifikationerna i egenskap av husmor, försäljerska och fiskare fick man kännedom om genom egna och andras erfarenheter. Information om ett avvikande beteende, osämja, stöld etc förmedlades snabbt. Ensamstående kvinnor vandrade runt till släktingar med sin strumpstickning och "berättade dagens nyheter".

Den sociala kartbilden hade betydelse för livsformens bestånd på särskilt två sätt. Dels skapade öborna genom samtalsstoffet sin gemensamma historia i vilken nutid och förfluten tid bands samman med bilder av individers livsöden, dels skaffade de sig vägledning i den sociala interaktionen.

Gemenskapens villkor

Hasslöbornas föreställning om gemenskapens villkor innefattades delvis i ordspråket: "Du ska inte knyta handen så hårt, det har du ingen nytta av." En fiskarhustru berättar, att hennes svärmor inpräntade detta, när hon skulle läras upp till försäljerska, och det hade hon trott på. "Vi fick alltid handla så, att vi hade någon nytta av det", tillade hon.

Den kulturella regelns innebörd var generositet i vid bemärkelse. Dess krav var att man tveklöst skulle "ställa upp", vara till tröst och stöd för sin nästa i livets alla skiften och man gjorde det i vetskap om, att man när som helst själv kunde bli beroende av andras hjälp och välvilja. Man byggde upp en fond av innestående fordringar, en goodwill av vänskap, tacksamhet, hjälpsamhet och frikostighet (jfr Alsmark 1979:212; Kjellman 1979:131). Det är ett välkänt handlingsmönster, möjligen är det ovanligt, att det utilistiska motivet erkänns så självklart och troskyldigt, men man behövde inte hyckla. Bland hasslöborna var det en självklarhet att handla på detta sätt. Visserligen var man tolerant, men oginhet och snålhet accepterades inte.

Den sociala väven i detta samhälle blev finmaskig. Man kan tänka sig hur trådar av olika sociala relationer löpte kors och tvärs. Med familjen som grundorganisation i både fiskarbondens och fiskarens livsform anknöt som vi sett olika arbetslag med släkt- och grannrelationer i byn eller närmaste grannby. Genom den patrifokala bosättningen utökades släktförgreningarna till andra byar och interaktionen mellan människorna kom med tiden att gälla praktiskt taget hela ön, om än i olika omfattning.

Om man vidgar begreppet generositet, innefattas i det också att på olika sätt visa sig som medlem i en familj. Symboliskt uttrycks det i språket genom att man inflikar: bror lille. Det är ett språkbruk som enligt en fiskare i Kuggeboda är unikt för Hasslö: "De är så sammanhållna, så hemskt mycket. Det är inte annat än bror och bror och bror lille. Det säger de inte på Aspö, inte på de andra öarna heller som Sturkö, inte heller på Tjurkö. Det är bara på Hasslö" (P-96). Kvinnorna och särskilt de äldre, inflikar i stället för du: kära, söta.

Det förhållandet att kaffebjudning inte förekom och kafferep var ett okänt begrepp orsakade missförstånd vid första intervjun, men klarades snart upp. "Vi bjöd på kaffe, när det kom någon."

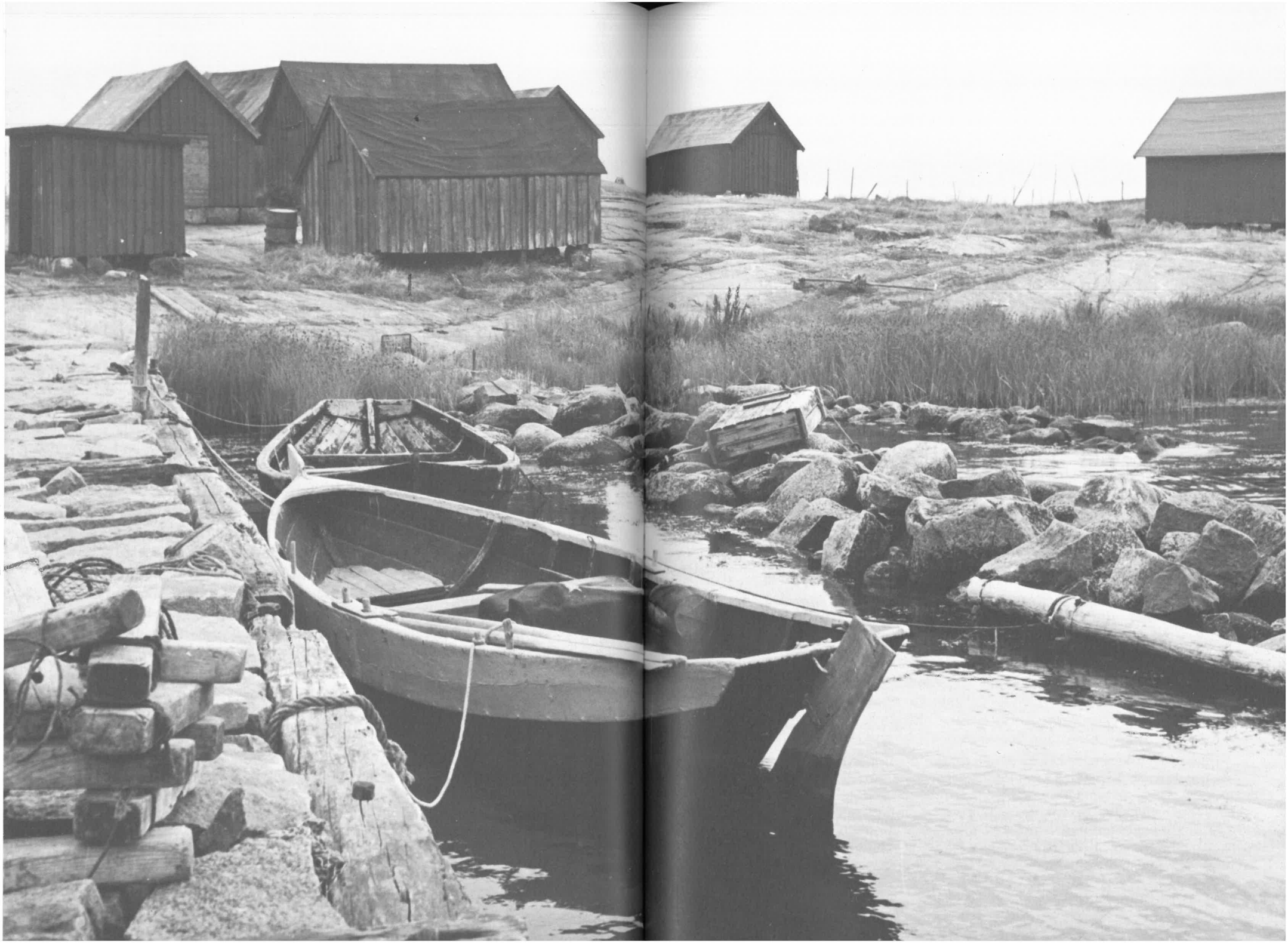
Till den kulturella repertoaren hörde att oinviterad gå på besök. Arbetsbördan gjorde, att det inte blev så ofta för kvinnornas del, men någon måndag kunde man stjäla sig till en liten pratstund. Under veckan träffades man båtlagsvis och på fisktorget kunde man även få sitt behov av kontakter och information tillfredsställt. Söndagseftermiddagen var reserverad för besök hos föräldraparen.

Männens sfär rymde flera möjligheter till samvaro. Förutom "gemenskap mellan två relingar" inom båtlaget, där umgänget var en tvingande nödvändighet, träffades man också mera informellt. Nere vid olika tilläggningsplatser som Hallarna, Garpen, Pyestranden och Hornbryggorna blev det naturliga tillfällen till pratstunder, eftersom de flesta av aktiviteterna kring redskap och båtar försiggick där. Det fanns ett behov av att träffa andra båtlag för att få kunskap om fångstresultat, fiskeplatser och händelser kring fisket. Fiskarkvinnorna var också goda förmedlare av sådana nyheter. De försökte snappa upp all information de kunde få och vidarebefordra den till sina män. – Under sommarhalvåret utgjorde lördagseftermiddagen och för den yngre generationen söndagsförmiddagen de tidpunkter då tilläggsplatserna blev mötesrum.

Vinterkvällarnas samvaro i hemmen upphörde under 1920-talet. "Tiden räckte inte till", säger man. Vad jag har förstått hade den inte heller samma funktion som tidigare, nämligen att informera, diskutera, tolka, förstå och vidareföra erfarenheter, kunskaper och supranormala upplevelser. Men de fiskare, som nu är gamla, hade som pojkar och ynglingar deltagit. Hemmen hölls öppna och vem som så önskade kunde bara ta av sig träskorna, leta sig fram till dörrhandtaget och gå in, tyst sätta sig att lyssa och lika omärkligt ibland smyga sig ut igen efter en stund:

10–20 stycken kunde samlas i husen. De som inte fick plats på stolar och soffor, satt på golvet. Det fanns gubbar som kunde berätta. Måns Söwa där nere, han kunde berätta han, om allt gammalt, om spöken och så mycket som fanns. – Nere på Slätten var vi ofta. Den gamle var så snäll, hon var lite sur och satt i en stol och rökte pipa, men hon körde aldrig ut oss. De pratade om spöken, så vi pojkar var så uppskrämda, när vi skulle

Båtkås på Hallarna med blekingsekor. Den närmaste båten är försedd med motor. På stenbryggan ligger en trave kobbar. Foto Nils J Nilsson. Blekinge läns museum, Karlskrona.

gå hem, att vi tog fel träskor i mörkret och fick springa tillbaka nästa morgon och byta rätt (H-95;K-99).

Folktron traderades främst av männen och bland de äldre fanns specialister, som hade särskilt stora fonder av folktroföreställningar att ösa ur. När de gått ur tiden, förändrades mycket, säger man på ön. De tekniska innovationerna gjorde många gamla kunskaper överflödiga och de lämpades så att säga överbord av den yngre generationen. Vidareförandet av detta kulturarv stannade inom vissa familjer. I hem där man hade frireligiös anknytning sökte man medvetet att undanträngа den gamla tron på "spöken". Ett par, tre generationer tidigare hade samvaron om kvällarna ofta varit forum för religiösa spörsmål i striden mellan de "renläriga" och "villoandarna".[89]

Ritualiserade gemenskapsformer

I gemenskapens villkor ingick det också ritualiserade former, som synliggjorde denna gemenskap. Dit hörde de övergångsriter som markerar individens förflyttning från en status till en annan vid t ex födelse, bröllop och begravning. Beteckningen övergångsrit kan vidgas till att omfatta även riter vid årscykelns växlingar, som bl a har till syfte att ge hållpunkter för människans tidmätning.[90]

Nyåret hade en framträdande plats, då man tog tydor för att få veta hur det kommande året skulle bli och det fanns de som gick årsgång.[91] Men detta hörde till en tidigare generation och till vinterkvällarnas historieberättande. De kollektiva institutioner, som fortfarande levde vidare och som i sig uttryckte vissa värderingar, kan det däremot vara skäl att granska lite närmare.

Ungdomens nyårsfest började i allmänhet kvällen före nyårsafton med att baka "nötter":

Vi gick till dem som hade kokspis. I mitt föräldrahem, kom de och frågade, om de fick baka, när jag var liten, för det var fullt överallt. Det fick de och far satt oppe om natten och bakte (gräddade) åt dom.

Var och en av flickorna hade med sig ett par kilo vetemjöl, smör och socker samt kardemumma, om man hade. Nötterna var hasselnötstora, som pekfingernageln. Och söta – hade man börjat äta dom, kunde man inte bege dom. Det var någonting fruktansvärt gott.

Flickorna knådade degen, men vi karvade nötterna. Vi pojkar hade brännvin med och det hände att någon flicka också tog sig ett glas. För det mesta gick hela natten, för det blev ju en faslig massa nötter. På nyårsaftons morgon hade de stora påsar, när de gick hem, så de hade att äta långt fram (K-94).

På nyårsafton väntade man besök i stugorna, särskilt förväntansfulla var familjens giftasvuxna döttrar. Vi tolvtiden knackade det på rutan och utanför stod ynglingar och frågade, om de fick skjuta ut det gamla året. Vid jakande svar avlossade de skott i luften med sina jaktgevär, varefter de bjöds på "nötter" och kanske brännvin.

Det var kvällen när skotten genljöd över ön, "när det skulle bli slagsmål och krutstänkta ansikten och trasiga händer av alla de söndersprungna gevären och pistolerna. Men det skulle bli bröllop på hösten efter den här friarenattens avtal och löften"(Månsson 1916/78).

På nyårsdagens förmiddag vandrade ungdomsgänget åter runt och sköt in det nya året och trakterades på samma sätt. Det sägs att en gång skar en kvinna siktebröd och gav ungdomarna, med ursäkt, att hon inga nötter hade. "Men hon var lite rävaktig och ryktet spred sig, så att nästa år fick hon inga som sköt in det nya året." Kvinnan ansågs ha frångått ritualen.

En önskan var vid samtliga års- och livsritualer, att så många som möjligt mötte upp och att man återgäldade uppvaktningen med sedvanlig traktering: "Ju flera som kom, ju bättre tyckte vi det var. Vi tyckte om det", säger en fiskarhustru. Nyårsfirandet var framförallt ungdomens fest, men föräldrarna fann det förenat med social prestige att få många besök, även om man hade sina döttrar bortgifta.

Under julens mellandagar gjorde särskilt männen grannvisiter. Man tittade in, blev bjuden på en sup och som tilltugg skar man en bit av det kokta grishuvudet, som stod framme. Men nötterna var tydligen eftertraktade, kanske togs de också som en förevändning för visiter. "Barn och gubbar sprang i husen och frågade: 'Har ni några nötter?' En del gubbar var rent tokiga i dem. Silversven sprang i snön i sina vita strumpor och tiggde nötter."

Nötterna skulle helst räcka till tjugonde dag Knut, då man "sopade ut julen". Den kvällen försiggick en ritual med en mångtydig innebörd som säger något intressant om hasslökulturen.

En hel vecka före tjugondag Knut rustades det i hemmen. Man började gå samman för att komma överens om kläder och masker. Brännvin och vin skaffades hem för att ha som traktering och nötter, kaksocker till barnen. – Maskerna tillverkades mest av gamla strumpor som syddes ihop och träddes över huvut. Man klippte hål för ögon och mun. Sedan sotades och målades masken med kritor. Man sotade runt ögonen – det kunde vara en del som hade mycket vackra ögon – ja, det kunde vara svårt – man ville ju dölja så mycket som möjligt, det var viktigt. Och vi tävlade om att ha den finaste masken. – Pojkarna klädde ut sig till flickor och flickorna försökte klä sig med mycket kläder, så de såg ut som kraftiga pojkar. Vi lånade varandras kläder och vände gamla kläder in och ut. En del karlar stoppade upp sig så de fick både bröst och stor mage, som om de varit i grossess. Skor, träskor och stövlar måste man ha på fötterna och det var särskilt viktigt att dölja händerna med vantar. – Sopkvasten på vår tid var en eneruska och den skulle vara kraftig upptill med lite knölar på stammen, skaftet, ifall man skulle komma ihop sig med någon, så man kunde freda sig.

Barnen började springa, innan det blev mörkt, sedan blev de ju rädda för sig själva. Men det var många föräldrar som följde med sina barn till grannhusen. Frampå kvällen började ungdomen och i åldern upp till 40–50 år att gå. Man gick 3–4 stycken tillsammans. Men bäst resultat fick man om man var bara två. För det var dels på det viset att soparna kunde komma ihop sig i gängen och dels blev vi inte insläppta om vi var för många. Ju senare på natten det blev, ju flera blev det som samlades och gick samman. Man gick gärna i par, fästfolk, och många träffade andra som var ute, det brådde sig på hur man trivdes ihop. En sån kväll var det ju alltid tillfälle att gå till sides om vägen.

Vi gick från vårt håll ner på Hallarna och uppåt Horn. I regel bytte vi ställen för att se andras. Det var en by vi aldrig gick till, Johannesas var ju vidskeplig och trodde på otyg och fanken, och dit vågade ju ingen – och de andre – nej, dit gick vi inte alls. Och alla öppnade inte. Det var sällan skollärare eller myndighetspersoner öppnade, nej, nej, de öppnade inte för de hade alltid något –– de hade kommit på kant med någon.

När vi kommit in i ett hus började vi sopa. Vi hade teckenspråk och mummel. Många passade på att liksom fria till flickor i husen, det de inte djärvdes, när de såg vem det var. Vi blev bjudna på brännvin och vin och de som var i huset försökte lista ut vem det var på ett fint vis, utan att riva av dem kläder eller något sånt. Det var som regel sällsynt. De höll det för ofint. Men de skojade med oss. "Hur har du ställt till dej?" sa de till den som hade stor mage.

En del var lite rädda för att sitta själva, för det var ju lite otrevligt, när det kom utklätt folk och man visste inte vad de skulle hitta på, så därför gick man och samlades i något hus. Var det någon som burit sig dumt åt kunde de få sig ett tjuvnyp. Ja, det är hemskt, men det är sant, det var en kommunalgubbe, han hade lagt sig precis när de kom och de bar ut honom och slängde honom i kodyngan. Han var lite orättvis mot vissa, men det hände på 30-talet, före kriget. Jo, det fanns ju alltid folk i byarna, de kunde ha ont av ungdom och ha lite förtal för sig. Jag vet, att på ett

ställe tog de deras vagn och drog runt huset, och många var de, men de tog inte sönder den. – Så det var lite rättskipning också i samband, så var det någon som... kunde han få sig en knäpp. Det visste de om – folk som hade dåligt samvete, om man säger, tog in vad de hade löst ute den kvällen. Och det gör de ännu (N-24).

Den danske etnologen Carsten Bregenhøj har studerat Helligtrekongersløb på Agersø utanför Själlands västkust. Traditionen försiggår där på trettondagsafton (5/1) och har stora formella och strukturella likheter med "att sopa ut julen".[92] Knutsupptågens på Hasslö ålder och utbredning är tills vidare en öppen fråga. De har förekommit på Aspö och informanter där antar, att de varit vanliga i östra skärgården.

Att Hasslös ungdomar tacksamt utnyttjade varje tillfälle för samvaro där lite nöje, skämt och traktering kunde bjudas, är lätt att förstå. Men funktionen var även en annan som ligger mera dold. Vi får allt svårare att föreställa oss, vartefter åren går, hur det i realiteten var att leva hasslölivet, trots att informanterna som själva varit med, gör sitt bästa att förmedla sina erfarenheter. Ett genomgående drag är emellertid att de nästan aldrig klagar eller känner självömkan. Skildringen tenderar därför att ge en idyllisk bild av hasslölivet och mycket kan sägas om detta liv, men knappast att det var idylliskt. Det kunde istället vara oerhört påfrestande för dem som bröt mot de vedertagna sociala spelreglerna antingen i ungdomligt oförstånd eller för att de som inflyttade hade med sig något annorlunda värderingar i sitt kulturella bagage. Den täta interaktionen och insynen i varandras privatliv gjorde att vissa tankar och känslor inte heller kunde anförtros åt någon, utom möjligen Gud. De som gick till sjöss eller emigrerade hade ofta både arbetsbristen och det sociala trycket som drivkraft. De som stannade på ön behövde kanske ibland få utlopp för uppdämda känslor, vare sig de nu var fyllda av kärlek, hämndbegär, nyfikenhet eller något annat. Då var knutstraditionen en rituellt legaliserad säkerhetsventil, där tabun kunde brytas i skämtets form.

Värderingar och normer

För att det sociala samspelet skulle kunna fungera måste idéer om vad som var rätt eller fel, dåligt eller bra vara internaliserade i

föreställningsvärlden, dvs förankrade i människornas medvetande och tillämpade i vardagens praxis. I ett försök att vaska fram några grundbegrepp gav jag de äldre intervjupersonerna även frågorna: Hur skulle en bra fiskare vara, hur skulle en god granne vara och vad hade de själva eftersträvat? Nyckelorden i svaren blev: hederlig, ärlig, rejäl och ordentlig. Den språkliga innebörden av orden kan sammanföras till begreppen rejäl och rättrådig med hederlig som minsta gemensamma nämnare. Vad var då motsatsen? På min fråga, vad som ansågs vara den största synden, blev svaret:

Det som väckte allra störst uppmärksamhet på ön var äktenskapsbrott. Näst efter väckte stöld och särskilt då stöld av fiskredskap stor ovilja (G-03).

"Stöld var något som tog liv", utbrister en fiskarhustru. "Här var en som varit i en källare och tagit en fläsklägg. När den som hade blivit bestulen kom in till henne, sa hon: 'Vad gott här luktar – här luktar buls! Är det du som har varit och tat den i min källare?' Hon fick heta Bulsan så länge hon levde."

Brott mot sjunde och ibland sjätte budet var tydligen det som framförallt störde de sociala relationerna på ön. Sanktioner uteblev inte heller från samhällets sida:

Fjärdingsman var skyldig vår mor en summa pengar, som han aldrig betalade. När Carl krävde honom, fick han bara bannor. Så en dag hoppade min broder, 15 år, och en kamrat i samma ålder över i fjärdingsmans trädgård, näst till storskolan och tog en hög blomma. Fru Palmblad (lärarens fru) och Långa Cecilia hade sett dem, så de blev stämda att infinna sig vid rätten i Ronneby.

Domaren frågade fjärdingsmannen (efter) värdet på blomman. Svaret var 10 öre. Carl fick böta en viss summa. I brist på pengar fick Carl sitta av skulden.

Carl var ej rädd, han talade om för domaren varför han tog blomman, det var för att fjärdingsmannen var skyldig mor en summa pengar. – Fjärdingsmannen (blev) svart i ansiktet av vrede, ännu mer när han fick se att Carl satt på hans hatt. – Det blev ett stort skratt i domsalen, när fjärdingsmannen fick sin hatt.[93]

När Carl avtjänat straffet, tog han ut flyttningsbetyg på Aspö, där prästgården låg. Av prästen blev han ytterligare påmind om "hur stor syndare han var, han var ju prästens konfirmand" (S-72).

Ett par fiskare berättar hur de lärde sig skilja på mitt och ditt i

tidiga barnaår. "En del var väldigt stränga mot sina barn, fast hemma var det inte så. Men vi fick inte komma hem med något som vi ta't, inte stjäla. Minns du, när du kom hem med en liten pinne?" – "Var har du ta't den?" sa mor. –"Nere vid sjön,"– "Gå ner med den igen!" sa mor. –"Näh, Gudskelov, jag har inte ta't en knappnål i hela mitt liv."

Nu kan intervjuaren inte hålla tillbaka frågan om vad de ansåg om "vedplockning". "På det viset har vi ju stölit också", bekänner den ene av bröderna. Men den äldre har en annan åsikt: "Plocka ved kan inte räknas för att stjäla. När alla människor ser det, kan det inte räknas för att stjäla. Att stjäla, – näh, då ska man vara ensam" (K-97; K-94).

"Alla tvingades att plocka ved för att inte frysa ihjäl", förklarar en fiskarhustru. Samma åsikt förfäktas i en annan utsaga:

Vi var tvungna för vår existens. Jag har själv plockat ved på en sparkstötting på isen. Man fick inte ta de stora ganglarna (grenarna). Vi plockade det som ramlat ner, så vi tog inget olovligt, det gjorde vi inte. Då kom skogvaktaren. Men det är klart att det kunde ju hända. Men att plocka ved var roligt. Oj, oj, oj, vad roligt det var (Å-01).

En fiskare och jägare deklarerar sin syn på naturresurserna på följande sätt:

Det är ju klart, att Herren skapat allt till människan, fåglarna under himmelen, fiskarna i havet, allt har han skapat till människans nytta. – Men jag behöver ju inte ta så mycket. Bara ta så mycket, så jag klarar mig till mitt uppehälle och så. Men sen kan jag ju missbruka det, det kan ju gå till överdrift (Å-97).

Naturen ses som ett enkom för människan komponerat skafferi, där man kan ta vad man behöver, ved, vrakgods, bär, fisk och sjöfågel. Förbud, jakttider och dylikt blir under sådana förhållanden till stort men. – Utan förbehåll omtalar man att man plockat ved på godsets ägor. Förbudet att medföra yxa eller såg åtlyddes inte alltid. En blåsig vinter på Hasslö krävde åtskilliga famnar ved.

Det finns en flora av anekdoter och skrönor kring vedplockning och hasslöbornas mellanhavanden med skogvaktaren. De förstnämnda klarar sig alltid genom finurlighet och styrka. I verkligheten var det inte alltid så, det förekom både stämning

och straff. Gamla informanter har nästan genomgående hävdat den förut citerade uppfattningen, att "när alla människor ser det, kan det inte räknas för att stjäla". Hur gärningen då ska rubriceras är man osäker om.

Skånelagen var en av de gamla danska landskapslagarna som fortsatte att gälla i Blekinge tills den 1683 ersattes med svensk lag: "For tyveriet er det karakteristisk at det foretages i hemmelighed. Ran foretages derimod åbenlyst"[94] (Inledning till Gamle Danske Lov: XLVIII, Bernild & Jensen 1978). Enligt Skånelagen straffades stöld med hängning "för en halv marks värde och ej för mindre." Rån straffades däremot med böter (Holmbäck & Wessén 1943).

Dagny Torbrand (1965:60) skriver att vedtäkt var ingen ny företeelse i strandbygden under 1600-talets mitt och fortsätter: "Any qualms of conscience were dismissed by persuading oneself that the seventh commandment did not apply the stealing of trees."

De flesta på Hasslö köpte sitt vinterbehov av ved, men det hände att förrådet behövde kompletteras. Utan tvekan var Johannishus en stor resurs för dem som hade svagast ekonomi. Det var ytterst värdefullt att själva få samla bränsle. Men det blev helt naturligt ett starkt tryck på den strandnära vegetationen, något som ibland bäddade för konflikter med markägarna. Problemet med bränsle var likartat i hela Blekinges strandbygd.

Hasslöbornas konflikter med greve Wachtmeister blev emellertid rikskända genom att Fabian Månsson gärna drog fram dem i såväl tidningsartiklar som riksdagsinlägg. Eftersom denne särpräglade hasslöson är en av mina viktiga informanter vill jag presentera honom lite närmare av skäl som jag kommer att diskutera.

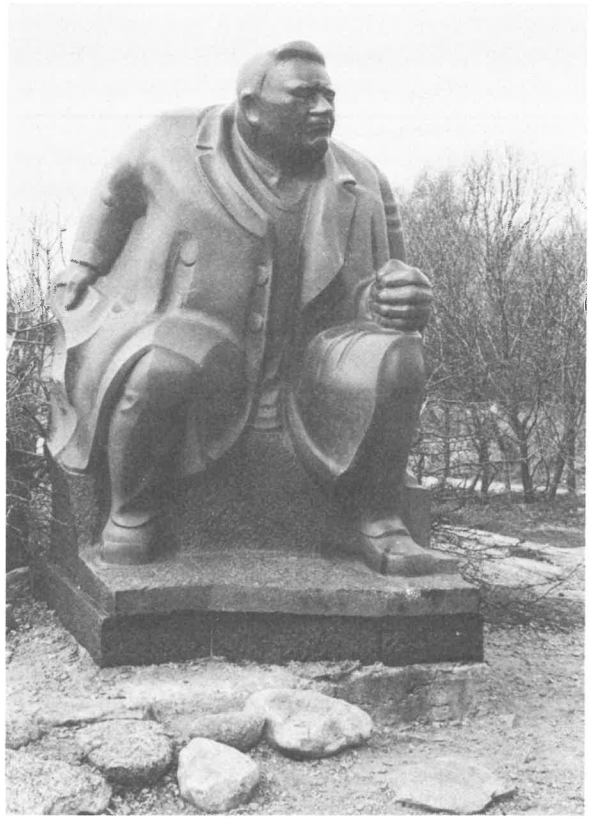
Fabian Månsson

Många författare och talare som haft ett avgörande inflytande på sin samtid blir "stumma och intetsägande för kommande generationer. Och omvänt kan betydande gestalter, som aldrig fick egentligt inflytande i sin egen tid fortsätta att tala årtionden och århundranden efter sin död." En sådan gestalt är Fabian Månsson, vars tankevärld fortsätter att intressera[95] (Nordstedt

1985:85). Omdömena har varit skiftande men har ett gemensamt: Han var en särling. Monumentet står på hemön och kan väcka blandade känslor vid åsynen, liksom han själv och hans idéer en gång gjorde och onekligen kan göra än i dag.

Karl Fabian Månsson föddes 1872 i ett fiskarbondehem på Hasslö. Via grovarbete, värvning, journalistik och politisk agitation blev han riksdagsman, folkbildare och författare. 1932 promoverades han i Uppsala till filosofie hedersdoktor "som ett sent kommet erkännande, åt det bästa och mest ursprungliga som finns i den svenska nationen" (Fogelqvist 1932). Han var en klassresenär bland många och han reste långt. Men varför uppfattades han som en särling? En av hans levnadstecknare skriver att något väsentligt torde vara att Fabian "i sig förenade den förkapitalistiske fiskarens, jordbrukarens och arbetarens tankevärld med den antikapitalistiske agitatorns, riksdagsmannens, den lärde historikerns och den moderne, med kapitalismen djupt förtrogne samhällsforskarens. Inget av dessa olika element kan urskiljas från hans personlighet sådan man minns den utan de har alla organiskt smält in i eftervärldens minnesbild så att han, trots sin nästan besynnerliga sammansatthet, verkar gjord i ett enda stycke, oföränderlig och i allt avgörande densamme från början till slut" (Meurling 1972:153).

Det sällsamma med Fabian Månsson tycks vara att han hela sitt liv förvaltade och levde av det kulturella arv han mottog under sin uppväxt på Hasslö. Där fanns synen på arbetet, frihetslidelsen, rättvisekravet och gemenskapskänslan. Allt slog igenom i hans politiska agitation och väckte stark genklang hos allmogen och "sådana industriarbetare som för inte så värst längesen hållit i plogen" (Ström 1948:147). Detta gav honom den riksdagsmannaplats som kom att utgöra plattform för hans samhällsförbättringsförsök. Han hade på nära håll upplevt fattigdom men också betydelsen av att ha en jordbit att bruka. Kanske var det därför han kunde säga: "...Jag vet ytterst lite om Marx, men det bekymrar mig inte, ty det intresserar mig långt mera om den svenske arbetaren har en gris att slakta och en ko att mjölka än allt vad Marx har skrivit och gjort!"[96] (Ström 1948:186). Att yttrandet fälldes vid en vänstersocialistkongress 1919 gör det inte mindre märkligt. Fabian hade sin egen uppfattning av socialism och var svår att passa in i ett parti. Från hans utgångspunkt sett utgjorde det kapitalistiska produktionssättet det stora hotet. Han drömde om

Fabian Månsson är en storslagen men i flera avseenden oförstådd gestalt i svensk 1900-talspolitik. Den brist på förståelse som råder mellan olika livsformers idévärldar gav hans kamp för ett bättre samhälle dess tragiska för att inte säga tragikomiska framtoning. Foto förf.

ett nytt Sverige som olika samhällsklasser tillsammans skulle bygga. Han drömde om en arbetsskola: "Den bör samla de unga i femton-sextonårsåldern och utbilda dem till jordbruksarbetare för att stärka deras andliga och fysiska krafter. Den skolan får ingen undgå; från kronprinsen till statarsonen skola alla ha varit där, och den, som icke kommer med klara papper därifrån beträffande flit och arbetsvilja, skall därmed vara utstängd från allmänna tjänster" (Ström 1948:191). Framför allt fick man inte vara lat ansåg Fabian, som själv inte ville veta av begreppet fritid.

Hans idéer var många gånger bisarra och verklighetsfrämmande, men vissa av hans tankar ägde en visionär kraft som kommer att intressera dem som mera odogmatiskt studerar det svenska samhällets utveckling.

Som författare är Fabian Månsson mest känd för boken Rätt-

färdiggörelsen genom tron. Till den hämtade han ett stort autentiskt stoff från Hasslö, som han nödtorftigt anonymiserade.[97] I romanens form skildras hur frikyrkorörelsen i P P Waldenströms tappning tränger undan den gammalpietistiska kravtyngda synen på människors salighetssträvan. Det är en process som väcker mycken vånda och oändliga diskussioner mellan "lutheraner och villoandar". Beskrivningen av dessa samtal har troligen fått mången läsare att uttröttad lägga boken halvläst ifrån sig. Men Fabians egentliga syfte med boken var att visa hur väckelsen på 1880-talet var en slags religiös förhistoria till arbetarrörelsen, såsom han också själv upplevt den.

För vår del är det inte de religiösa spörsmålen i sig som är intressanta utan mera de vittnesbörd som boken ger beträffande öbefolkningens reaktioner på olika yttre och inre influenser, det som konkret uttrycks i gruppbildningar, gränsdragningar och motsättningar mellan "vi och de".

Att vara hasslöbo

Några av de tidigare exemplen har visat vad som hände dem som inte svarade mot de gemensamma normerna, och i knutsupptågen kan vi se hur dessa dels skapade en social gemenskap och dels en social mur. Människor som avvek från det vedertagna kunde så att säga bli mer eller mindre inkapslade i bysamhället eller isolerade från den större gemenskapen.

Men hur långt sträckte sig i realiteten familjekänslan? Omfattade den samtliga på ön? — Ser vi lite närmare på vad informanterna egentligen menar med denna känsla finner vi att den innehåller åtminstone två komponenter. Den ena är den trygga samhörighet man vanligen länkar till ordet familj. Den äger en stark permanens och helt naturligt förekommer den främst mellan grannar, släktingar och i smärre lagbildningar. Jag har funnit många dyadiska relationer, dvs interaktion mellan två personer, oftast av samma kön och grundad på vänskap. Den uppstod redan i barndomen och varade livet ut. Bland kvinnorna kom den till synes på Fisktorget och den förekom i båtlagen: "Min morfar och Petter Pettersson var verkliga kamrater och fiskade ihop. En gång då morfar kom ner till stranden sa han: om vi varit karl och fruntimmer Nils, så hade vi gift oss" (N-24). Den andra kompo-

nenten i hasslöbornas familjaritet är den mycket efemära och relativa samhörighetskänsla som kan gripa, genomströmma och nästan förvandla en även mycket heterogen grupp när exempelvis en hotbild av något slag presenteras för dess medlemmar. Typiskt är att så snart denna yttre störning försvunnit kommer de inre motsättningarna åter i dagen.

Familjekänslan uttrycks också i språket. Man säger "vi på Hallarna", "vi på Horn" osv. Men vi på Hallarna betyder också "vi på västra sidan ön" och däri innefattas Byrum, men inte Tången trots att denna by också ligger på samma sida. Det finns också ett "dom": "vi på västra sidan" och "dom på östra sidan". Den territoriella gränsen utgjordes fordom av en bäck. I dag är den ett knappt observerbart dike, men gränsfunktionen lever i folks minne. De äldre männen berättar hur rädda de var som pojkar att ensamma gå över bäcken och på lördagskvällarna utkämpades ibland våldsamma slagsmål. En fiskarkvinna, född på östra sidan och sedermera bosatt på den västra, berättar att de tyckte synd om henne på Horn för att hon skulle bli bosatt i Byrum, där "de är så gammeldags", något som hon aldrig lade märke till, när hon väl flyttat dit. Men hon tillägger att på östra sidan ön hade de "ett annat fundament" och förtydligar sitt uttryck med att "de kände sig förmer där".

Fabian Månsson (1916/78:239) beskriver denna tudelning av ön. För honom var det en "religionsgräns", en gräns mellan den nya och gamla tiden, då en ny gudssyn förde med sig glädje och tröst till de ångestfyllda och skuldtyngda människorna, vars "Gud höll en som en vämjelig lus i nypan över den brinnande helvetespölen..." Fabian väver samman natur, myter om öns olika människotyper och olikheter i religiös åskådning. Den territoriella gränsen innehöll således reminiscenser av olika sociala relationer och kulturyttringar som under tidens gång gjorts påtagliga och konkreta genom en rumslig förankring och stärkt föreställningarna om "vi" och "de".

Jag har inte kunnat påvisa så stora skillnader i ekonomin mellan öns olika delar som Fabian Månsson antyder, men jag har funnit motsättningar mellan byar oberoende av geografiskt läge.[98] Konfliktorsaker kan ligga på subtila plan som är ytterst svåra att nå för utomstående. Det är som bekant inte vad man vet, utan vad man tror som betyder något. Däremot har jag funnit ekonomiskt ganska stora relativa skillnader mellan olika hushåll.

Bouppteckningarna talar sitt krassa språk och som tidigare framgått kunde även diminutiva jordlotter höja sina ägare ekonomiskt över dem som var helt jordlösa.

Det saknades inte konflikter på ön, men i domböckerna figurerar inte hasslöborna oftare än andra blekingar, åtminstone vad stickprov gett vid handen.[99] Det har handlat om uteblivna ansökningar till lagfarter, ärekränkningar och "överfall", dvs knytnävslag och okvädingsord. De åtalade har varit berusade och fått bötesstraff för denna förseelse, medan ofredande och knytnävslag har varit svåra att bevisa.

"Hasslöborna hade en otrolig verbal förmåga att försvara sig och att själva föra sin talan", berättar en f d notarie vid Medelstads häradsrätt, och vittnena var inte alltid lätta att förstå: "En pojke blev tillfrågad av domaren: – Såg ni när svaranden slog till Erik Svensson? – Nu får jag fråga nådig domaren: Menar han Olla Pellas Erik eller Karla Svens Erik?" (G-03). Det var också en sådan dag häradshövdingen utbrast: "På Hasslö finns det inte en enda riktig människa mer än fjärdingsman och han har suttit inne tre månader för förskingring!"[100]

Hur såg då hasslöborna själva på samlevnaden? Rent allmänt svarar de på liknande sätt som Oskar Fredriksson: "Det har inte alltid varit frid och fröjd. Misshälligheter var oundvikliga. Men i stort sett har vi kommit väl överens." Betesdjuren gav ofta anledning till kontroverser: "Nils-Göran sköt Nisses häst som hoppat in i hans havre. För det blev Nils-Göran stämd och fick plikta. Och här gick lista på ön för insamling till ny häst." Någon antogs ha flyttat en gränssten, och man kunde helt enkelt reta någon genom att säga sitt hjärtas mening eller genom att alltid vilja ha sista ordet. Brännvinsbränning förekom och spriten orsakade som regel de flesta slagsmålen.

"Men om vi var aldrig så stora ovänner, kom det någon obehörig och försökte att bryta sig in, så höll vi samman. Då genast var vi som en brödraskara eller syskonskara och är än i dag" (N-24). Om lagens representanter var på väg ut till ön, hissades varningsflaggor.[101] Det är ingen tillfällighet att ett litet skär i Västra fjärden mellan Karlskrona och Aspö bär namnet Länsman. Dubbelbetydelsen kunde användas att kommunicera allvar bakom skämtet. Värre var det när man inte hade kunnat betala skatten. En av mina informanter har berättat hur han i sin ungdom räddade sitt föräldrahem från utmätning:

Två man kom och jag förstod vad det var fråga om. De skulle ta vårt bohag, om de inte fick pengar. Jag gick ut och mötte dom. "Far har inga pengar", sa jag. Men de ville gå in ändå. "Du får komma in", sa jag till skattmasen. "Men går du över tröskeln, kommer du inte levandes ut", sa jag till hantlangaren. "Jag har ju sagt att far inga pengar har."

Den gamle fiskaren far upp från stolen, han skakar en knuten hand i luften och rösten skälver när minnet av den våldsamma vreden väller upp: "Det var inte mer än några stolar, ett bord och ett par sängar, och allt skulle de ta!" Känslan av övergrepp från myndigheternas sida gjorde ynglingen desperat. Hans föräldrar var ju hederliga och rättskaffens hasslöbor. Det var av nöd och inte på grund av tredska som fadern blivit efter med skatten. Han skulle ju betala så snart han hade pengar. Utmätning betydde att myndighetspersonerna tvivlade på den saken vilket var oerhört kränkande. Konflikten måste lösas, men det var viktigt att veta hur långt man kunde gå i "civil olydnad". Skattmasen fick man inte hindra i hans tjänsteutövning, men hantlangaren som inte hade samma status kunde man tydligen neka tillträde och hota, men naturligtvis inte bära hand på. Troligen var incidenter av detta slag inte ovanliga och de diskuterades man och man emellan.

Fabian Månsson (1916/78:12) ger sin version av hasslöbornas inställning till myndighetspersoner. När skatten var betald ville man helst inte ha med "storbukarna att göra. De aktade sig också väl för att visa sig mer än nödvändigt. Ty sedan gammalt fanns det något, som närapå kunde kallas agg mot all överhet dolt nere i själarnas djup, och herrar med guldband om mössorna tålde man inte den tiden och dåligt nog ännu. Man var på det klara med att storbukarna inte hade någon kärlek till övers för öborna heller. Och man hade förresten inte med dem att göra. Skatten betalade de som kunde, sedan gubbarna spottat och dansat på skattsedlarna en tid, och dem som inte kunde betala lönade det sig inte att fara och panta, det visste herrarna gott på förhand."

Författaren fortsätter att berätta om bönderna längs fastlandets kust och på de inre öarna, som var ett helt annat slags folk än de fattiga öborna. De hade "ved i skogen och mat i källaren och mycket att sälja av allehanda ting, så att de behövde inte sörja för pengar till skatten...".

Landborna grinade på ryggen åt öborna, de var så obelevade och klädda minst tio år efter sin tid och hade ett så tarvligt yrke som att dra upp sill och torsk.., medan de själva däremot hade sina rejäla åkrar och ängar och kor och hästar och kunde stoltsera med att komma åkande till kyrkan i fjädervagn...

Men öborna ställde sig inte frivilligt i skamvrån, utan hade också sin lilla högfärd. Det fick bli närapå vad väder det ville på havet, så klarade skärgårdsynglingen sig lika bra där i sin odäckade eka som storbonden på fastlandet i sin fina fjädervagn (Månsson 1916/78:54–55).

Karl Henrikssons berättelse går i samma anda men den är dubbelbottnad. Han bryter mot den urgamla föreställningen bland fiskare och sjöfolk att prästmän ombord kan bringa otur. Trotsar man ett starkt tabu måste man vara särskilt hård. Vi ser också hur två olika livsformer konfronteras:

Det kom en präst uppifrån Blekinge till Hasslö för att hälsa på. Han ville följa med oss bröder och vraka en eftermiddag. Vi lovade honom det. Men han höll på att kapsejsa. Först bad han till Gud så förskräckligt och satt på båtkanten. Mina bröder sa, vi får ta och gå i land med honom. – Nä, sa jag, inte förrän vi har uträttat vårt. – Ja, men han dör för oss. – Det får han göra som han vill, sa jag, det är hans sak, men jag ska uträtta, vad jag ska. Vi ska först sätta. – Och sen när vi hade dragit hade han tagit sig upp. – Hur länge har ni stått så? sa han. – Ja, sen klockan var 1, sa vi. – Och så fick han kräkas. – Ge honom en spann, så får han lägga sig därnere. – De bara tittade på mej. – Ja, om det bara hade klingat opp en riktig kuling nu, så skulle vi mastat på, så skulle vi sett om han velat va med. Men det blev det inte, utan det blev maskingång istället.

Då vi kom iland, så var han som en trasa. Så sa jag: Är det något liv i dej? – Ja, sa han, men det var inte mycket. Du ska få lite ätesill till frun, sa jag. Och vill du följa med mej hem till min fru, ska du få kaffe och rågskorpor. – Ja, det ville han. Han följde med. – Ja, sa han, aldrig mer i min tid, om jag får leva aldrig så länge, att jag prutar med någon fiskare, för nu har jag sett. – Ja, nu har du sett, hur det går till. Du må tro, att de får det inte så lättvindigt, som du tror.

Hur hasslöborna kunde uppfatta stadsbefolkningen vid de kontakter som sträckte sig utöver de rent kommersiella antyder Fabian Månsson (1916/78:84) i en bild från sekelskiftet: "att de (stadsborna) inte for illa kunde man se på utanskriften... En del hade till och med kommit i högfärdsdjävulens klor så att han satte sidengardiner för fönstren. Men så gick det också till konkurs på kuppen." Man konstaterade skillnader i ekonomi och levnadssätt och kunde "förfasa sig hur somliga människor kunde få sin föda lätt nog", men man gjorde det utan nämnvärd avundsjuka. "I grunden var var och en nöjd med sin lilla lott."

Språkets betydelse som både avgränsande och sammanhållande faktor framgår tydligt. Man tog det annorlunda uttalet som uttryck för högfärd och bottenlös förnämhet. ”Då de kom ner till fiskbron för att köpa sill var de så fina, att... de inte kunde säga sill utan ’säll’, inte nä utan ’ne’, inte ja utan ’jåå’”:

> Mycket mer sa de inte, och det syntes på dem att språket var tungt att tala. Men rang och ställning förpliktade! När man var gift med en poliskonstapel eller en timmermansförman eller en handlande och man inte ”varit annat än piga förut”, som nästan alla andra kvinnor, som fått lära sig arbeta för födan i sin ungdom, men nu fått råd att gå med hatt på huvudet, så fick en lov att hålla sig lite på sin kant när en köpslog med obildade fiskarkäringar, som man trodde levde som vildar ute på öarna och inte hade begrepp om hur fint verkligt fint folk var och bar sig åt. Det språket var öboskämtets stora huvudkälla, det skrattade man åt och skojade med och härmade på ekorna på hemvägen, så att det tordes ingen öbo lära sig och ingen ville heller, så länge man var därute... (Månsson 1916/78:237).

”Vi” ställs mot ”dom” som är annorlunda. Nils-Arvid Bringéus (1981:206–213) samordnar dessa företeelser under begreppet etnocentrism. I detta begrepp ligger bl a att man ”tar spjärn mot andra grupper” för att bygga upp och stärka den egna gruppens identitet. Etnocentrismen bygger på att de egna värderingarna och värdeskalorna är de allra mest naturliga (Daun 1976:36). Var det så att hasslöbefolkningens etnocentrism var en viktig social och psykologisk faktor som skapade ett främlingskap? En isolering som skapade motsättning till fastlandets folk och dess ”storbukar” vilka representerade överheten – en fientlig makt som man dock inte fruktade. Så tolkar Folke Wirén (1942:588) bakgrunden till öbornas sociala relationer till ”dom” som de beskrivs i Rättfärdiggörelsen genom tron. På samma linje går Sven Rydenfelt (1954), när han förklarar kommunismen på Hasslö under 30-talet.[102] Här finner han samma gemensamma nämnare, nämligen geografisk isolering som leder till social isolering, liksom i några avlägsna skogssocknar ”vars invånare i mycket beter sig som främlingsfolk. Deras attityd mot svenskheten, deras inbundenhet och reservation mot utsocknes ’främlingar’, deras misstänksamhet och avoghet gentemot överhet och myndigheter, erinrar snarast om beteendet hos ockuperade folk, och deras känsla av nationellt främlingskap kunde knappast varit starkare, om de hade utgjort en färgad minoritet” (Rydenfelt 1954:340).

DOKUMENTDATABLAD
enl SIS 61 41 21

Det nödvändiga nätverket

Vad innebär egentligen det som ovan beskrivits? Det är människor som enskilt och i grupp försvarar det som tillhör dem, sin egendom, sin rätt, sin frihet, sitt språk, sitt sätt att leva. Det innebär att i livsformen ingår ett försvar av betingelserna för dess egen existens. Därför ser det ut som om livsformen i sig har en överlevnadsförmåga. Det är normer, värderingar och begreppsvärld, alltså livsformens ideologiska sida som bär dess kampförmåga. Detta strukturdrag återfinns i de ideologiska – sociala relationerna. Normerna och värderingarna håller igång de ”sociala mekanismer” som etablerar, definierar, underhåller och ”reparerar” relationer samtidigt som icke önskvärda elimineras. Dessa sociala mekanismer kan sammanfattas i begreppet social kontroll. Men som jag visat måste det i så fall även omfatta en mängd positiva styrfunktioner förutom de övervakande, dömande och fördömande som vanligtvis förknippas med begreppet social kontroll.

Familjernas relationer till andra familjer, släktingar och torgförsäljerskornas relationer till kunderna är betingelser för att hushållen skall kunna existera som produktionsenheter. Begreppet lokalsamhälle skulle i detta avseende vara liktydigt med de sociala relationerna, men eftersom det i begreppet relationer inte ligger någon rumslig innebörd är nätverk en bättre benämning. Definierat på detta sätt blir perspektivet väsentligt annorlunda än det man vanligen anlägger på begreppet lokalsamhälle. Vi kan föreställa oss det som ett nätverk av kanaler för distribution av färdiga produkter, samarbete, kunskaper och erfarenheter, alla nödvändiga för samtliga kollegiala och familjebaserade verksamheter. Dessa ”relationskanaler” är också nödvändiga för den inofficiella redistributionen av merarbete och mervärde i en sådan befolkningsdel.

De sociala kontakterna i familje-, vänskaps- och arbetsrelationerna är alltså nätverksbaserade och nätverksskapande aktiviteter såsom vi empiriskt sett dem i fångstlag, benalag, transportlag och andra lagbildningar. De olika relationerna fogas samman i en cirkulation och distribution av produkter, varor, tjänster, kunskaper och erfarenheter till ett helt som kan kallas det lokala samhällets autonomi, en slags självförsörjning inom en rad områden.

DOKUMENTDATABLAD
enl SIS 61 41 21

Försvaret av autonomin var som framgått av empirin ett framträdande drag i hasslölivet. Varje ingrepp utifrån som kunde störa nätverket eller dess flöden möttes med någon form av motåtgärder. Det började redan med en avvaktande inställning till främlingar och misstänksamhet mot myndighetspersoner och andra som kunde tänkas ha makt att rycka undan eller i något avseende förändra betingelserna för livsformen. Oftast är det motåtgärderna vi först varseblir och som gör att vi upptäcker dessa reella eller förmodade hot. Vid utifrån kommande hot slöts leden på ön, då glömdes eller snarare gömdes intern ovänskap och konkurrens.

Bristande laglydnad är ett kärt motiv i många skildringar från skogs- och skärgårdsmiljöer. Ibland har författarna förstått eller anat sammanhangen men lika ofta ges vaga förklaringar som syftar på att det gäller "isolerade samhällen" (jfr Hanssen 1978). Hasslö har inte varit något isolerat samhälle i den meningen att det saknat kommunikation med omvärlden. Däremot har befolkningen eftersträvat så liten kontakt som möjligt med myndigheterna, och utåt visat en avvisande attityd mot allt främmande. En isolering visserligen, men på livsformens villkor.

Den kontinuerliga förändring som hasslölivet genomgår sker även den på livsformens villkor. Dessa villkor utpekas som vi tidigare sett av produktionssättet. Det är med andra ord den enkla varu- och fångstvaruproduktionens strukturella krav till sina existensbetingelser som formar villkoren för livsformen.

När barnen växer upp i en bestämd livsform blir de delaktiga i den fond av kunskaper och vetande och den ideologi som livsformen kräver. Ställs de inför samma eller liknande villkor som föräldrarna blir de också livsformens bärare. Vill vi förstå kontinuiteten i livsformen blir frågan central hur den reproduceras som en kulturell helhet. Den frågan – hur man blev en hasslöbo – har implicit behandlats och delvis besvarats i det föregående men jag vill ändå skildra hur livet kunde te sig för dem som växte upp på Hasslö i början av detta sekel.

Barnen såg upp till de gamla och respekterade vad de hade att säga och lära ut. Foto 1920-tal. Privat ägo.

Att bli hasslöbo

Det blir inte den kärleken och det i hemmet som förr när de är ute och tjänar pengar båda. Inte den gemenskapen. Det var ju sådan kärlek i hemmet. När far kom hem från smedjan lade han sig på golvet och spelade munspel för oss på kvällarna och satte ett dricksglas till och du kan aldrig tro vad det lät. Vi låg som en katt med källingar runt omkring honom på golvet. På vintern hade vi tygmattor, de rev vi ihop. Då kunde mor komma från köket. – Jag förstår inte hur du kan låta ungarna göra så, jag begriper inte, människa är det inget vett i dig! Håll efter dem lite! sa hon. – Men far var inte sådan att han agade oss. Det gjorde däremot mor, men var far inne då, gick han ut. Vi måste lyda mor genast, annars small det. Mödrarna förr var väldigt stränga. Men jag förlät mor, hon måste ge respekt, det gick inte annars (H-05).

Under den tid barnen var små verkar det – åtminstone ytligt sett – som om uppfostrargärningen delades upp mellan föräldrarna i ett område som låg inom och ett som låg utom hemmets sfär. Eftersom hemmet var kvinnans ansvarsområde var det modern som handfast fostrade barnen till lydnad, artighet, ordentlighet och ärlighet. Det var hon som organiserade allt hemarbete och hon var säkert alltid medveten om vad slitage och nedsmutsning kostade henne i pengar och merarbete. Sanktionsmetoderna var enkla och raka: "en dask där bak" eller "en lusing".

Det påstås allmänt att man höll barnen mest inomhus till fyra-femårsåldern. "I bland kunde vi sätta tre-fyraåringar i en sandhåla en varm sommardag, men det vanliga var att hålla dem inomhus. När de kommit upp i femårsåldern kunde de få leka ute på gården eller på grannens. Och de gick inte längre, de fick inte som nu springa över hela ön. Men vi fick möta mor när hon kom hem från stan och bära hennes korg. I den fanns ibland något gott som hon köpt till oss. På sommaren var det äpplen, päron eller bär, och på vintern en påse kakor" (Å-01).

Man talar sällan om skolan men betonar att alla som gick ut kunde både läsa och skriva, i motsats till nutidens skolbarn. Men det var inte alla som fick gå hela skoltidens sex årsklasser. Föräldrar fick nämligen "taga barnen från skolan efter fem år, om det förelåg ekonomiskt skäl härför och barnet hade inhämtat de nödvändiga baskunskaperna" (G-03).

Jag tyckte det var roligt att gå i skolan, men det var inte tal om att jag skulle gå som jag skulle. Skolrådet var hos mor många gånger, men det hjälpte inte. – Är det ni som rår om henne, eller är det jag? sa mor. När jag behöver dem, har jag dem hemma. – I slöjden fick jag inte heller gå. – Här ska du få slöjda, sa mor och tog fram strumpstickorna. Jag har aldrig gått i någon slöjd, men mor lärde mig att både sy, virka och sticka (H-05).

"Vi var fem kamrater som slutade efter tredje klassen i folkskolan. Jag blev lovad 25 öre om dagen som barnflicka och det tyckte mor var bra", berättar en fiskarhustru:

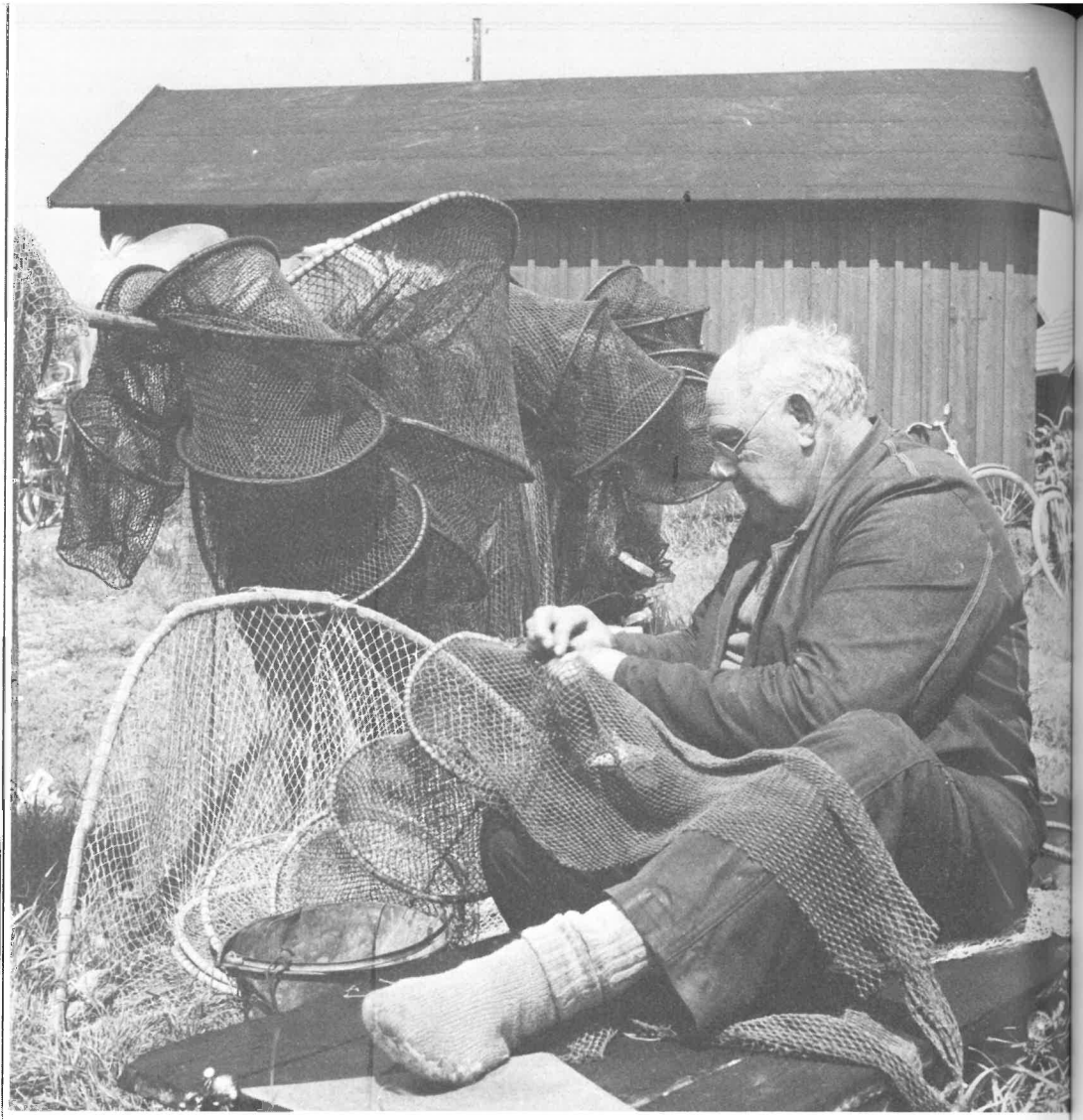
Jag kom som elvaåring till ett hem med tre små barn. Den minsta låg i vaggan. Jag fick koka välling och tvätta blöjor. Leksaker, det var sopskyffeln, en bleckbunke och en träslev att trumma med. Jag brukade också binda ihop något som liknade en trasdocka av en gammal schalett och ett förkläde. Den hade de så roligt med. – Ibland kom far i huset in med en sjobba som jag skulle beta. Jag vaggade med foten den minsta, kloftade med händerna och sjöng. Men barnen var inte som nu, de var mycket snällare. De var inte så framfusiga och de var lydiga. Om de inte lydde, kunde de få en "lusing" av mig. När de kommit upp i sexårsåldern hade de blivit mycket bättre (Å-01).

Vad vi här ser måste betecknas som en synnerligen effektiv inlärningssituation. Redan som mycket små får barnen gång på gång åse hela arbetsrepertoaren i hemmet. Fortfarande barn får flickorna börja att praktiskt träna in en del av hemmarollen som fiskarhustru. När barn kommer in i samma situation som föräldrarna eller andra vuxna blir de till nya bärare av de vuxnas livsform. De upptar både kunnandet och ideologin som livsformen fordrar. I avsnittet Hel och ren visade jag hur mödrarna med särskild iver inpräntade renlighets- och ordentlighetsdygder i sina döttrar. Med tanke på att de kanske snart skulle komma att hjälpa till i andra hushåll för att till slut uppträda inför en svärmors kritiska blickar bjöd föräldraambitionen, att man skulle ha heder av sina barn och inte behöva skämmas.

Hur fostrades då sönerna? Under de första barnaåren var det ingen större skillnad mot flickornas fostran, eftersom alla barn mestadels hölls inomhus. När de blev större fick de hjälpa till med vad de kunde i hushållet. Tidigare generationers rigida könsrollsmönster började mjukas upp. Ett flertal av dem som bildar hushåll under 1920–30-talen visar att de som pojkar har fått goda kunskaper i både matlagning och bakning.

Alla vuxna kände ansvar för varandras barn och var ytterst måna om att hålla barnen borta från farliga områden såsom

enl SIS 61 41 21

Ingen behövde vara sysslolös på ön. Axel Berg lagar ryssjor. Foto Rune Karlsson, Hasslö.

strand, bryggor och båtar. Där nere höll "de gamla gubbarna till", dvs en ännu tidigare generation än den föräldrarna tillhörde. "Vi var så rädda för dem. De var så stränga. När vi såg dem komma sprang vi. De höll ihop så att vi inte gjorde något hyss. Och det var inte lönande att komma hem och säga att vi fått stryk. – Ja, då har du gjort skäl för det, sa de bara" (Å-97). Denna generation av män

gav pojkarna stryk. De tålde inte någon olydnad eller motsägelse. Men barnen lärde sig snart att tyda signalerna. "De behövde bara titta på en, så visste vi", säger fiskaren Erik Åkesson, och anser att det var bra. "Det hade vi nytta av. Men det är klart, att den tiden, när man inte hade förstånd, tyckte vi inte om det."

Frånsett garnbindningen under vintern som drabbade båda könen lika, verkar pojkarna ha haft en något större frihet att leka än flickor, men det är osäkert. De fick springa ärenden, bära vatten och ved och vara fadern behjälplig på olika sätt. Det var fadern som introducerade dem i den "offentliga" sfären, som exempelvis fiskaren som tar med sig sönerna, när han vill låna pengar till en ny båt. Det var också under fars eller någon äldres tillsyn de gjorde sina första lärospån på sjön. Den praktiska inlärningen till fiskaryrket brukade börja i tolvårsåldern, och efter konfirmationen var det dags att följa med ett fångstlag (jfr Löfgren 1976 b).

Det verkar dock ha varit ett fåtal pojkar som gick direkt in i vrakfisket. Flertalet sökte andra vägar när möjlighet yppades, något som ivrigt diskuterades bland männen på ön. Det sades att den som gick till sjöss var förlorad för fisket, men det är omöjligt att urskilja entydiga mönster, något som också gäller fädernas direkta inverkan på sönernas val av yrkeskarriär.

Några av de alternativ pojkarna hade att välja mellan har redan tidigare omnämnts liksom emigrationen under 1800-talets senare del. Från sekelskiftet och fram till andra världskriget valdes utvandring till USA av drygt ett hundratal hasslöbor av båda könen. Ungefär sextiofem stycken invandrade därifrån under samma period (se not 74). De flesta var återvändande emigranter, men eftersom en del bildat familj kom även makar och barn. Var det kanske så att de flesta redan vid utresan drömde om att i sinom tid få återvända till Hasslö med tryggad ekonomi? Det vet vi inte, men åtskilligt tyder på det. De unga kvinnor som stannade på ön och blev fiskarhustrur hyste mer närliggande framtidsdrömmar. "Det var att bli gift och få eget hem"; "att få det ordnat så man slapp emigrera", är vanliga svar på frågan som ställts till dem. I likhet med pojkarna var det dock först efter konfirmationen som flickorna hade någon reell möjlighet att välja sin framtid. Som tidigare nämnts började det för landsbygden karakteristiska kvinnounderskottet att uppträda även på Hasslö (Carlsson 1968:38–39), vilket betyder att åtskilliga kvinnor lämnade ön.

För dem som stannade fanns arbetsuppgifter som enligt könsrollsmönstret, dvs livsformens ideologiska krav fortfarande endast kunde anförtros kvinnor. Denna "arbetsmarknad" för flickor mellan konfirmation och giftermål passade in i det "gap" som uppstått mellan fiskarens och hans hustrus allt intensivare arbetspass. Empiriskt finner vi tonåringarna som pigor och hemmadöttrar. Den vardagsideologiska begreppsvärlden krävde att man *skulle* arbeta med det som behövdes även om det t ex gällde att skölja stortvätt i en isvak, man skulle skura golv, man skulle sköta barn och man skulle vårda sjuka och gamla. I detta *skulle* ligger att en piga lojalt "ställde upp" för familjen hon arbetade i. I princip var det ingen skillnad om dottern arbetade i den egna familjen eller i en grannfamilj, utom att hon i senare fallet hade en viss kontant lön.

Barn och ungdom fördes in i vuxenlivet och livsformens idévärld. Vid giftasvuxen ålder stod de rustade att föra livet på ön vidare. Foto slutet av 1920. Privat ägo.

De äldre männen fortsatte oftast ett strandnära fiske så länge de kunde ta sig i en båt, för att om möjligt klara sig själva och inte ligga till last. Men även om de inte fiskade var de att räkna med; den ene kunde vara specialist på att förutsäga det lokala vädret, den andre på att knyta ryssjor, den tredje kunde tillverka vettar till sjöfågeljakten osv. Det fanns fonder av kunskap och erfarenhet. Detsamma gällde många av de äldre kvinnorna, deras försäljarliv på fisktorget hade avsatt människokunskap och livserfarenhet i rikt mått. Barnen såg upp till de gamla och respekterade vad de hade att säga och lära ut.

Vi finner åter hur det i själva livsformen liksom "bakas in" olika betingelser för dess egen reproduktion:

Min morfar bodde under många år hos sin son. Där drog han lite sjöfisk (torsk), högg ved och hjälpte till med redskapen. Men så dog hans son och då kom han till mors. Jag var åtta år och han var 83 år. Han hade skägg, lämmabyxor och så snusade han. Hos oss bodde han på vinden. Där satt han och bötte garn, han hade god syn, och så hjälpte han till med lite av varje. Han talade mycket med oss barn, att vi skulle vara sparsamma, inte slösa, han hade särskilda ordspråk om det. Och han berättade om hur det var här förr i tiden. När jag var 12 år sa han till far: Ge däkan en symaskin. – Och jag fick den symaskin som står här nu. Ibland gick han bort. En morgon hade han han gått ut, mor märkte det när hon skulle mjölka kon kl 4. Han hade gått till sitt hem och ordnat så att de som bodde där skulle få sitta kvar.

Men då jag var sjutton år kom han i bädd. Mor var ju i stan om dagarna, så jag fick sköta honom, raka, klippa och tvätta honom. Han ville ha salt sill och så ville han blöta rågbrödet i en skål med vatten. Jag gjorde som han sa. – Men han fick liggsår. Då lärde han mig hur jag skulle göra. Han visade mig hur jag skulle rulla handdukar och lägga under honom – han var inte dum. Jag skötte honom från maj till långt in i december. Han dog 94 år gammal (P-98).

Den åttioettåriga berätterskan hoppar med en förvånansvärd vighet upp i en soffa medan hon talar, placerar en fot vid vardera långsidan, böjer knän och rygg och demonstrerar för mig hur det var möjligt att *ensam* lyfta, tvätta och byta på den gamle som inte själv kunde röra sig. Jag anar också glädjen och stoltheten över moderns kargt berömmande ord: "Hade inte däkan varit, hade vi inte kunnat skött honom." Däri kan inläsas styrkan i handlingsnormen och svårigheten att följa den. "Jag har ett hem här", berättas det att gamlingar svarade när det blev tal om att de skulle flytta till ålderdomshemmet i Nättraby. Det argumentet hade de

enl SIS 61 41 21

yngre svårt att avvisa, eftersom deras förhållande till Hasslö var exakt detsamma. Det sociala nätverket man levde i tunnades ut på ålderdomen men det brast aldrig. De gamla som saknade nära anhöriga på ön, hade det svårt, när de blev orkeslösa, men grannarna gav den hjälp de förmådde och lät sina barn bära vatten och springa ärenden åt dem.

Barn och ungdom fördes in i vuxenlivets alla faser och livsformens hela idévärld. Vid giftasvuxen ålder stod de rustade att föra livet på ön vidare. Likt tränade idrottsmän och idrottskvinnor gladdes de åt sina prestationer: "Allt var roligt." "Vi sköt kärrorna och sjöng." "Vi visste inte om annat, vi var inlärda från barndomen." "Det gick hela tiden som för en maskin." Med ungdomlig iver och tävlingslust kastade sig ännu en hasslögeneration ut i fiskeförvärvet liksom föräldrarna en gång hade gjort.

enl SIS 61 41 21

Summary and Conclusion

The Hasslö Islanders

A Changing Life-Mode

Introduction

The theme of this dissertation is the emergence of a population of fisherfolk in Blekinge, a coastal province in south-eastern Sweden. The aim is to use the island of Hasslö as an example of how a maritime life-mode is shaped and changed in different circumstances.

Blekinge appears to be unique in that it is possible to find there *fiscal* evidence going back to the mid-eighteenth century of a landless, independent occupational group known as salt-water fishermen. The question of the fiscal classification of the Blekinge fishermen should be seen in a wider context. The ethnological and social anthropological literature on fishing communities presents numerous examples of the difficulty of distinguishing fishermen from other landless groups in coastal zones. Since I believe that the causes of the expansion of fishing from the mid-eighteenth century are to be sought in an earlier era, I have chosen to study the period from the end of the seventeenth century to the outbreak of the Second World War. The geographical area under study is also initially extended far beyond the boundaries of Blekinge, but the focus is then narrowed to the little island of Hasslö, located about ten kilometres south-west of the town of Karlskrona. The social and cultural milieu that is then treated in the central part of the dissertation is made up of the population of the island, chiefly farmers and fishermen, with the town of Karlskrona forming an important backdrop.

The primary work for the study consisted mainly of extensive archival investigations. Historical sources which may be mentioned include the land survey records of 1670–71, which pro-

vide a general orientation concerning farms, ownership, the number of named people farming each property, natural resources, and finally the tax valuation assessed in *mantal*. From sources such as land assessment registers, records of catechetical examinations, and census figures, it is possible to follow the way the population developed and how it was socially stratified. Other sources include estate inventories, reports from local officials (county governors, inspectors of fisheries), ordnance survey papers, reports from the Blekinge County Agricultural Society, official diaries (chiefly from the county secretariat), letters patent, royal proclamations and statutes, as well as material from ethnological archives.

The section on Hasslö is also based on extensive fieldwork, resulting in some seventy hours of tape-recorded interviews, conversations, and observations.

The difficult task of processing, structuring, and condensing two different types of source material led me to attempt to apply the method of analysis developed by the Danish ethnologist Thomas Højrup (1983 a and 1983 b). Højrup there deals with the problems of the way people live and the social conditions that are necessary for the existence of different life-modes. Starting with the conviction that there are essential demands on the social structure if it is to enable people to live according to consistent life-modes, Højrup works out a materialist analytical method based on the relationship between the concepts of life-mode and conditions of existence of the life-mode.

With the *concept of the life-mode* it is possible to delimit certain elements of a population, while conditions of existence refer to certain structural features of the social formation. The latter consist of economic, political, legal, and ideological social relations. The problematic is based on a structural social analysis from which the concept of life-mode may be read off as a unitary whole of praxis, which is a fixed point for relations towards all three levels of the social formation. These structural features correlate to a particular material life-pattern and a special ideological conceptual world in the life-mode.

The conceptual universe is the internal existential prerequisite of the life-mode. It structures the concepts that are part of the specific praxis making up a life-mode. Højrup calls the system of ideas which characterizes a life-mode an *ideology*. The ideology of

a life-mode is determined by the function that ideas have as 'interpretative tools' for everyday action. The ideology has reference on the one hand to the environment in which it has to orient itself and which it must interpret. On the other hand it has its own inner logic and order which the lines of thought follow.

The concept of social formation sees society as a structure of social relations. This means that this structure can also be read as different forms of purposeful praxis, i.e., life-modes, borne and performed by subjects acting meaningfully on the basis of their ideological universe. Without society there can be no life-modes, and without life-modes there can be no society. Since there are numerous separate and different life-modes, each anchored in its own way in the social formation, it cannot be expected that the entire population of a country will live neither in the same social conditions nor with the same fundamental ideological everyday concepts. The life-modes are anchored in the modes of production, the two basic types of which are simple commodity production and capitalist commodity production. (In older social formation it was a question of a feudal mode of production and its coexistence with and gradual transition into simple commodity production.)

With the empirical material as a point of departure, one can use the analytical concept of the mode of production to specify the essential conditions for different life-modes and variants of these.

Blekinge – a many-sided agricultural landscape

The natural resources exploited by the inhabitants of Blekinge have given the cultural landscape a profile that is described in terms of three types of settlement: the forest settlement in the north along the boundary with Småland, the valley settlement containing most of the arable land, and the coastal settlement where the province meets the Baltic Sea in a multitude of bays, headlands, islands, and skerries. A surplus of certain products and a shortage of others in the various settlement areas gave rise to a busy exchange of commodities, facilitated by the relatively short distances. The towns on the coast were the scene not only of internal trade but also of considerable long-distance trading with places both inside and outside Sweden. Sailing and trading

were also carried on by the peasantry.

Blekinge was demographically different from Sweden as a whole in that its population trebled between 1750 and 1850. Compared with Halland and the two counties of Skåne, there were surprisingly few landless people in Blekinge in 1750, but their number increased rapidly after that date.

Fishing was carried on in the coastal region by peasants with their sons and hired hands, while there were urban fishermen in the towns. Fishing varied with the season. No species of fish was disdained, but herring was the most important. The herring fishery was carried on with drift nets in a method called *vrakning*. This consisted of drifting with the wind and the current during the darkest hours of the night with nets linked together and attached to the boat. The *vrakeka* boat was about thirty feet long, undecked and fitted with a large flying lugger sail.

A central structural feature of the society was the king's protection of the citizens, their livelihood, and their free passage by land and sea. In return for this they paid taxes and duties. A similar structural feature found its expression in the system of *laga försvar* or personal security, which divided the members of society into two categories: those who by virtue of their social and financial status 'enjoyed the king's protection' and those who had to seek 'mediated security', usually by taking employment with a representative of the first category. The employer was then responsible for the payment of taxes.

The authorities sought various ways to improve the economy and self-sufficiency of the nation, one measure being increased fishing. Royal ordinances were issued in 1748 and 1752, giving privileges to those who pursued fishing as an occupation. One benefit was the right to 'the king's protection'. The question of why salt-water fishing arose in Blekinge thus receives an explanation, but the main aim of the dissertation is not thereby achieved. Using developments on Hasslö as an example I seek to show what life was like for those who became fishermen along the coast of Blekinge.

The peasants

There were thirteen crown farms on Hasslö, but four of them were deserted on account of the high taxes, according to the land

survey record of 1671. Thirteen years had elapsed since the Peace of Roskilde, when Blekinge had passed from Danish to Swedish ownership, and the new taxation system was intended to rectify the ills. The island totally lacked forest, but grazing was good and the peasants could fish both for their own households and for sale. The town of Karlskrona was founded in 1680, with its naval base easily visible from Hasslö. The town became a market where the fishing peasants could sell all their surplus. This evidently brought them a certain prosperity, for when the crown farms were put up for sale in 1701, all the peasants of Hasslö bought the title to their farms; they are listed in the cadastral book for 1704 as farmers paying tax to the crown, with their names, land assessment, and purchase sum.

Estate inventories from the eighteenth century list many utility objects testifying to the varied farm production of these fishing peasants. Furthermore, there are almost always silver articles, sometimes of considerable value.

Households on Hasslö could thus yield a multitude of different products for their own consumption, but they were also ultimately dependent on being able to buy other commodities. In addition, the tax payable in cash to the crown made it necessary to produce for sale. It was advantageous for them to be able to sell a wide range of goods. If something failed there were always reserves to fall back on. Indeed, they thought they had reserves even when farms were divided as part of an inheritance. 'An unusually large number of people make their livelihood in the skerries, paying their taxes with ease', the Blekinge County Agricultural Society reported to the Board of Trade.

The population of Hasslö increased considerably. The original thirteen homesteads were divided among some fifty peasant households at the beginning of the nineteenth century. In 1815 the island had about 470 inhabitants.

The land survey assessed the farms and registered taxable units. The assessment unit of the *mantal* is a measure of the production and tax-paying capacity of a farm, in other words its financial strength. There was a fiscal interest in maintaining production units as financially strong homesteads, so the authorities were restrictive about the division of taxable land.

The partitioning of homesteads meant that the lands of one homestead were divided into two or more fully independent

portions, each liable to pay tax according to its *mantal* assessment and its share in the rights and privileges of the homestead. After 1827, tax-paying homesteads could be divided into units or fractions of any size, provided the occupant of the partitioned share was 'propertied'. A peasant was considered propertied if he could make a living on the normal annual yield of his portion and could thereby fulfil the obligations required of his portion of the homestead.

It was customary on Hasslö for daughters also to inherit land, and they were often bequeathed equal shares with their brothers. According to the Swedish law on inheritance which applied up to 1845, daughters could otherwise inherit only half as much as sons.

Land ownership brought advantages, and those who reached the level of being propertied achieved the status of peasant farmer. This meant not only prestige but also especially social and economic freedom. Yet owning even a small piece of land on the island entitled one to the use of the common outfields, to pursue shore-fishing, as well as access to the grazing and eel-fishing of the Bollöar islands. When legislation was tightened in the middle of the nineteenth century, two peasants who applied to divide their land into 1/96 *mantal* portions claimed that with the aid of their fishing they would each be propertied. In order to illustrate the process of land division over a longer time, coupled with the differentiation of propertied and unpropertied, I have carried out a microanalysis of 47/10 Tången, a farm assessed at 1/8 *mantal*. The course of development is schematized in diagram 5. Landowning was a financial and social guarantee which can scarcely be overvalued.

The description of the life and economy of the fishing peasants is composed chiefly of recorded traditions, estate inventories, a letter collection, etc. An analysis of the life-mode shows the way simple commodity production of the 'family farm' type was combined with simple hunting or fishing production in the form of fishing organized in a share system. The flexibility that resulted from a relatively high degree of self-sufficiency combined with free fishing meant that the life-mode was adapted and reproduced despite the great changes in marginal circumstances. The increasing scarcity of land as a resource due to the growth of the island population, the nearby town, and the deep-sea fishing,

these were certainly marginal factors in relation to the structures created by the mode of production and the social formation, but they were important conditions for the empirical realization of this variant of the mode of production.

When in only a few decades at the end of the nineteenth century the fishing peasants stopped fishing for herring in 'the outer sea', thereby breaking a centuries-old tradition of drift fishing, this was an expression of structural change.

When freedom of trade was introduced it was a sign of a structural change creating conditions suitable for other modes and variants of production. The emergence of the quarrying industry in Blekinge is one example. Around 1900 the population of Hasslö was just over 1000. According to fishery statistics, 68 of these were fishermen by occupation, while 141 fished as a sideline. Diagram 8 also shows the development on nearby islands.

The fishermen

Informants relate how they started their fishing career during the 1910s and 1920s. They stress the difference between owning a little plot of land and being completely landless. Disposing of the fish was a difficult problem, despite the fact that Karlskrona now had good connections by rail with the rest of Sweden and that fish could be exported to Germany – a trade going back a long way. The west coast fishery had become a tough competitor and the demand for salted herring from Blekinge had declined.

The Hasslö fishermen had a varied catch – herring, cod, flatfish, eel, and salmon – but fishing for herring with drift nets was the most important. It was an efficient method pursued by teams of fishermen, often far out to sea. The nets could be linked together in lengths up to 3 kilometres. It was a dangerous method, however, especially as long as they used open boats with square sails. There was a slow transition to decked boats with spritsails. Engines were introduced in 1904, making their users highly competitive. The first owner of a motor boat recounts: 'I got my engine, and a benevolent nature sent the herring so far out to sea that I was the only one who could go that far thanks to my engine.' The Blekinge County Agricultural Society granted loans, but the fishermen's economy was precarious until the start of the

First World War, when the demand for fish increased and prices rose.

Fishermen in the 1920s had to fish ever more intensively, since their number had grown, and with it the competition. Most of them were by now motorized and could fish almost the whole year round when the winter was not too severe. If the sea was ice-bound further out they went back to the traditional winter fishery. The most common form was eel-spearing through holes cut in the ice, and herring fishing with nets laid under the ice. In winter the shore-fishermen in particular looked for other work such as stone-cutting.

A new fishing crisis was on the way after the war; the fishermen sought to avert it through improved technology and more intensive fishing to bring bigger catches. The competition was evident at the fish market in Karlskrona, where fishermen's wives sold their husbands' catches individually.

Family and household formation was thus of great significance. The household normally consisted of a nucleus family of man, wife, and children, along with a maid. In the twentieth century, labour hired by the year became rare; children's maids were employed only when there were young children. For deep-sea fishermen and their families the fishing team was the most important form of co-operation. In fishery organized according to a share system it has special distinctive features, although these may appear in a multitude of variants in practice. One characteristic is that the fishing team is a primary production unit in the simple commodity production mode and that the catch is divided between the team members according to the fixed concept of the share. The fishing team mostly had the function of linking several household units.

When working conditions are described it often seems as if men and women lived in separate worlds. Both fishermen and farmers observed fixed boundaries between the male and the female, but man and wife were nevertheless brought close together in their everyday work, i.e., in this life-mode.

The women began their working day by coming to the landing-places where they helped their husbands to pick the herring out of the nets. This took a long time if the catch was good. Children and old people often had to help out. It was rushed work if they were to be sure of not getting to the market later than the

others. Three or four women, mostly wives of men in the same team, would sail and row together in a little boat to market, where they set up their stalls and waited for customers. Wholesalers could buy larger batches direct from the boat. After 1920, however, it was no longer so common to sail or row to market; they went there instead in larger groups in motor boats.

Fishing was hard work, but selling fish at the market was also exerting. It was only after marriage that young women could try their hands at it, often with the help of their mother-in-law. There were those who hesitated about doing it, but if they had married fishermen they could hardly escape their destiny of standing at the fish market several days a week a large part of the year. Selling to each other, for example to other members of the fishing team, could only be done in exceptional circumstances such as illness. There were two categories of women selling fish: those who sold only their own family's catch, and 'hucksters', who bought small quantities for resale. The latter distinguished themselves by their harder selling methods. Each one was fighting for a market share and the financial gain varied considerably.

When the women returned to the island after market day, it was to all the housework awaiting them. Yet they did not think of the two different tasks as separate jobs, but only as a single day's work. They were tired when evening came, but they emphasize that the market meant fun and excitement. 'When we had managed to sell a bit we were so happy that we sang. We felt as free as air. But when things went badly it wasn't like that.' On Saturday night they looked forward to a Sunday rest.

This tells us something very important about the internal structure of this life-mode: they made no conceptual distinction between their various activities, living instead in and for their work, and when they were not working they rested. In the world of the women, leisure and spare time did not exist, nor did they even think in such terms. The fishermen contrasted their work with other life-modes. Many of them had tried working at the shipyard and elsewhere in Karlskrona. Some of them had stayed there but others had returned to the fishing. A regular and certain daily income could not for them compensate for coercion and loss of freedom. The fisherman's compulsion to work for a living was turned by them into an experience of freedom, when they themselves could take decisions and responsibility.

From an analytical point of view it is possible to discern the way the family in the life-mode of early fishing peasants combined agriculture and fishing in a relatively self-sufficient whole, whereas the life-mode of the landless fisherman shows the family combining work in the fishing team with selling. The fisherman's family is a basic unit, since it is only 'we' who can sell the catch. The concept of the family has thus taken on a changed function as a form of social organization and has thereby also changed its place in the mode of production. A third function can be observed when the family is caught in a network of personal guarantees and financial relations as a result of loans for ever more expensive boats and equipment. The private economy of the family with its house and the like is tied to the economy of the boat. The family becomes a financial unit.

Life on Hasslö

As the years pass it is increasingly difficult to imagine what it actually was like to live the Hasslö life, even though informants with first-hand knowledge have done their best to convey their experiences. Since they never complain or feel self-pity, their description tends to paint an idyllic picture of Hasslö life, but it was far from being an idyll. The strain was extremely hard for those who broke the rules of the social game, for those who may have acted out of youthful ignorance, or those who had moved to the island bringing with them somewhat different values.

Most people on the island were dependent on each other in various ways, so knowledge of kinship ties was important for orientation in the social landscape. People were the most interesting topic of conversation. Individuals, often with identical Christian names, were identified by the prefixing of their parents' names to their own. The islanders used the subject matter of conversations to gain guidance in social interaction, creating at the same time a shared history in which present and past were interwoven with pictures of individual human destinies.

The women met at work outside the home; they did not invite each other home for coffee. The men met by the jetties and landing-places. Before the 1920s they often gathered on winter evenings in groups of ten to twenty in one of their homes to discuss

and interpret their experiences, knowledge, and supernatural occurrences. Folk belief was mostly passed on by the men, and there were specialists among the older men. When they passed on, the island changed greatly, according to some. Technical innovations made much of the old knowledge superfluous.

Fellowship also took ritualized forms, among these New Year celebrations. The young people would bake a sort of sweet biscuits the size of hazelnuts. On New Year's Eve they went round the houses 'shooting in the new year' (firing into the air with their shotguns), after which they were treated to 'nuts' and perhaps schnapps. The nuts were supposed to last until the twentieth day of Christmas, St. Knut's Day (January 13), when Christmas was 'swept out'. Young people especially, but also some older people, got dressed up with masks and went round visiting the houses and offering to sweep Christmas out. That evening gave boys the opportunity to propose to girls (if they did not dare at other times), to take revenge on rivals, and generally to let off steam in a way that was otherwise forbidden by the strict social control. The Knut's Day traditions on Hasslö are very similar to the Twelfth Night *Helligtrekongersløb* on the Danish island of Agersø.

The breach of social norms that attracted the greatest disapproval was adultery, followed by theft, particularly the theft of fishing equipment. On the other hand, collecting firewood in the forest belonging to the Johannishus estate was not considered theft. The poor were entitled to collect cones, twigs, and fallen branches in the forest, but the prohibition on the use of axe and saw was not always respected. Dagny Torbrand (1965) writes that collecting wood was nothing new for coastal regions in the mid-seventeenth century, and she continues: 'Any qualms of conscience were finally dismissed by persuading oneself that the seventh commandment did not apply to the stealing of trees.'

One of the most colourful figures in Swedish politics at the beginning of the twentieth century was Fabian Månsson. He was born on Hasslö in 1872, the son of a fishing peasant. After enlistment, unskilled labour, journalism, and political agitation he became member of parliament, author, and popular educationalist. He never achieved real influence during his own time, but his ideas continue to arouse interest. As an author he wrote about Hasslö.

A number of different examples show how the islanders, both

individually and collectively, defend what belongs to them, their property, their rights, their freedom, their language, their way of life. The life-mode includes a defence of the conditions for its own existence. Social control and ethnocentrism can be expressions of the preservation of the necessary social network.

When children grow up in a certain life-mode, they become participants in the fund of knowledge, wisdom, and ideology required by the life-mode in question. If they are faced with the same or similar conditions as their parents, they themselves become bearers of the life-mode (Højrup). The children who grew up on Hasslö at the beginning of this century were introduced to the entire conceptual world of this life-mode at an early age. They saw about them the life cycle in all its phases from birth to death. Young people were trained in the patterns dictated by the sex roles, so that when they came to marriageable age they were well equipped to pass on the island way of life.

Conclusion

Some of the circumstances and contexts illuminated in the dissertation can be summarized as follows.

When the ever more autocratic King Karl XI expropriated Trossö, an island belonging to the fisherman-peasant Vittus Andersson, it was not only a naval base that he was planning; he also planted the idea of a town in this odd spot. The idea of a town also meant that trade was to be carried on and that craftsmen organized in guilds were to work there.

The concept of country included the production of food, raw materials for craftsmen, and fuel. Those who had land at their disposal also had power of disposal over what was produced – products which could in principle be sold only in the town. The section on trade exemplifies these circumstances. The peasants of Blekinge were simple commodity producers but, as has been shown, the concept of simple commodity producer means not an individual person but a co-operating social group. It was groups like this that the rural fishermen first constituted with their life-mode shaped by their work process. They were not fiscally registered as occupational fishermen since the essential conditions for this life-mode had not yet been incorporated into the social

formation. There were, however, the structures for the guild-based craftsman's mode of production. It was therefore logical of the County Governor Lars Dahlman to furnish the salt-water fishermen with trade licences when he wanted to place these landless fishermen among those with land to work. They thereby obtained the direct protection of the king and the right to keep a hired hand and a maid in 'established fisheries'. Young people, one's own or others', could thus be recruited to the co-operating group. In my study of the Ronneby area I found that young men and women moved all the way from the forest settlements of Småland to enter service in fishermen's households. Fishing hands and maids then reproduced the life-mode, which undoubtedly hastened the early settlement of the landless fishermen's groups along the Blekinge coast.

The craftsmen's guilds in the towns tried to prevent excessive competition by regulating the numbers practising the trades; the rules concerning the establishment of trades in the countryside had the same function. The trade licences for the salt-water fishermen lacked this restrictive function, however. The fishing peasants were in general reluctant to make room for this new group of fishermen, for fear of competition. The answer to the question of why the institution of fishermen's licences arose can, I think, be found in this opposition. In Västernorrland County, where licences guaranteeing personal security were also issued, the problem was similar, although the local circumstances were different.

Blekinge had the conditions necessary for increased fishing: it could boast ample fishing waters, a fund of maritime knowledge, and a market with both local and long-distance trade. The result of my demographic study does not indicate that the action of the Blekinge County Government Board was initiated by any 'pressure for land'. That the available land resources began already at the start of the nineteenth century to appear insufficient compared to the powerful growth in population is another matter. Hasslö is in this respect of particular interest on account of the extreme extent of land division.

The eighteenth-century fishing peasants of Hasslö had probably no reason to feel threatened by the competition of landless fishermen. On the contrary, they were experiencing a boom, since they were able to sell off all the farm merchandise and fish

they could produce. The armed forces' need for salted herring appeared practically insatiable. The peasants did not hesitate to divide the land as far as the law permitted and to increase their fishing. By sticking to the land in this way they needed only in exceptional cases to apply for trade licences after this opportunity was available to them in 1748.

Constant complaints about the shortage of agricultural labourers led to the easing of a number of the restrictions that had prevented many unpropertied men from starting families. It was realized that increased production could only be achieved with an increased labour force, and this was also needed to strengthen the nation's military resources. The advantages of a greater population in Sweden were thus not questioned, but there was concern about the form the increase was to take. The authorities vacillated between the desire to expand agriculture, trade, and industry and the fear of losing control over the national economy, especially taxes. This was particularly noticeable during the nineteenth century with its rapid population growth. Laws and decrees concerning these matters were tightened and relaxed by turns.

The Hasslö islanders developed various strategies to remain on the island. The fishing peasants therefore dominated right up to the end of the nineteenth century. From the analytical model it is clear that their life-mode meant an empirical realization of two variants of the simple commodity production mode. One of these is the family farm variant, where the family has, besides the duties of production and reproduction, the task of conveying from generation to generation both the means of production and their skilled knowledge. Kinship ties are thereby reproduced and the family is incorporated into a network of relations in which it is possible to pursue successfully the other variant of the simple commodity production mode, namely, share-organized hunting or fishing. In other words, the fishing peasant family had the function of handing down knowledge and qualifications, of educating and training the young, as well as the function of passing on the means of production to the next generation through the division of homesteads and inheritance. The individual family was thus bound to other units in the kindred and to neighbours. Its own existence as a production unit depended ultimately on relations to these families.

This structural feature became ever more pronounced the more marginal circumstances shifted the focus of production from the family unit to the fishing team. The concept of family here denotes a structure of ideological social relations. If man is defined by his ideological notions as a family member then he must behave according to what is expected of him in this role. In the same way, the family that is ideologically labelled as neighbours have certain obligations and rights *vis-à-vis* the neighbouring family. The family structure meets certain functional demands in the life-mode, but some of these demands can also be met by other forms of ideological organization.

The landless fisherman was totally dependent on the fishing team's production. The fishing team now became the ideological social form of organization, taking over some of the functions of the family structure, and the share system became one of the conditions of the life-mode of the unpropertied fishing population. It was possible to enter a fishing team empty-handed, to become a half-share man. The fishing peasants, whose economy was rooted in the land, could afford fishing boats and take the risk of investing in them. Estate inventories show that they often owned a quarter share of two different boats, but rarely or never a half share of one.

'If you only had the equipment you could get out in a boat.' A half-share man could thus become a full-share man or even a part-owner of a boat, if he was lucky. This required not only luck in fishing; it was also a question of avoiding death by drowning and of having a wife with the necessary qualifications. The basis for a fisherman's occupational qualifications was to be found among the fishing peasants. The skills were transmitted and developed for more than a century during which the fishing peasants and fishermen literally stood side by side.

One of the structural conditions for the fisherman's life-mode in the simple catching commodity mode of production is that the 'right of catch' should be free, as guaranteed by the state protection of the seas. 'Free' means that the sea's resources can be used by every subject of the State, or as explained in the land survey record of 1671 'by everyone according to his capacities and abilities'. Yet fishing involves the encounter of fishermen trying to exploit the same stock of fish. This leads to competition. Unwritten laws operate to ensure that no one is excluded. Fishing thus in-

volves ideological social relations. Competition took the form of a race for better techniques and efficiency. Competition at the fish market was in a way also a question of efficiency when the women had to fight for their market share. There was a direct relationship between supply and demand at the market and competition at sea.

When the fishing peasants stopped 'fishing the outer sea', this was in connection with the full-time fishermen's greater use of technical aids to competitivity. The fishing peasants, who now became peasant fishermen, also invested in new techniques. Some shore dwellers exploited the special niche provided by eel fishing with large fyke nets and stake nets, while others sought greater agricultural efficiency through new machinery and land purchasing, and others went into trade or the service industry.

The growing population of professional fishermen were becoming ever more dependent on the ability to buy goods and services in order to maintain their life-mode, day after day, week after week, year after year. This specialization was the precondition for a number of other variants of simple commodity production. The part of the island's population that put these variants into practice constituted the fishermen's hinterland. This undoubtedly influenced population development.

The two ports which were modernized with state aid are part of the picture of change in the 1930s. The many landing-places with jetties and little docks around the island were still used as before, but trawlers required large wharfs. When investments in technology brought returns in the form of large catches, these were delivered direct to wholesale merchants.

It can be empirically observed how this development threatened the key position of the fishermen's wives in selling the catch. The change is illustrated by the old fisherman's wife claim that the young women do not know what fishing is. The young women know very well what fishing means for their own life-mode, and they can easily imagine what it was like to sell fish at the market in the way the older women reminisce about, but they ask: 'Why were you stupid enough to work that hard?'

The analytical perspective gives us the opportunity to use theory to expose the differences in principle that lie concealed in the material. It has been possible to discern three variants of the 'fisherman's family', with the family unit changing function in the

mode of production. These variants with their transitions and coexistence have illuminated the process of change and directed the focus towards the structural content.

The process of change derives its continuity from the simple commodity production mode. This concept describes the way in which independent commodity producers participate in national production. The simple commodity producer markets the goods necessary for continued production. His work is thus a means which becomes its own goal. The work of the production unit is thus aimed at maintaining it as an independent production unit, which makes the life-mode self-reproducing. Figuratively speaking, the life-mode must wage a struggle for the conditions of its existence. When these conditions are insufficient in one respect, others must be found if the structural features are to be maintained. This is the struggle we witness.

Translated by Alan Crozier

Noter

1 *Obesutten*: användes om en person som ej besitter fast egendom. Särskilt (kameralt), som ej besitter fast egendom av sådan storlek att innehavaren (med familj) kan få full bärgning av dess avkastning (SAOB).

2 Situationen i Bohuslän speglas i bl a fru Dorothea Bjelkes jordebok (1660) över Morlanda gods på Orust m fl egendomar. Strandsittarna beskrivs som en rörlig befolkning med stora svårigheter att fullgöra skyldigheterna mot godset: "de något behållna är, giver mig årligen en del en fjärding torsk, en del en fjärding makrill till mitt hus behov och ger mig skjuts mellan mina gårdar . . ."

På liknande sätt omnämns strandsittarna i fru Margarete Hvitfeldt till Sundsbys jordebok.

Johannes Steenstrup finner att när Bohuslän införlivas med Sverige bedriver strandsittarna fiske som huvudnäring medan bönderna var binäringsfiskare (Steenstrup 1905:169).

År 1690 meddelade Kungl. Maj:ts Befallningshavare i en missivskrivelse angående skattläggningsmetoden att "mesta delen av skärgården består av öar och stränder, som intet till några hemman eller gårds mantal kunna införas, efter de bestå varken av åker eller äng utan är med fiskare besatta, som sitta här och där i vikar och bergskrevor uti deras små huskråpor och endast idka fiskeriet, blivandes årligen till ett visst taxerade eftersom fisket kan vara ymnigt eller slätt till, och fördenskull därutinnan förbigås" (Dufwa 1924:140; Hasslöf 1966:81).

3 Se Hasslöfs diskussion (1949:15–16, 543–544). Författaren finner de bohuslänska fiskarna i 1766 års mantalslängder under rubriken "Torp- och gatuhusmän utan utsäde" (Hasslöf 1949:23). Ekonomhistorikern Tryggve Solhaug (1976:16–30) diskuterar mycket ingående hur man skall förklara att i "Fisker-Norge" växer fiskeristatistiken fram "som en upplärlingsperiod" mellan 1840 och 1860. Den officiella fiskeristatistiken kom år 1876.

4 Se definition av marginella ekonomier i J Söderberg: Agrar fattigdom i Sydsverige under 1800-talet. I avhandlingen refereras studier av tre forskare, som har en likartad uppfattning av begreppet nämligen: etnologen O Löfgren, agrarsociologen R Stavenhagen och sociologen A Quijano Obregón (Söderberg 1978:126–135). Se även Boqvist 1978.

5 Flera maritimforskare har funnit en övergång till en inre handel och varumarknad först vid 1800-talets slut. Undersökningsresultaten gäller främst östersjökusten norr om Kalmar (Nordlinder 1977, Thornström 1978, Scotte 1981). I jämförelse med teorin om den inre marknadens framväxt (Fridholm m fl 1976:20) som ett resultat av en förändrad inkomstfördelning, som leder till en ökad produktion, social differentiering och specialisering, kan man ställa resultaten från historiker med agrarhistoria på sin repertoar. Jag tänker då närmast på historikern Eva Österberg (1981) som med exempel från 1500-talets Värmland funnit att bondesamhället var relativt komplicerat med ekonomiska klyftor, där en del bönder hade en marginell ekonomi medan andra "ägde boskap och lösöre till ett värde som måste ses som betydande och antyder marknadsinriktning och möjligheter att ackumulera överskott" (1981:310). Lars-Olof Larsson påvisar i en undersökning från Kinnevalds härad i s Småland en marknadsinriktad produktion under 1600-talet, där utmarkerna har spelat en stor roll (Larsson 1983:94–106).

6 Historikern Eva Österberg (1986:3, 298–325) har presenterat en utmärkt översikt av svensk agrarhistoriografisk forskning rörande det förindustriella samhället.

7 Beträffande forskningen kring kustsamhällenas näringsliv och sociala organisation, se Olof Hasslöfs artiklar Maritim etnologi och dess grannvetenskaper samt Maritimt näringsliv i socialhistorisk belysning i verket Sømand, fiske, skib og værft (1970), samt Carl Olof Cederlund Maritim etnologi (Rig 1971:2).

Bohuslän har varit föremål för omfattande undersökningar alltifrån fiskets teknik och sociala organisation till sjöfart och skeppsbyggnad (se Hasslöf 1966, 1980 och 1984 m fl).

Halland med Bua i centrum har studerats av Orvar Löfgren i en rad arbeten (se bl a 1969, 1977, 1978 b).

Skåne. Albert Eskeröd (Nilsson) har behandlat Vikhög (1936) och de ostskånska fiskelägena (1960). Jfr Rune Bunte (1977 b). Nils-Arvid Bringéus har med bred orientering behandlat ålfisket i södra Sverige med tonvikt på Skånes ostkust (1985 a). Ålfisket vid Kiviks Esperöd (1985 b).

Blekingefisket ingår i Sven Björnssons verk (1946) och i Nils J Nilssons studie (1957). Nils Nilsson har studerat båtar och båtbyggerier (1977, 1978). Se även Philibert Humbla (1933). Ronnebyskärgårdens fiskarbefolkning har studerats av Margaretha Rosén (1975, 1987) och blekingefiskets utveckling 1983. 1900-talets fiske från traditionellt till modernt trålfiske har belysts av Herbert Jungståhl (1979).

Smålandsfisket har behandlats av John Granlund (Runnö 1956)

och ön Strupö av Carl-Gustaf Thornström (1978).

I *Östergötlands skärgård* har lokala studier av Harstena och Kråkmarö (1952) utförts av Per Gräslund. Per Kalm (1753–1754).

Kulturgeografen Bertil Hedenstierna har gjort en omfattande studie av *Stockholms skärgård* (1949).

Gotland har behandlats av P A Säve (1940) och ett översiktsarbete har utförts av Albert Eskeröd (1962) som också har analyserat fisket i Gästrikland (1946).

Hälsingland. Fiskarna i Söderhamn har analyserats av John Granlund (1956); Fisket på Kråkö av Arne Rydberg och Lasse Scotte (1971).

Västernorrland. Lasse Scotte har skrivit om fiskets omvandling och deformering med utgångspunkt i flera lokalstudier. Scotte 1981.

Västerbotten. Flera kustsamhällen har behandlats i Västerbottnisk kust (1972) Carl Olof Cederlund (red).

I *Norden* har fiskets utveckling i stort följt samma ekonomiska och demografiska processer som i Sverige. I Norge kan vi se samma relation mellan befolkningsökning och fiskets utveckling (Tryggve Solhaug 1976 a) liksom i Danmark (Holger Rasmussen 1962; Thomas Højrup 1983) med en generell övergång från jordbruk-fiske till yrkesfiske från 1800-talets mitt.

Bland olika studier som utförts i *Norge*, se Kari Helmer-Hanssen (1970), från Nordnorge Ottar Brox (1964), Brit Berggreen (1984). I *Danmark* behandlar, förutom de ovan nämnda Poul H Moustgaard och Ellen Damgaard (1974) garnfiskets teknologi och organisation. *Öståländskt* krokskötfiske har studerats av Nils Storå (1967). *Färöarna* fick med Jóan Pauli Joensen (1975) en studie, där slupfiskarna studerats. *Island:* se Finnur Magnússon (1986).

Övrig litteratur se översikten Löfgren 1979: From peasant fishing to industrial trawling. A comparative discussion of modernization processes in some North Atlantic regions. Lund.

8 Se Bunte 1977 a: 130–156.

9 Jag har räknat fram särskild statistik för Blekinge, men denna ensam visar ingenting utan jämförelse med de andra länen som Gustav Sundbärg sammanförde till en demografisk region.

10 Eftersom samhällsformationen byggs upp av produktionssätt och deras existensbetingelser och endast har deras innehåll att bygga på, kommer endast dessa tre sociala relationer att ingå. Produktionssättsbegreppet har endast tre grundvarianter av relationer, när man tar det som utgångspunkt (se Højrup 1983: 496, not 7 och s 500 not 10).

11 Skogsbygd, mellanbygd/byabygd och strandbygd. Namnen kan beläggas i jordrevningsprotokollet 1670/71 men kan vara äldre.

Kulturgeografen Sven Björnsson har kompletterat de tre bygderna med en näringsgeografisk indelning i fem bygder. I mitt arbete behåller jag den äldre indelningen men har bytt namnet mellanbygd mot dalbygd.

12 Om granens förekomst, se Petter Geddas karta 1684. Jfr även Wachtmeister 1971:21. Skogen hade tidigt ett värde i Blekinge och var därför enligt olika källor hårt exploaterad redan under slutet av 1600-talet (se bl a Björnsson 1946).

Bok och ek var regale, de var bärande träd. Dessa fick avverkas efter utsyning, mot betalning och om man planterade två nya mot varje avverkat träd (KBÅ 1740). På kronans allmänningsskog i norr hade allmogen rätt att avverka barrträd, björk och al. Ved utfördes under dansk tid främst till moderlandet. Till bränsle och pottaskebränning fick även användas skadade bokträd, torra och nedfallna grenar (se vidare Åhman 1983:131–32).

Kronans bokskogar utnyttjades också för uppfödning av ett stort antal svin. Till skogsbygden fördes svin från både dal- och strandbygd. I gengäld betalades ollonskatt till kronan.

13 Jordrevningsprotokollet 1670/71. Jordeböcker.

14 Lyckodlingar var små intagor på utmark. De var förmånliga bl a för att de inte beskattades förrän värdskapet kom i annan släkts ägo än odlarens (Rabenius 1832: § 107, 116; KF 30/8 1731, KF 25/11 1740).

15 Stefan Åhman har utförligt behandlat pottaskebränningen och givit värdefulla komplement till Dagny Torbrands tidigare studie. (Torbrand 1965, Åhman 1983).

16 Christopher Cronholm, rektor i Karlshamn, senare kyrkoherde i V Karleby i Skåne, samlade under sin blekingetid omfattande uppgifter rörande landskapet och befolkningen. Manuskriptet finns på Kungl biblioteket. N H Sjöborg som bl a stöder sig på Cronholm menar att även om "det fattas bevis och anförda handlingar. . . är uti denna ordrika handskrift flera sanningar. . ." (Sjöborg 1792:84. Se även Rosencrantz 1976).

17 Rosengren 1829:II, 163–67; Björnsson 1946:82.

18 Se Från potatisodlingens genombrottstid i Blekinge (Utterström 1946:93–106). Vidare diskussion har förts av J Frykman 1975 och O Löfgren 1978 a.

19 Följande definition av ekotyp har använts här: "a pattern of resource exploitation within a given macro-economic framework" (Löfgren 1976 a:101).

20 En samlad redogörelse om fiskarna i staden är publicerad av O Löfgren i Land och stad (Hellspong/Löfgren 1981:116).

21 *Borgare*: Här menas främst städernas köpmän, hantverkare och fabrikörer. Enligt tab III år 1751 klassificeras ingen som "borgare", däremot finns under nr 8 Ringare Borgerskap; Försvars- och Fördels-Karlar. (SCB. Minnesskrift med anledning av den sv befolkningsstatistikens 200-åriga bestånd. Stockholm 1949). Karlshamns borgerskap indelas 1753 i tre klasser: handlanden, hantverkare och sjömän–fiskare (Cronholm 1755–57).

22 Konung Kristoffers landslag. Köpmålabalken kap 6–7.

23 Landtullen, kallad "lilla tullen" beslöts av riksdagen 1622 "att givas till alla ätliga, slitliga och förnötliga varor, som föras till torgs och marknader". Utgick med 1/32 av varans värde. År 1686 utsträcktes den till 1/4 och gällde alla från land till stad införda inländska varor. Ex för 1 tunna sill erlades efter 1777 års taxa 3 shilling 10 runstycken pr tunna. Denna uppbars av Generaltullarrendesocieteten. År 1810 upphävdes landtullen. (Sv Uppslagsbok 1959).

24 Rätt för medborgare att utan hinder från det allmännas sida driva produktiv rörelse; inträdde i Sverige genom industri-, handels- och hantverksordningen 1846, kompletterades 1864 (Norstedts uppslagsbok 1942).

Se diskussionen om motsatsförhållandet mellan bönder och städernas köpmän (Heckscher 1949 II, 1:705–09).

25 Larsson 1975:229, Bringéus 1983:21.

26 Hur den borgerliga kulturen manifesterades under 1700-talet kan läsas i flera studier (se bl a Bengtsson 1960:75–88).

27 Som svar på Kommerskollegiets frågor angående kontant betalning eller byten av viktualier vid avsättning av fisk, inkom svar från Karlskrona stad, att avsättningen i staden sker mot redbar betalning. Från Karlshamns stad svaras, att både i staden och på landet sker avsättning av fisk mot betalning, sällan genom byten av varor (Kommers koll 1752).

28 Larsson 1982:228. G Sundbärg fann att Blekinge skilde ut sig från den västsvenska region, dit han ansåg att Blekinge hörde, främst genom befolkningens stora dödlighet. Med dess höga nativitet och inflyttning förklarades den stora befolkningsökningen.

29 I Den glemte utvandring har den danske historikern Richard Willerslev behandlat den svenska utvandringen från Sydsverige till Danmark 1850–1914 (ff Köpenhamn 1983). En särskild studie av

den svenska utvandringen till Bornholm visar bl a att åren 1875–1910 bidrar Blekinge med cirka 28 %, Malmöhus län med 13 %, Kristianstad län med 51 % och Småland med 2 % (Scandia 1980:53–80).

30 De följande diagrammen gäller åren 1751, 1772, 1800, 1830, 1845/55, 1860 och 1900. Valet av årtal fram till 1860 beror på att "Minnesskriften" innehåller formulär, där man kan se varifrån uppgifterna är hämtade. Genom att jämföra denna information med Wohlins bearbetning har jag kontrollerat uppgifterna och därigenom sökt att få jämförbara tal.

31

Period	*Kungl Maj:ts fastställda formulär*
1751–1772	3/2 1748
1775–1800	1/3 1773
1805–1810	11/5 1802
1815–1820	31/7 1811
1825–1835	19/1 1825
1840–1850	26/6 1840
1855–1860	Se BISOS
1870–1900	Se BISOS

32 I 1773 års formulär upptas backstugusittare för första gången. Bakom redovisningen ligger KF 20/7 1762, där tillstånd ges till backstugors uppförande och boningsrum för tjänstehjon, som ingått eller hade för avsikt att ingå äktenskap.

33 Tabellkommissionen efterträddes av Statistiska tabellkommissionen, som fördelades på Statistiska Centralbyrån och Statistiska Beredningen, två avdelningar av vilken SCB kom att få störst betydelse (se Lext 1984).

34 Torp fick anläggas på skattehemmans mark efter riksdagsbeslut 1743. Under 1750-talet vidgades tillståndet till att gälla kronojord och landshövdingarna anmodades att verka för att torp anlades i deras län. I KF 8/4 1770 upphävdes de sista restriktionerna för torpupplåtelser, nämligen föreskriften om alla grannars samtycke till torps upplåtande på oskiftad bymark. Enskild byaman fick efter häradsrättens prövning anlägga nybygge (se Åberg: 1979:58–59). Torparna hade laga försvar enligt 1739 års tjänstehjonsstadga. De var icke jordägande men självständigt brukande jordbruk.

35 År 1845 har "Minnesskriften" summerat arbetsföra inhyseshjon och backstugusittare med vanföra inhyseshjon respektive backstugusittare, en ändring som infördes 1840. Tidigare hade de i stort sett förts till kategorin fattiga, fångar etc. Denna ändring innebar för Blekinge en ökning med 426 personer i jämförelse med EU:XI. Den stora ökningen är alltså delvis fiktiv (jfr Utterström 1957, I:47 och Lundsjö 1975:65).

36 Det stora antalet torpare i förhållande till backstugusittare och inhyseshjon kan troligen till en del förklaras med en liberalare syn på torpare. De hade ett klart laga försvar, medan backstugusittarnas ibland ifrågasattes. Troligen skrev de sig under en sådan period som torpare, stundom skedde det med jordägarnas och pastors i församlingen goda minne (jfr Öller 1800:57).

37 Vid sekelskiftet 1700/1800 hade potatisodlingen nått en omfattning som var utan motsvarighet i Sverige (Heckscher 1949, II:I, 209). I landshövdingerelationen 1827 kan läsas: "Brännvinsbränningen är ej blott en binäring, utan den är så införlivad med jordbruket, att den därav utgör en väsentlig beståndsdel och tillsägandes dess egentliga mål."

38 Gö frälsegods, beläget i Edestad och Listerby socknar, tillhörde riksrådet Sten Bielkes (1624–84) gravationer ". . . nu återbekommit till fru Christina Bielke i avräkning på dess möderne fordringar". Godset var alltså utsocknes frälse med ägarinnan bosatt på annan ort (Bursie 1706, se även Larsson 1964).

39 Peter Bursie 1706.

40 Av husförhörslängderna för Blekinge framgår att en gårdman antingen är ägare till en gård eller är undantagsman (se även SAOB).

41 Med lösdrivare avsågs enligt 15 § i 1802 års värvningsstadga envar, som inte hade allmän tjänst eller idkade annat lagligt *yrke* eller innehade lantbruk, årstjänst eller av egna tillgångar eller genom andras vårdnad hade ständigt uppehälle eller var gift och å visst ställe mantalsskriven och boende, där han sig försörjde.

Hur laga försvarslagstiftningen tillämpades i Sverige behandlas utförligt av Alfred Bexelius (1981:77). I Blekinge riskerade de kvinnor, som inte uppfyllde samhällets krav, att komma till spinnhuset i Karlskrona, en arbetsinrättning som skapats genom KF 27/2 1804. Männen kom bl a till kronoarbetskårens station på Tjurkö. 1872 slöt Fr H Wolff ett kontrakt med fångvårdsstyrelsen om att sysselsätta de män som blivit dömda för lösdriveri eller någon lindrig förbrytelse. Sagesmän på Hasslö erinrar sig att det funnits en sådan inrättning även på Bollöarna. 1885 upphörde laga försvarslagstiftningen men uppföljdes i lösdriverilagen. På Tjurkö nedlades kronoarbetskårens station 1894 (Frykman 1969:10).

42 Skyddsavgiften var en bevillningsskatt "Av alla i mantalslängden inskrivna personer från och med fyllda 17 till och med fyllda 60 år" (Rabenius 1832:§ 391, jfr Lundsjö 1975).

43 Jfr Hasslöf 1949:23. Författaren finner de bohuslänska fiskarna under rubriken "Torp- och gatuhusmän utan utsäde".

I Skåne har jag funnit samma benämningar. Råå som i mantalslängden 1770 betecknas "fiskeläge", bebos år 1789 av 39 män registrerade utan utsäde och 8 män under rubriken med utsäde. Fiskeläget var krono, dvs låg på kronans mark och gatuhusen var numrerade. Andra lägen var frälse medan andra åter låg på både kronans och en adelsmans mark.

44 Riksdagstrycket. Sveriges Ridderskaps och Adelns protokoll 4/12 1746.

45 Blekinge landskansli. A II a:7. LLA.

46 Blekinge landskansli. A II a:627. LLA.

47 Jfr Plaenge Jacobsson 1978:34–35; SOU 1925, 19:66.

48 KBÅ 1751.

49 I en by kunde t ex bönderna vidta gemensamma åtgärder. En sådan kommer till synes i följande notering från 1802 i Blekinge landskanslis diarium över inkomna målansökningar: "Jöns Jönsson och Per Nilsson med protest mot Guemåla åboars utverkade förbud mot sökande att idka saltsjöfiske" (B1a:4:1195, LLA).

50 Kring mitten av 1700-talet bildades fiskerisocieteter som bevakade medlemmarnas intressen i likhet med hantverkssocieteter (se Granlund 1956 b, Löfgren 1972).

51 Buys är benämning på fartyg med en dräktighet av 40–50 läster.

52 Även bönder omtalas ha gått samman och utrustat en "förbyggd" vrakeka och farit till Göteborg och med fördel fångat sill (KBÅ 1760).

53 Jfr Olof Hasslöfs (1949:61–64) diskussion om hur detta försök även misslyckas på västkusten.

54 Författare är troligen ledamoten i Kungl Vetenskapsakademien och kamreraren i Bergskollegium Samuel Schultze (1698–1778).

55 Sol- och vindtorkad fisk, "uppspetad på stickor". Sven Björnsson anger att spetfisk var sill. Enligt etymologiskt lexikon gäller ordet även olika torkade fiskarter (Dahlgren 1914).

56 Språket är moderniserat, men innehållet följer originalet.

57 Kopia av Christian IV:s brev av den 23/2 1601 finns i författarens ägo och är överensstämmande med "den i det Kongelige Geheimi-

archiv bevarade samtidige officielle Copibog".

I ett ärende som gällde stenbrytning på Bollöarna 1879 aktualiserades bruksrätten till öarna. En utredning verkställdes och korrespondensen mellan Kammarkollegiet i Stockholm och det Juridiske Facultet i Köpenhamn visar att kungabrevet stöder sig på Fredrik II:s brev från 27/6 1575. Detta brev hade av ovarsamhet sönderrivits, varför hasslöborna sände sina fullmäktige till Köpenhamn för att erhålla en ny konfirmation år 1601.

58 Sandryds tre ödegårdar arrenderades 1718 samfällt av Hasslö åbor. De friköptes 1794.

"Hasslö åbor" är en ekonomisk förening som tillvaratar öbornas gemensamma intressen i ålfiske och betesmark. Enligt utsago har den aldrig haft några andra funktioner. Äldre handlingar har förstörts av brand.

59 Karlskrona rådhusrätts protokoll 7/2 1687. Göta hovrätts arkiv.

60 Kammarkollegiets arkiv. 1701–02 års skattebrevs konceptbok Nr 1 Skatteköpsbok t o m 1724.

61 Källa: Jordrevningsprotokoll 1670–71; Jordrannsakningsprotokoll 1751 och husförhörslängd 1801–15.

62 Se vidare Larsson 1983:40–42.

63 Den gårdshandel som iakttagits kan i vissa fall ha berott på tvångsköp.

64 Likadelningsprincipen var fast förankrad i Värends fem härader under 1600-talet och stadfästes 1772 som "värendsrätten". I Blekinge tillämpades lika arvsrätt för män och kvinnor under 1600-talet i Medelstads- och Bräkne härader och förekom även i Listers härad men saknades helt i Östra härad. Se Lars-Olof Larssons utredning (1974:52–55).

65 Ansökan om Laga skifte 1854 å Stora Bredavik, Hasslö.

66 BU 17/7 1829 Per Larsson, nr 38, Hasslö.

67 I bouppteckning 16/1 1750 efter 103-årige Mårten Månsson nr 47 Tången, Hasslö, upptages 9 fäkreatur, 2 hästar, 12 får, 5 svin och 5 gäss.

68 Här används ordet by i betydelsen sammanhängande bebyggelse. Enligt distriktlantmätare Hilding Sagard används inom lantmäteriet by i geodisk betydelse, dvs att minst två gårdar med olika nummer i jordeboken bildar en by. En hemmansklyvning utgående

från en gård åstadkommer alltså ingen bybildning i geodisk betydelse.

69 Blekingeboken 1925.

70 Blekingeboken 1923.

71 "Plogning" med årder.

72 "I södra Sverige användes en kontinental halvårsindelning och sedan den kvartalsindelning som blev när man delade halvåren vid midvinter och midsommar" (Bringéus 1981:11). Härifrån har vi fått veckoräkningen eller veckotalet som det fortfarande benämns i Blekinge. Man räknar veckorna i varje kvartal baklänges, från den 13:de till den första.

73 Ivo Holmqvist 8/10 1983. Införd i Svenska Dagbladet "Under strecket".

74 Källa: Husförhörslängder samt in- och utflyttningslängder 1850–95; Statistiska centralbyrån och Pastorsämbetenas summariska folkmängdsredogörelser 1895–1939.

75 Jämkningar i 1896 års fiskerättslag kom till stånd, först genom Dufwas utredning 1911 och senare i ny fiskelagstiftning. Blekinge fick dock inte det fria fiske som Bohuslän och Halland fått, trots samma gamla danska anor (se vidare om rätten till ålfiske, redskap och teknik Bringéus 1985 a:72–133).

76 Se vidare om båtar, redskap och teknik (Rosén 1975). Herbert Jungståhls avhandling behandlar mera grundligt fiskets teknologi (u å).

77 Blekinge hushållningssällskaps handlingar: Promemoria med åtföljande brev.

78 Jfr Humbla 1933; Nils Nilsson 1978.

79 Lokala förordningar angående försäljning inverkade. Karlshamn och Karlskrona hade t ex tidiga bestämmelser att torsk skulle saluföras levande i sumpar eller kvassar. Ronneby hade däremot inte denna förordning beroende på att torsken dog under transporten i åns sötvatten.

80 En minnessten över 196 drunknade hasslöbor avtäcktes på Hasslö nya kyrkogård 1968. Förteckningen över de omkomna under åren 1713–1968 förvaras i Hasslö kyrka.

81 Banklån underlättades genom Blekinge hushållningssällskaps förmedling. För att ge säkerhet åt långivarna bildades 1907, på initiativ av landshövding A Wachtmeister, *Blekinge försäkringsbolag* genom sammanslagning av tre äldre lokala bolag. Fiskarna skulle genom försäkring av båtar, lax- och sillgarn erhålla ersättning vid skador och förluster. Få fiskare anlitade till en början försäkringsskyddet.

82 Jfr Blekinge läns tidning 5/1 1905.

83 Många utomstående tycks ha haft svårt att sätta sig in i ett fiskarhushålls ekonomiska dynamik. Hushållningssällskapets medlemmar uttrycker sin oro över fiskarnas lättsinne med pengar. Man undrar om inte torgförsäljningen av fisk med åtföljande besök i stadens affärer var det mest fördärvbringande för deras ekonomi. De for ifrån dessa stadsbesök med börsen lika lätt som när de for dit, "ty förråder äro för detta folk vanligen alldeles okända" (BHH 1855–65).

84 Idealet "hel och ren" är dokumenterat av Karin Thormark 1981; Åkesson 1985; Åström 1985; Johansson 1985.

85 Sjobba är en träskiva försedd med låga kanter. På den lades torskreven, som var uppsatt på klofter med ett hundrade krok = 120 st vardera.

86 Könsfördelningen på Hasslö:

	år 1900	år 1939
Män	49 %	54 %
Kvinnor	51 %	46 %

Källa: SCB. Pastorsämbetenas summariska folkmängdsredogörelser.

87 Skeppsgossekåren, en institution verksam mellan åren 1685 och 1939 för rekrytering och utbildning av underbefäl till flottan. "Raska gossar mellan 14 och 17 år antogs. Utbildningstiden var 2½–3 år. Husrum, god och riklig mat, skolutbildning samt handpengar utlovades (Marinmuseet K-na).

88 Förkärla husförhörslängd 1858–1888.

89 Benämningar ur Fabian Månssons bok: Rättfärdiggörelsen genom tron. De "renläriga" kallade sig själva "lutheraner" och tillhörde den gammalpietistiska riktningen. De pietistiskt färgade prästerna, Peter Murbeck, kyrkoherde i Fridlevstad och brodern Lorens, superintendent i Karlskrona, predikade vikten av att arbeta ivrigt på sin själs frälsning och att kristendomen skulle bevisas för dem själva och andra genom goda gärningar, bot, gråt och suckan. "Svart som graven är deras uppsyn och ännu svartare deras syn på livet",

skriver Fabian Månsson.

"Villoandarna" var de som gått med i väckelserörelsen. Fabian ansåg att det var en lära som passade in i tiden: . . . att bli rättfärdiggjord genom tron allena och inte genom gärningar. Att se Gud som en god vän och beskyddare, ja som kamrat under de långa och stormiga nätterna på vrakekorna därute på det ödsliga havet.

90 Se Ehn/Löfgren 1982:59.

91 Månsson 1916:162–164.

92 Bregenhøj påvisar att Helligtrekongersløp är en institution med funktioner av social kontroll, utlösning av uppdämd aggression och initiation (upptagning) av nyinflyttade samhällsmedlemmar.

Bregenhøj finner bl a överensstämmelse mellan människors vardagliga beteende och deras beteende på Helligtrekongersløp. De som är välintegrerade får flest besök medan de som låser dörren och släcker ljuset visar sig tillhöra samhällets outsiders. Det råder en interaktion mellan de maskerade besökarna och de som får besök, en kommunikativ funktion, som tar sig olika sociala uttryck. Besöket avslutas med traktering och ett försök att demaskera besökarna (jfr Bringéus 1981:66, 107, 171–72, 250–55. Se även ff 1975:1–6).

93 Ur brev från Anna Stolpe född 1872. Emigrerade 1888. Brevet är daterat 12/3 1959.

94 Skillnaden mellan stöld och rån skulle vara att stöld är en dold gärning, medan rån är en "offentlig". Differensen korrelerar med gärningsmannens sociala status. Medan en tjuv oftast var en egendomslös person, betraktades en rånare enligt Gamle Dansk Lov på följande sätt:

"Ransmanden var . . . en mand af en vis anseelse og formue, der i tillid hertil forgreb sig på en anden mands ejendom ganske åbenlyst. Her ville der ofte vaere god udsigt til att forholdet kunne bringes ud af verden ved erlaeggelse af bod" (Ur Bernild & Jensen 1978:232–233).

95 F J Nordstedt (pseudonym för Christian Braw) har en essä om Fabian Månsson i boken I Sverige. Essayer (1985).

Fredrik Ström har skrivit en utförlig biografi över sin vän och medarbetare: Fabian (1948).

Per Meurling: Fabian Månsson och bondesocialismen (1972) tar upp hur andra författare tolkat hasslösonen. Erik Sundström: Fabian Månsson och frikyrkan (1949).

96 Jfr Åberg 1986:434.

97 Se Edvin Göransson 1970:31–40.

98 I ena byn har bönderna inte utnyttjat fiske i nämnvärd grad, i den andra byn var flertalet jordlösa fiskare. Orvar Löfgren fann en liknande klyfta mellan Buas strandsittare och bönder (se Löfgren 1977:140–147).

99 Landshövding Hans H:son Wachtmeister anser, att blekingsbon har fått ett oförtjänt dåligt rykte: "Sanna förhållandet torde vara att lagöverträdelser i Blekinge icke äro talrikare än i andra delar av riket, om ock blekingsbons medfödda livlighet möjligen giver dem en mera i ögonen fallande beskaffenhet." (Se vidare i Bidrag till Sveriges officiella statistik 1876–80. Blek län, Stockholm 1882).

100 Jan Claus, f d notarie vid Medelstads härads domsaga. Muntlig utsaga. Stockholm 1980.

101 Pastor Tom Wallgren gav värdefull hjälp vid mitt sökande efter informanter. Hans egen utsaga beträffande varningsflaggor kan dock omedvetet ha litterär förebild. Se vidare källkritik.

102 Hasslö har omskrivits som Sveriges "rödaste" kommun. Procentuella antalet kommuniströster vid andrakammarvalen:

År	1924	–28	–32	–36	–40
	0 %	15 %	27 %	21 %	4 %

Sven Rydenfelt anser att Hasslö 1945 var vårt lands näst Tjärnö i Bohuslän mest utpräglade fiskarkommun med 40 procent av den yrkesverksamma befolkningen sysselsatt i fisket. Hasslö faller därför utanför det gängse mönstret att "fiskarbefolkningen har visat sig föga mottaglig för kommunismen". Tjärnö hade mindre än 1 procent kommuniströster.

Källor och litteratur

Otryckta källor

RIKSARKIVET, STOCKHOLM (RA)

Jordeböcker. Blekinge län 1688, 1691, 1726, 1745, 1757, 1767, 1777, 1787 och 1871

Kongl. Brev till landshövdingar i Kalmar län och Blekinge län 1752–1823

Kongl. Maj:ts resolutioner på . . . allmogens besvär . . . 1748–52

Mantalslängder. Blekinge län 1733–48, 1760, 1770, 1784, 1791, 1800, 1825 och 1850

Kommerskollegii arkiv

Cirkulärbrev till landshövdingar uti sjö- och fiskeorterna 1748–52

Riksdagsarkiven

Landshövdingarnas ämbetsberättelser till riksdagarna 1742–43, 1751–52, 1755–56, 1765–66 och 1771–72

KAMMARKOLLEGIETS ARKIV, STOCKHOLM (KA)

1. provinskontorets arkiv

Konvolut 66

2. provinskontorets arkiv

Konvolut 621

Skatteköpsbok t o m 1724. Skattebrevskoncept 1701–02

LUNDS LANDSARKIV (LLA)

Blekinge läns landskanslis arkiv

Ekonomidiarier, supplikdiarier och måldiarier

Blekinge läns landskontors arkiv

Jordrannsakningsprotokoll 1751 och 1774

Mantalslängder 1880 och 1900–20

Kristianstads läns landskanslis arkiv

Ekonomidiarier, supplikdiarier och måldiarier

Malmöhus läns landskanslis arkiv

Ekonomidiarier, supplikdiarier och måldiarier

Hallands läns landskanslis arkiv

Ekonomidiarier, supplikdiarier och måldiarier

Förkärla kyrkoarkiv

Husförhörslängder 1801–87, födelse- och dödböcker 1788–1887, in- och utflyttningslängder 1816–87. Inflyttningsattester 1789, 1790, 1799, 1800–87

Gladsax, Landskrona stadsförsamlings, Raus, Ronneby, Simrishamns, Söndrums, Vikens, Väsby och Östra Nöbbelövs kyrkoarkiv
Husförhörslängder. Sockenstämmoprotokoll
Hasslö kyrkoarkiv
Husförhörslängder 1888–94, födelse- och dödböcker 1888–94, in- och utflyttningslängder 1888–94

GÖTEBORGS LANDSARKIV (GLA)
Göteborgs- och Bohusläns landskanslis arkiv
Ekonomidiarier, supplikdiarier och måldiarier 1800, 1810 och 1820
Mollösunds kyrkoarkiv
Husförhörslängder. Sockenstämmoprotokoll

HÄRNÖSANDS LANDSARKIV (HLA)
Norrala och Nordmalings kyrkoarkiv
Husförhörslängder. Sockenstämmoprotokoll

VADSTENA LANDSARKIV (VLA)
Böda och S:t Anna kyrkoarkiv
Husförhörslängder

DIALEKT OCH ORTNAMNSARKIVET i Lund (DAL)
Handskriftssamlingarnas sedesmaterial

FOLKLIVSARKIVET i LUND (LUF)
Traditionsuppteckningar
Foton

KYRKOHISTORISKA ARKIVET i Lund (LUKA)
Traditionsuppteckningar

LANTMÄTERISTYRELSENS ARKIV i Gävle
Karta över Blekinge 1683–94, Gö 1706

HASSLÖ KYRKOARKIV, HASSLÖ
Församlingsböcker 1895–1916, födelse- och dödböcker 1895–1916 och summariska folkmängdsredogörelser 1895–1939

BLEKINGE LÄNS HUSHÅLLNINGSSÄLLSKAP
Handlingar. Primärmaterial för fiskeristatistik

BLEKINGE LÄNS LANTMÄTERIKONTOR
Lantmäteriakter
Sockenbeskrivningar
Äganderättsutredning, lagfart och sammanläggning av fastigheter i vissa fall beträffande Hasslö 1965–67

BLEKINGE LÄNS MUSEUM
Christopher Cronholm. Beskrifning om Blekinge. Kopia
Handlingar rörande Göholms gods
Föremål och fotografier

GÅRDSARKIV på Hasslö. Privat ägo
Olika handlingar från 1702–1919
Brev

I FÖRFATTARENS ÄGO
Intervjuer. Bandinspelningar

Tryckta källor

Officiellt tryck
STATISTISKA CENTRALBYRÅNS ARKIV, STOCKHOLM (SCB)
Historisk statistik för Sverige 5. Befolkning länsvis 1751–1900
Minnesskrift med anledning av den svenska befolkningsstatistikens 200-åriga bestånd av Statistiska Centralbyrån
Bidrag till Sveriges officiella statistik
Sveriges officiella statistik

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR (SOU)
1925:19–20 Fiskerättsförhållandena vid våra kuster

RIKSDAGSTRYCKET
Bondeståndets protokoll 1742–47
Sveriges Ridderskaps och Adelns riksdagsprotokoll 1746–47

EMIGRATIONSUTREDNINGEN
Betänkande med bilagor. 1908–13

BLEKINGE LÄNS KONGL HUSHÅLLNINGSSÄLLSKAP
Hushållningssällskapets i Blekinge län tidskrift 1815–1940

Litteratur

Alsmark, Gunnar 1979: *Herdar på Korsika.* Lund.
Andersen, Raoul & Wadel, Cato (red) 1972: *North Atlantic Fishermen.* Toronto.
Andersson, Inger, Eckerdal, Vera & Tellenbach, Margareta 1976: *Borstahusen.* C 1-uppsats. Etnologiska institutionen i Lund. Stencil.
Anderson, William 1912: *Svenskt stadslif under 1700-talet. Tidsbilder från Karlskrona.* Stockholm.

Atterman, Ingmar 1975: Fisktorget och fisktorgsbasaren. En hundraårig handelsmiljö i Karlskrona. *Blekingeboken.*
Atterman, Ingmar 1977: Fiskeläger vid Blekingekusten. *Blekingeboken.*
Bengtsson, Bengt 1960: Skottbergska gården i Karlshamn. En rundvandring genom en storköpmans gård från 1700-talet. *Blekingeboken.*
Berger, Monica 1985: Hasslö Båtvarv. *Blekingeboken.*
Berggreen, Brit 1984: The Female Peasant and the Male Peasant. Division of Labour in Traditional Norway. *Ethnologia Scandinavica.*
Bernild, Ole og Jensen, Henrik 1978: *Den feudale produktionsmådes historie i Danmark ca 1200—1800.* København.
Bexelius, Alfred 1981: *Vår förste JO 1810—23. Vad han såg, vad han uträttade.* Stockholm.
Björnsson, Sven 1946. *Blekinge. En studie av det blekingska kulturlandskapet.* Lund.
Boqvist, Agneta 1978: *Den dolda ekonomin. En etnologisk studie av näringsliv och arbetsorganisation i Bollebygd.* Lund.
Branje, Gustav 1979: Sören Norby och Blekinge. Om myntprägling i Ronneby. *Blekingeboken.*
Branting, Johan Gustaf 1827: *Handbok innehållande . . . Swenska författningar . . .* Del 1—3. Örebro.
Bregenhøj, Carsten 1974: *Helligtrekongersløb på Agersø. Socialt, statistisk og strukturelt.* København.
Bringéus, Nils-Arvid 1974: Boupptecknings som etnologiskt källmaterial. *Vetenskapssocieteten i Lund årsbok.*
Bringéus, Nils-Arvid 1975: Bakom maskerna. *Etnologiska institutionen med Folklivsarkivet i Lund. Meddelanden* nr 73.
Bringéus, Nils-Arvid 1981: *Människan som kulturvarelse. En introduktion till etnologin.* Lund.
Bringéus, Nils-Arvid 1981: *Årets festseder.* Stockholm.
Bringéus, Nils-Arvid 1983: *Resekörare och besekrämare. Om handeln i Örkelljungabygden i gången tid.* Lund.
Bringéus, Nils-Arvid 1985: Ålfisket vid Kiviks Esperöd före ålbottengarnen. En processtudie ur konfliktperspektiv. I: Festskrift til Holger Rasmussen. *Folkelivs studier* 9. København.
Bringéus, Nils-Arvid 1985: Ålfiske och fiskeredskap. I: Gärsgård, Inge (red): *Ål från Sargasso till gillesbord.* Kivik.
Bromé, Janrik 1930—39: *Karlskrona stads historia 1680—1930.* Del 1—3. Karlskrona.
Brox, Ottar 1966: *Hva skjer i Nord-Norge?* Oslo.
Bunte, Rune 1977 a: *Fiskesamhällen i Sydsverige. Statistisk översikt 1877—1960.* Lund.
Bunte, Rune 1977 b: Fiske och fiskelägen i Skåne. *Skånes hembygdsförbunds årsbok.*
Båtdokumentationsgruppen Skanse, Peter, Andersson, Bertil & Claesson, Staffan 1983: *Båtar i Blekinge.* Stenungsund.
Carlsson, Sten 1968: *Yrken och samhällsgrupper. Den sociala omgrupperingen i Sverige efter 1866.* Stockholm.
Cederlund, Carl Olof (red) 1972: Västerbottnisk kust. I: *Västerbotten.*

Cronholm, Christopher 1750—57: Beskrifning om Bleking. Utgåva av Torsten Rosencrantz 1976: *Blekings beskrivning.* Malmö.
Danckwardt, G M 1823: *Sammandrag av gällande författningar rörande hantverk och manufakturer samt in- och utrikes handel och sjöfart.* Stockholm.
Daun, Åke 1974: *Förortsliv. En etnologisk studie av kulturell förändring.* Stockholm.
Dufwa, A W 1925: *Utredning rörande fiskerättsförhållandena vid rikets kuster.* SOU 1925:19—20. Stockholm.
Ehn, Billy & Löfgren, Orvar 1982: *Kulturanalys. Ett etnologiskt perspektiv.* Lund.
Ek, Sven B 1985; The Forgotten People. — Recension av Thomas Højrup, Det glemte folk. Livsformer og centraldirigering. *Ethnologia Scandinavica.*
Erixon, Sigurd 1939: *Den blekingska lantbefolkningens byggnadskultur.* Karlskrona.
Eskeröd (Nilsson), Albert 1936: Vikhög. Ett litet läge vid Sundet. *Skånes hembygdsförbunds årsbok.*
Eskeröd, Albert 1960: *Skånes kust.* Stockholm.
Eskeröd, Albert 1962: *Gotländska stränder.* Stockholm.
Fridholm, Merike m fl 1976/1984: *Industrialismens rötter. Om förutsättningarna för den industriella revolutionen i Sverige.* Lund.
Frykman, Jonas 1969: Tjurkö — en stenhuggarö. *Blekingeboken.*
Frykman, Jonas 1975: Sexual Intercourse and Social Norms: A Study of Illegitimate Births in Sweden 1831—1933. *Ethnologia Scandinavica.*
Frykman, Jonas 1977: *Horan i bondesamhället.* Lund.
Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar (red) 1985: *Modärna tider. Vision och vardag i folkhemmet.* Lund.
Granlund, John 1956 a: Runnö i Kalmarsund. *Strands härads hembygdsförening, årsskrift* 31/32.
Granlund, John 1956 b: How fishermen became burghers. *Artica. Studia Ethnolographica Upsaliensia,* XI.
Gräslund, Per 1952: Harstena och Kråkmarö. *Liv och folkkultur,* V.
Gustavsson, Anders 1981: *Sommargäster och bofasta.* Lund.
Gustafsson, Peter 1972: Fisket. I: Västerbottnisk kust. *Västerbotten* 1972:4 Cederlund, Carl Olof (red).
Göransson, Edvin 1970: *En liten minnesskrift över Fabian Månsson.* Karlskrona.
Hallenberg, August 1938—1941: Från 1600-talets Bleking under danskt välde. *Blekingeboken.*
Hannertz, Ulf 1973: *Lokalsamhället och omvärlden.* Socialantropologiska studier i urval. Hannertz, Ulf (red). Stockholm.
Hanssen, Börje 1952: *Österlen. Allmoge, köpstafolk & kultursammanhang vid slutet av 1700-talet i sydöstra Skåne.* Stockholm. Ny utgåva 1977: *Österlen. En studie över social-antropologiska sammanhang under 1600- och 1700-talen i sydöstra Skåne.* Stockholm.
Hanssen, Börje 1973: Kulturens permanens och förändring. *Nord-Nytt,* 3/4.
Hanssen, Börje 1976: Hushållens sammansättning i österlenska byar

under 300 år. *Rig.*
Hardenby, Brita 1981: *En stad – tre världar. En studie i sunt förnuft och kulturmönster.* Lund.
Hasslöf, Olof 1949: *Svenska västkustfiskarna. Studier i en yrkesgrupps näringsliv och sociala kultur.* Stockholm.
Hasslöf, Olof 1966: Sjöfart och privilegier. Maritime studier tilegnet Knud Klem 1966. I: *Handels- og Søfartsmuseets årsbog* 1966.
Hasslöf, Olof 1970: I: *Sømand, fisker, skib og værft. Introduktion till maritim etnologi.* København.
Hasslöf, Olof 1980: *Lagbildning och företagsorganisation genom tusen år.* Stockholm.
Hasslöf, Olof 1984: *Sotenäs. Gränsbygd vid havet.* Munkedal.
Heckscher, Eli F 1949: *Sveriges ekonomiska historia, I–II.* Stockholm.
Hellspong, Mats & Löfgren, Orvar 1972: *Land och stad. Svenska samhällstyper och livsformer från medeltid till nutid.* Lund.
Helmer-Hanssen, Kari 1970: Et utvaer i vekst. En undersøkelse av næringslivet i Utgårdkilen på Hvaler. I: *Sømand, fiske, skib och værft.* Hasslöf, Olof (red). København.
Hennel, Lennart 1970: En fiskeriinrättning i Halland vid mitten av 1700-talet. *Varbergs museum årsbok* 1970.
Herlitz, Lars 1974: *Jordegendom och ränta. Omfördelningen av jordbrukets merprodukt i Skaraborgs län under frihetstiden.* Lund.
Hermelin, Samuel 1773: *Tal om näringarnas förhållanden uti rikets särskilda orter.* Hållet för Kungliga Vetenskapsakademien 1773. Stockholm.
Hofsten, Erland 1986: *Svensk befolkningshistoria. Några grunddrag i utvecklingen från 1750.* Stockholm.
Holmbäck, Å – Wessén, E 1933–46: *Svenska landskapslagar tolkade och förklarade för nutidens svenskar* 1–5. Uppsala.
Humbla, Philibert 1933: Inre Hanöbuktens båtar. *Blekingeboken.*
Højrup, Thomas 1983 a: *Det glemte folk. Livsformer og centraldirigering.* København: Institut for Europæisk Folkelivsforskning & Statens byggeforskningsinstitut.
Højrup, Thomas 1983 b: The Concept of Life-Mode. A Form-Specifying Mode of Analysis Applied to Contemporary Western Europe. *Ethnologia Scandinavica.*
Jansson, Sören 1985: Samhällsplaneringens lokala villkor. Recension av Det glemte folk – Thomas Højrup 1983. *Rig.*
Jensen, Ole Lisberg 1970: Jens Sörensen och Karlskrona. I: Aktuellt från föreningen *Marinmusei Vänner.* Karlskrona.
Joensen, Jóan Pauli 1975: *Faerøske sluppfiskere. Etnologisk undersøgelse af en erhvervsgruppes liv.* Lund.
Johansson, Ella 1985. Träslott och timmerkoja. I: Frykman, Jonas och Löfgren, Orvar (red): *Modärna tider. Vision och vardag i folkhemmet.* Lund.
Jungståhl, Herbert 1979: *Saltsjöfisket i Blekinge under nittonhundratalet från traditionellt fiske med enkel utrustning till tekniskt högt utvecklat trålfiske.* C 1-uppsats. Institutet för folklivsforskning i Stockholm. Stencil.
Kalm, Pehr 1753–54: *Om Öst-Götha skäre-boars öflige fiskesätt i Östersjön,* 1–2. Åbo.
Kjellman, Gunilla 1979: *Bröllopsgåvan. En etnologisk studie av gåvoekonomi.* Lund.
Kulturhistoriskt Lexikon för nordisk medeltid. I–XX. 1956. Malmö.
Larsson, Lars-Olof 1963: Vägar och förbindelser i Värend fram till 1600-talets slut. *Kronobergsboken* 1962–63.
Larsson, Lars-Olof 1975/77: *Det medeltida Värend. Studier i det småländska gränslandets historia fram till 1500-talets mitt.* Nytryck 1977. Växjö.
Larsson, Lars-Olof 1982: *Småländsk Historia. Stormaktstiden.* Malmö.
Larsson, Lars-Olof 1983: *Bönder och gårdar i stormaktspolitikens skugga. Studier kring hemmansklyvning, godsbildning och mantalssättning i Sverige 1625–1750.* Växjö.
Leijonhielm, Gerhard 1939: *Blekinge läns kungliga hushållningssällskap 1914–1939.* Karlskrona.
Levin, Nils 1946: *En socialhygienisk undersökning bland folkskolebarn i Blekinge län . . .* Karlskrona.
Lext, Gösta 1968: Mantalsskrivningen i Sverige före 1860. *Meddelanden.* Ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet, nr 13.
Lext, Gösta 1984: *Studier i svensk kyrkobokföring 1600–1946.* Landsarkivet Göteborg.
Linné, Carl von 1749/1973: *Carl von Linnés skånska resa. Förrättad år 1749.* Hagberg, Knut (red). Stockholm.
Linnerhjelm, Jonas Carl 1806: *Brev under nya resor i Sverige.* Utgåva av Harald Schiller 1932. Stockholm.
Lundberg, Rudolf 1883–88: *Meddelanden rörande Sveriges fiskerier* I–II. Stockholm.
Lundsjö, Olle 1975: *Fattigdomen på den svenska landsbygden under 1800-talet.* Stockholm.
Löfgren, Orvar 1975 a: *Arbetsfördelning och könsroller i bondesamhället. Kontinuitet och förändring.* Lund.
Löfgren, Orvar 1975 b: Arbeitsteilung und Geschlechterrollen in Schweden. *Ethnologia Scandinavica.*
Löfgren, Orvar 1976 b: *The making of a fisherman.* The social context of socialization in a Swedish fishing community. Etnologiska institutionen i Lund. Stencil.
Löfgren, Orvar 1977: *Fångstmän i industrisamhället. En halländsk kustbygds omvandling 1800–1970.* Lund.
Löfgren, Orvar 1978 a: The potato people. Household economy and family patterns among rural proletarians in 19th century Sweden. I: *Chances and Change.*
Löfgren, Orvar 1978 b: Maritime hunters in a peasant setting. A comparative discussion on Swedish peasant fishermen. I: *Northern maritime Europeans,* Andersen, R (ed). Haag.
Löfgren, Orvar 1981: Worldviews: A Research Perspective. *Ethnologia Scandinavica.*
Löfgren, Orvar 1985: Fiske och kapitalism. – Recension av Lasse Scotte: Slutfiskat. *Rig.*
Löfström, Frans 1941: *Här ostpå.* Lund.

Magnússon, Finnur 1986: The Hidden Class: The Emergence of a Maritime Working Class in Iceland. *Ethnologia Scandinavica.*
Meurling, Per 1972: *Fabian Månsson och bondesocialismen.* Stockholm.
Montgomery, Arthur 1934: *Svensk socialpolitik under 1800-talet.* Stockholm.
Moustgaard, Poul H & Damgaard, Ellen 1974: *Garnfiskere, organisation og teknologi i et vestjysk konsumfiskeri.* Esbjerg.
Månsson, Fabian 1916/78: *Rättfärdiggörelsen genom tron. Skildringar från den frikyrkliga rörelsens genombrott.* Stockholm. Nyutgåva 1978. Stockholm.
Månsson, Fabian 1925: På kryss i Blekingeskären. *Svenska Turistföreningen, årsskrift.*
Nilsson, Nils J 1957: Blekingsk fiskarkultur. *Blekingeboken.*
Nilsson, Nils 1977: Hur gammal är blekingsekan? *Kulturen.*
Nilsson, Nils 1978: Däckade båtar. *Kulturen.*
Nilsson, Nils 1964: Jordbrukets struktur. I: *Blekinge läns hushållningssällskap 150 år.* Hessel, N O (red). Karlskrona.
Nordlinder, Gunnar 1977: *Strömmingsfiskare i Lövsele. Om fisket i en Västerbottensby från sekelskiftet till idag.* Stockholm.
Nordstedt, F J (pseud för Christian Braw) 1985: *I Sverige. Essayer.* Stockholm.
Norin, Einar 1964: Fiske och fångster. I: *Blekinge läns hushållningssällskap 150 år.* Hessel, N O (red). Karlskrona.
Norsander, Göran 1976: *Salt sill. En studie av folkliga kostvanor på sydsvensk landsbygd 1850–1940.* Lund.
Oléen, Bengt O 1871: *Om Mörrums laxfiske.* Karlshamn.
Ortner, Sherry 1973: On Key Symbols. *American Anthropologist* 1975.
Pesch, Reinard 1961: *Die Fischerkommunen auf Rügen und Hiddensee.* Berlin.
Petersson, Emil 1940: *Allmogens i Blekinge besvär inför Skånska kommissionen 1669–70.* Karlskrona.
Plaenge Jacobson, Sigbrit 1978: *1766 års allmänna fiskestadga. Dess uppkomst och innebörd med hänsyn till bottenhavsfiskets rättsfrågor.* Uppsala.
Pleijel, Hilding 1976: *Den svenska folkkulturens religions- och kyrkohistoriska bakgrund.* Lund.
Rabenius, Lars G 1825/1832: *Lärobok i svenska kamerallagfarenheten.* Örebro. Första upplagan 1825. Uppsala.
Rasmussen, Holger 1968: *Limfjordsfiskeriet før 1825. Sædvane og centraldirigering.* Folkelivs studier 2. København.
Quiding, N 1865: *Svenskt allmänt författningsregister för tiden från år 1522 till och med år 1862.* Malmö.
Redfield, Robert 1967: *The Little Community. Viewpoints for the Study of a Human Whole.* Chicago.
Rosander, Göran 1967: *Herrarbete. Dalfolkets säsongvisa arbetsvandringar i jämförande belysning.* Uppsala.
Rosander, Göran 1980: *Gårdfarihandel i Norden. En översikt av en gammal handelsform.* Stockholm.
Rosén, Margaretha 1973: Tobisfiske på Gö – notfiske med gamla anor. *Blekinge Hushållningssällskaps tidskrift* 1973:5/6.
Rosén, Margaretha 1974: Ronneby fisktorg. En studie av fiskförsäljning 1900–1957. *Blekingeboken.*
Rosén, Margaretha 1975: *Fiskarna i Ronneby skärgård.* En näringsgrens utveckling 1750–1900. C 1-uppsats. Etnologiska institutionen i Lund. Stencil.
Rosén, Margaretha 1977: Recension av Orvar Löfgren, Fångstmän i industrisamhället. I: *Svenska Landsmål och Svenskt Folkliv.*
Rosén, Margaretha 1979: Yrkesfiskaren – myt eller verklighet i det förindustriella bondesamhället. *Rig.*
Rosén, Margaretha 1980: Yrkesfiskaren i det förindustriella samhället. En tidig yrkesspecialisering. *Blekingeboken.*
Rosén, Margaretha 1986: Högaskruv. En ensamgårds utveckling och förändring. I: *Vår socken Dädesjö.* Andersson, Birgitta (red). Växjö.
Rosén, Margaretha 1986: Strömmingsfiskets utveckling och förändring i Blekinge 1700–1950. I: *Strömmingssymposium. Hangö museums publikationsserie III.*
Rosén, Margaretha 1987: Fiskarbefolkningen i Ronneby skärgård. En studie av livsform och villkor. I: *Kring en åkrök. Ronneby stad och bygd.* Beijer, Per (red). Ronneby.
Rosengren, Hilding 1918 och 1928: *Karlshamns historia. Del 1–2.* Karlshamn.
Rundberg, Lilian 1967: *Om arv och äganderätt till heminägor i Laknäs.* Institutet för folklivsforskning i Stockholm. Stencil.
Rydberg, Arne & Scotte, Lasse 1973: Fisket på Kråkö och vid Hälsingekusten under 1900-talet. *Sjöhistoriska museets rapportserie* 2.
Rydenfelt, Sven 1954: *Kommunismen i Sverige. En samhällsvetenskaplig studie.* Lund.
Sandström, Jan 1973: Blekinge – gränsland. Kort historik till en ny skolutställning från Blekinge museum. *Blekingeboken.*
Sannerstam, B 1981: *Fisk som föda och fiske som födkrok i Blekinge under 1700- och 1800-talet.* Uppsats. Etnologiska institutionen i Stockholm. Stencil.
Scotte, Lasse 1981: *Slutfiskat.* Stockholm.
Sjöborg, Nils H 1792–1793: *Blekings historia och beskrifning.* Lund. Nyutgåva 1968. Malmö.
Smith, Carl 1873: *Om båtar och båtsegling. Några råd samlade.* Med teckningar af amiral Jacob Hägg. Facsimileupplaga 1973. Stockholm.
Smith, Carl 1899: *Båtseglareordbok. En samling förklaringar, upplysningar och välmenta råd.* Facsimileupplaga 1974. Stockholm.
Solhaug, Tryggve 1976: *De norske fiskeriers historie 1815–1880.* Oslo.
Steenstrup, Johannes 1905: Nogle Traek af Fiskerbefolkningens Historie. *Historisk Tidskrift* 7 Rk VI.
Stoklund, Bjarne 1971: Økologisk endring i et dansk øsamfund. *Nord-Nytt.*
Storå, Nils 1967: Öståländskt krokskötfiske. *Folkliv,* XXXI–XXXII.
Ström, Fredrik 1948: *Fabian.* Stockholm.
Sundbärg, Gustav 1907: *Bevölkerungsstatistik Schwedens 1750–1900.* Stockholm.

Swahn, Sven-Öjvind 1965: Blekinge och blekingarna. Bearbetning av Jan-Öjvind Swahn. I: *En bildbok om Blekinge.* Malmö.
Svensson, Sigfrid 1952: Sydsvenska silversmycken. *Fataburen.*
Swensson, Margareta 1969–1970: Bondehamnar i nordvästra Skåne och Blekinge under 1600-talet. *Historisk Tidskrift,* 12. Raekke, Bind IV, Hæfte 1–2.
Säve, P A 1940: *Havets och fiskarens sagor.* Visby.
Thomasson Schultze, Samuel 1778: *Den swenske fiskaren. Eller wälment underrättelse om det i Sverige nu för tiden brukeliga fiskeri, jemte beskrifning på de bekanta fiskar och fiske-redskap.* Facsimiletryck 1969. Stockholm.
Thomsson, C O 1923: Ur anteckningar om Listerby socken. *Blekingeboken.*
Thormark, Karin 1981: *Kvinnors vardagsliv på Klädesholmen 1900–1950.* C 1-uppsats. Etnologiska institutionen i Göteborg. Stencil.
Thornström, Carl-Gustaf 1973: Strupö – en utskärgårdsös omvandling. *Tjustbygdens kulturhistoriska Förenings Årsbok* 1973.
Thornström, Carl-Gustaf 1978: *Bakom stagnationen. Lokalsamhället och omvärlden i en svensk skärgårdsby 1500–1975.* Uppsala.
Tidström, Anders 1756: *Resa i Halland, Skåne och Blekinge.* Lund 1891.
Torbrand, Dagny 1963: *Johannishus fideikomiss intill 1735.* Uppsala.
Torbrand, Dagny 1965: *The potash companies in the province of Blekinge at the close of the Danish era.* Geografiska annaler 47 B. Stockholm.
Utterström, Gustaf 1957: *Jordbrukets arbetare. Levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet.* Del I–II. Stockholm.
Utterström, Gustaf 1946: Från potatisodlingens genombrottstid i Blekinge. *Blekingeboken.*
Utterström, Gustaf 1953: Landshövdingarnas berättelser om länens tillstånd under 1700- och 1800-talen. *Meddelanden från svenska riksarkivet.* Stockholm.
Wachtmeister, Hugo 1914: *Blekinge läns kungliga hushållningssällskaps historia 1814–1914.*
Walde, Otto 1953: Abraham Hülphers' resa genom Blekinge 1759. *Blekingeboken.*
Wallin, Curt 1973: Knutsgillet i Ronneby och Knutskyrkan i Rödeby. Blekinge och Valdemarernas östersjövälde. *Blekingeboken.*
Weibull, Carl G 1945: *Sölvesborg. Stadens historia genom 500 år.* Sölvesborg.
Westring, Hjalmar 1911: *Lagen om hemmansklyfning, ägostyckning och jordafsöndring med förklaringar.* Stockholm.
Willerslev, Richard 1983: *Den glemte indvandring: den svenske indvandring til Danmark 1850–1914.* København.
Winberg, Christer 1977: *Folkökning och proletarisering. Kring den sociala strukturomvandlingen på Sveriges landsbygd under den agrara revolutionen.* Andra upplagan. Lund.
Winroth, Alfred Ossian 1878: Om tjänstehjonsförhållandet enligt svensk rätt. I: *Årsskrift, Uppsala universitets.* Årgång 1879. Uppsala.
Wirén, Agnes 1975: *Uppbrott från Örtagård. Utvandring från Blekinge till och med år 1870.* Lund.

Wirén, Folke 1942: Tre blekingeskildrare. I: *En bok om Blekinge.* Karlskrona.
Wohlin, Nils 1908: Torpare- backstugu- och inhysesklasserna. I: *Emigrationsutredningen. Bil XI.* Stockholm.
Wohlin, Nils 1909: Den jordbruksidkande befolkningen i Sverige 1751–1900. Statistisk-demografisk studie på grundval af de svenska yrkesräkningarna. I: *Emigrationsutredningen. Bil XI.* Stockholm.
Wolf, R Eric 1966/71: *Bönder. En socialantropologisk översikt över bondesamhällets utveckling.* Stockholm.
Vorre, Birgit 1977: The Market as a Place of Work. A Study of the Fishwives' Trade at "Gammel Strand" in Copenhagen. *Ethnologia Scandinavica..*
Våhlin, Christian 1824: *Handbok uti svensk kyrkolagfarenheten . . .* suppl 1841. Tredje upplagan. Lund.
Åberg, Alf 1978/86: *Vår svenska historia.* Lund.
Åhman, Stefan 1983: *Pottaskebränning i Sverige och Danmark under 1600-talet. Om en bortglömd skogsprodukt och internationell handelsvara.* Växjö.
Årstrycket 1724–1825. Stockholm.
Åkesson, Lynn 1985: Veta sitt värde. I: Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar (red): *Modärna tider. Vision och vardag i folkhemmet.* Lund.
Åström, Lissie 1985. Husmodern möter folkhemmet. I: Frykman, Jonas och Löfgren, Orvar (red): *Modärna tider. Vision och vardag i folkhemmet.* Lund.
Åström, Lissie 1986: *I kvinnoled. Om kvinnors liv genom tre generationer.* Lund.
Ödman, Otto Emanuel 1850: En sockenbeskrivning. Listerby. *Blekingeboken.*
Öller, Jöran Johan 1800: *Beskrifning af Jemshögs Socken.* Växjö.
Österberg, Eva 1971: *Gränsbygd under krig. Ekonomiska, demografiska och administrativa förhållanden i sydvästra Sverige under och efter Nordiska sjuårskriget.* Lund.
Österberg, Eva 1986: Bönder och annat folk. Det äldre svenska agrarsamhället i historiografisk belysning. I: *Historisk tidskrift.*[3]

Förkortningar

BHH	Blekinge hushållningssällskaps tidskrift Blekinge hushållningssällskaps handlingar
BISOS	Bidrag till Sveriges officiella statistik
BU	Bouppteckning
d	daler
EU	Emigrationsutredningen
EUB	Emigrationsutredningens Betänkande
HS	Historisk statistik
hl	husförhörslängd(er)
KB	Kungligt brev
KBÅ	Kungl Majt:ts Befallningshavandes årsberättelse
KF	Kunglig förordning
KK	Kunglig kungörelse
KL	Kulturhistoriskt lexikon
Kungl Maj:t	Kunglig Majestät
KP	Kungligt plakat
K Res	Kunglig resolution
LLA	Landsarkivet i Lund
LUF	Folklivsarkivet i Lund
LUKA	Kyrkohistoriska arkivet i Lund
mtl	mantal
mtll	mantalslängd(er)
RA	Riksarkivet, Stockholm
RAÄR	Riksantikvarieämbetets rapport
RB	Riksdagsbiblioteket
rdr	riksdaler
RR:n	Rådhusrätten
SAOB	Svenska akademiens ordbok
SCB	Statistiska Centralbyrån
smt	silvermynt
SOU	Statens offentliga utredning
SRoA	Sveriges Ridderskaps och Adelns riksdagsprotokoll

Skrifter utgivna av Etnologiska sällskapet i Lund

1. Skånska matvanor utgiven av Nils-Arvid Bringéus. 176 s. 1971.
2. Sigfrid Svenssons tryckta skrifter under femtio år (1922–1971). 52 s. 1971.
3. Skånska årsfester utgiven av Nils-Arvid Bringéus. 198 s. 1973.
4. Skånskt brännvin utgiven av Ingemar Tunander. 138 s. 1974.
5. 14 augusti 1894 av Sven B. Ek. 136 s. 1974.
6. Nólsoy. En färöisk bygd i omvandling av Nanna Hermansson. Engl. Summary. 131 s. 1976.
7. Folkligt kosthåll i Finland av Ilmar Talve. 158 s. 1977.
8. Fångstmän i industrisamhället. En halländsk kustbygds omvandling 1800–1970 av Orvar Löfgren. Engl. Summary. 244 s. 1977.
9. Bröllopsgåvan. En etnologisk studie av gåvoekonomi av Gunilla Kjellman. Engl. Summary. 162 s. 1979.
10. Gotlandsdricka. Traditionell kultur som regional identitetssymbol av Anders Salomonsson. Engl. Summary. 216 s. 1979.
11. Den kultiverade människan av Jonas Frykman och Orvar Löfgren. 240 s. 1979.
12. Sommargäster och bofasta. Kulturmöte och motsättningar vid bohuskusten av Anders Gustavsson. 108 s. 1981.
13. Tradition och miljö. Ett kulturekologiskt perspektiv utgiven av Lauri Honko och Orvar Löfgren. 261 s. 1981.
14. Näcken. Spelman eller gränsvakt? av Jochum Stattin. Engl. Summary. 140 s. 1984.
15. Pingströrelsen på Åstol. Processen från minoritet till dominerande lokal kultur av Anders Gustavsson. 90 s. 1984.
16. Modärna tider. Utgiven av Jonas Frykman och Orvar Löfgren. Engl. Summary. 499 s. 1985.
17. Religiösa väckelserörelser i Norden under 1800- och 1900-talen. Utgiven av Anders Gustavsson. Engl. Summary. 256 s. 1985.
18. I kvinnoled. Om kvinnors liv genom tre generationer av Lissie Åström. Engl. Summary. 211 s. 1986.
19. Vitsen med vitsarna. Historieberättande bland skolbarn av Björn Roos. Engl. Summary. 186 s. 1986.
20. Klasskamrater. Industriellt arbete och kulturell formation 1880–1920 av Mats Lindqvist. Engl. Summary. 204 s. 1987.
21. Skolgårdens lekspråk av Margareta Forsgård. Engl. Summary. 216 s. 1987.
22. Mera än mat. Utgiven av Anders Salomonsson. Engl. Summary. 230 s. 1987.
23. Hasslöborna. En livsform i förändring av Margaretha Rosén. Engl. Summary. 222 s. 1987.

"Hasslöborna" är en avhandling om människorna på en liten ö i Karlskrona skärgård från 1600-talets slut till andra världskriget. Deras tillvaro var fylld av hårt arbete men gav dem vad de skattade högst i livet: frihet, självständighet och samhörighet med varandra.

Undersökningen är baserad såväl på ingående arkivforskning som egna intervjuer med sentida hasslöbor.

Margaretha Rosén är forskare vid etnologiska institutionen i Lund.

DOKUMENTDATABLAD

sslöborna" är en avhandling om människorna
n liten ö i Karlskrona skärgård från 1600-talets
till andra världskriget. Deras tillvaro var fylld av
arbete men gav dem vad de skattade högst i
frihet, självständighet och samhörighet med
ndra.

ersökningen är baserad såväl på ingående
forskning som egna intervjuer med sentida
öbor.

garetha Rosén är forskare vid etnologiska
utionen i Lund.

M Rosén Hasslöborna

Margaretha
Rosén

Hasslö borna

